कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

This PDF you are browsing now is a digitized copy of rare books and manuscripts from the Jnanayogi Dr. Shrikant Jichkar Knowledge Resource Center Library located in Kavikulaguru Kalidas Sanskrit University Ramtek, Maharashtra.

KKSU University (1997- Present) in Ramtek, Maharashtra is an institution dedicated to the advanced learning of Sanskrit.
The University Collection is offered freely to the Community of Scholars with the intent to promote Sanskrit Learning.

Website
https://kksu.co.in/

Digitization was executed by NMM

https://www.namami.gov.in/

Sincerely,

Prof. Shrinivasa Varkhedi
Hon'ble Vice-Chancellor

Dr. Deepak Kapade
Librarian

Digital Uploaded by eGangotri Digital Preservation Trust, New Delhi
https://egangotri.wordpress.com/

कविकुलगुरु कालिदास संस्कृत विश्वविद्यालय, रामटेक

हस्तलिखित संग्रह

दाखल क्र. m-2502 विषय संस्कृत काव्य

नाव रामायण सुंदरकांड

लेखक / लिपीकार

पृठ 73 काळ [✓ पूर्ण] / अपूर्ण

M.2502

॥सुंदरकांडप्रारंभः॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ शतयोजनविस्तीर्णंसमुद्रंमकरालयं लिलंघयिषुरानंदसं
दिहोमारुतात्मजः १ ध्यात्वारामंपरात्मानमिदंवचनमब्रवीत् पश्यंतुवानराः
सर्वेगच्छंतुमांविहायसा २ अमोघंरामनिर्मुक्तंमहावाणमिवाखिलाः पश्या
म्यद्यैवरामस्यपत्नींजनकनंदिनीं ३ कृतार्थोहंकृतार्थोहंपुनःपश्यामिराघवं
॥ प्राणप्रयाणसमयेयस्यनामसकृत्स्मरन् ४ नरस्तीर्त्वाभवांभोधिमपारं
यांतितत्पदं किंपुनस्तस्यदूतोहंतदंगांगुलिमुद्रिकः ५ तमेवहृदयेध्यात्वा
लंघयाम्यल्पवारिधिं इत्युक्त्वाहनुमान्बाहूप्रसार्यायतवालधिः ६
ऋजुग्रीवो~~ग्रीवो~~र्ध्वदृष्टिः सन्नाकुंचितपद्द्वयः दक्षिणाभिमुखस्तूर्णंप्लुवे
निलविक्रमः ७ आकाशात्त्वरितंदेवैर्वीक्ष्यमाणोजगामसः दृष्ट्वानिल

सुतं देवा गच्छ त्वं वायुवेगतः ८ परीक्षणार्थं सत्वस्य वानरस्येदमब्रुवन् गछ
त्ययं महासत्वो वानरो वायुविक्रमः ९ लंकां प्रवेष्टुं शक्तो वा न वा जानीमहे ब
लं एवं विचार्य नागानां मातरं सुरसाभिधां १० अब्रवीद्देवतावृंदः कौतु
हलसमन्वितः गच्छ त्वं वानरेंद्रस्य किंचिद्विघ्नं समाचर ११ ज्ञात्वा तस्य बलं
बुद्धिं पुनरेहि त्वरान्विता इत्युक्ता सा ययौ शीघ्रं हनुमद्विघ्नकारणात् १२ आवृ
त्य मार्गं पुरतः स्थित्वा वानरमब्रवीत् एहि मे वदनं शीघ्रं प्रविश त्वं महामते।
१३ दैवैस्त्वं कल्पितो भक्षः क्षुधासंपीडितात्मनः तामाह हनुमान्मातरहं रा
मस्य शासनात् १४ गच्छाम्भिजानकीं द्रष्टुं पुनरागम्य सत्वरः रामाय कुश
लं तस्याः कथयित्वा त्वदाननं १५ निवेक्ष्ये देहि मे मार्गं सुरसायै नमोस्तु ते॥

इत्युक्त्वापुनरेवाहसुरसाक्षुधितास्म्यहं १६ प्रविश्यगच्छमेवक्त्रंनोचेत्त्वांभक्षयाम्य
हं इत्युक्तोहनुमानाहमुखंशीघ्रंविदारय १७ प्रविश्यवदनंतेद्यगच्छामि
त्वरयान्वितः इत्युक्त्वायोजनायामदेहोभूत्वापुरस्थितः १८ दृष्ट्वाहनुमतो
रूपंसुरसापंचयोजनं मुखंचकारहनुमान्द्विगुणंरूपमादधत् १९ ततश्चका नू वपुश्चकारेतिशेषः
रसुरसायोजनानांचविंशति वक्त्रंचकारहनुमान्त्रिंशद्योजनसंमितं २० त
तश्चकारसुरसापंचाशद्योजनायतं वक्त्रंतदाहहनुमांस्तुबभूवांगुष्ठसन्निभः
२१ प्रविश्यवदनंतस्याःपुनरेत्यपुरःस्थितः प्रविष्टोनिर्गतोहंतेवदनंदेविते
नमः २२ एवंवदंतंदृष्ट्वासाहनुमंतमथाब्रवीत् गच्छसाधयरामस्यकार्यंबु
द्धिमतांवरः २३ देवैःसंप्रेषिताहंतेबलंजिज्ञासुभिःकपे दृष्ट्वासीतांपुनर्ग

त्वारामंद्रक्ष्यसिगच्छभोः २४ इत्युक्त्वासाययौदेवलोकंवायुसुतःपुनः जगा
मवायुमार्गेणगरुत्मानिवपक्षिराट् २५ समुद्रोथाहमैनाकंमणिकोंचनपर्वतं
गच्छत्येषमहासत्वोहनुमान्मारुतात्मजः २६ रामस्यकार्यसिध्यर्थंतस्यत्वंस
चिवोभव सगरैर्वर्द्धितोयस्मात्पुराहंसागरोभवं २७ तस्यान्वयेबभूवासौ
रामोदाशरथिःप्रभुः तस्यकार्यार्थसिध्यर्थंगच्छत्येषमहाकपिः २८ त्वमु
त्तिष्ठजलात्तूर्णंत्वयिविश्रम्यगच्छतु सतथेतिप्रादुर्भूज्जलमध्यान्महोन्नतः।
२९ नानामणिमयैःशृंगैस्तस्योपरिनराकृतिः प्राहयांतंहनूमंतंमैनाको
हंमहाकपे ३० समुद्रेणसमादिष्टस्त्वद्विश्रामायमारुते आगच्छामृत
कल्पानिजग्ध्वापक्वफलानिमे ३१ विश्रम्यात्रक्षणंपश्चाद्गमिष्यसियथा

रा॰सुं॰ सुखं एवमुक्तोथतं प्राह हनूमान्मारुतात्मजः ३२ गच्छतोरामकार्यार्थं भक्षणं मे कथं भ
३ वेत् विश्रमो वा कथं मे स्याद्गंतव्यं त्वरितं मया ३३ इत्युक्त्वा श्रेष्ठशिखरः करोग्रेणपयो स्ट
कपिः किंचिद्दूरं गतस्यास्य छायां छायाग्रहो ग्रहीत् ३४ सिंहिका नाम सा घोरा जल
मध्ये स्थिता सदा आकाशगामिनां छायामाक्रम्याकृष्य भक्षयेत् ३५ तया गृही
तो हनुमान् चिंतयामास वीर्यवान् केनेदं मे कृतं वेगरोधनं विप्रकारिणा ३६ द
वि रूपत्तेनैव कोप्यत्र विस्मयो मे प्रजायते एवं चिंत्य हनुमान धोदृष्टिं प्रसारयत् ३७ अडभाव आर्षः
तत्र दृष्ट्वा महाकायां सिंहिकां घोररूपिणीं पपात न सलिले तूर्णं पद्भ्यामेवाहनद्रु
षा ३८ पुनरुत्प्लुत्य हनुमान् दक्षिणाभिमुखो ययो ततो दक्षिणमासाद्य कू २
लं नानाफलद्रुमं ३९ नानापक्षिमृगाकीर्णं नानापुष्पलतावृतं ततो ददर्श न

गरंत्रिकूटाचलमूर्द्धनि ४० प्राकारैर्बहुभिर्युक्तंपरिखाभिश्चसर्वतः प्रवेक्ष्यामिक
थंलंकामितिचिंतापरोभवत् ४१ रात्रौवेक्ष्यामिसूक्ष्मोहंलंकांरावणपालितां एवं
विचिंत्यतत्रैवस्थितालंकांजगामसः ४२ धृत्वासूक्ष्मंवपुर्द्वारेप्रविवेशप्रतापवा
न् तत्रलंकापुरीसाक्षाद्राक्षसीवेषधारिणी ४३ प्रविष्टंतंहनूमंतंदृष्ट्वालंकाव्य
य वर्जयँत् कस्त्वंवानररूपेण मामनादृत्यलंकिनी ४४ प्रविश्यचोरवद्रात्रौकिं
भवान्कर्त्तुमिच्छति इत्युक्त्वारोषताम्राक्षीपादेनाभिजघानतं ४५ हनूमानपि तं
तांवाममुष्टिनावज्ञयाहनत् तदैवपतिताभूमौरक्तमुद्वमतीभृशं ४६ उत्थाय
प्राहसालंकाहनूमंतंमहाबलं हनूमन्गच्छभद्रंतेजितालंकात्वयानघ ४७
पुराहंब्रह्मणाप्रोक्ताह्यष्टाविंशतिपर्यये त्रेतायुगेदाशरथीरामोनारायणोव्य
यः ४८

सख्यं२ हि

जनिष्यते योगमाया सीता जनकवेश्मनि भूभारहरणार्थाय प्रार्थितो यं मया ह्यचि
त् ४९ सभार्यो राघवो भ्रात्रागमिष्यति महावनं तत्र सीतां महामायो रावणोयं
हरिष्यतेति कं ५० पश्चाद्रामेण सांचिव्यं सुग्रीवस्य भविष्यति सुग्रीवो जानकीं द्र
ष्टुं वानरान्प्रेषयिष्यति ५१ तत्रैको वानरो रात्रावागमिष्यति तेनेति कं त्वया च भर्त्सितः
सोपि त्वां हनिष्यति मुष्टिना ५२ तेनाहतात्वं व्यथिता भविष्यसि यदानघे तदैव
रावणस्यांतो भविष्यति न संशयः ५३ तस्मात्त्वा पाजिता लंका जितं सर्वं त्वयान राक्षसकुलं
घ रावणांतःपुरवरे क्रीडाकाननमुत्तमं ५४ तन्मध्ये शोकवनिका दिव्यपादप
शिशुपो संकुला अस्ति तस्यां महावृक्षः शिंशापां नाम मध्यगः ५५ तत्रास्ते जानकी घो
रा राक्षसीभिः सुरक्षिता दृष्ट्वैव गच्छ त्वरितं राघवाय निवेदय ५६ धन्याहमप्य

घश्चिरामराघवस्मृतिर्ममासीद्भवपाशमोचनी तद्भक्तसंगोप्यतिदुर्लभो मम प्र
सीदतां दाशरथिः सदा हृदि ५७ उल्लंघितेब्धौपवनात्मजेन धरासुतायाश्च द
शाननस्य पुस्फोरवामाक्षिभुजश्चतीव्रं रामस्य दक्षांगमतींद्रियस्य ५८ ॥इ
ति श्रीमध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे सुंदरकांडे प्रथमसर्गः १ छ॥
ततो जगाम हनुमान्लंकां परमशोभनां रात्रौ सूक्ष्मतनुर्भूत्वा बभ्राम परितः
पुरीं १ सीतान्वेषणकार्यार्थी प्रविवेशान्नृपालयं तत्र सर्वप्रदेशेषु विविच्य
हनुमान्कपिः २ नापश्यज्जानकीं स्मृत्वा ततो लंकाभिभाषितं जगाम हनुमा
न्शीघ्रमशोकवनिकां शुभां ३ सुरपादपसंबाधां रत्नसोपानवापिकां ना
नापक्षिमृगाकीर्णां स्वर्णप्रासादशोभितां ४ फलैरानम्रशाखाग्रपादपैः प

रिवारितं ॥ विचिन्वन्जानकींतत्र प्रतिवृक्षंमरुत्सुतः ५ ददर्शाभ्रंलिहंतत्रचै
त्यप्रासादमुत्तमं दृष्ट्वाविस्मयमापन्नोमणिस्तंभशतान्वितं ६ समतीत्यपुन
र्गत्वाकिंचिद्दूरंसमारुतिः ददर्शशिंशुपावृक्षमत्यंतनिबिडछदं ७ अदृष्टात
पमाकीर्णंस्वर्णवर्णविहंगमं तन्मूलेराक्षसीमध्येस्थितांजनकनंदिनीं ८ दद
र्शहनुमान्वीरोदेवतामिवभूतले एकवेणींकृशांदीनांमलिनांबरधारिणीं ९ भू
मौशयानांशोचंतींरामरामेतिभाषिणीं त्रातारंनाधिगच्छंतीमुपवासकृशांशुभां
१० शाखांतछदमध्यस्थोददर्शकपिकुंजरः कृतार्थोहंकृतार्थोहंदृष्ट्वाजनकनं
दिनी ११ मयैवसाधितंकार्यंरामस्यपरमात्मनः ततःकिलकिलाशब्दोबभूवां
तःपुराद्बहिः १२ किमेतदितिसंलीनोवृक्षपत्रेषुमारुतिः आयांतंरावणंतत्र

स्वर्णवर्णपक्षिभिःआ
कीर्णंमयूरहंसकादि
त्वात्समासः।१८=

पत्राणि

स्त्रीजनैः परिवारितं १३ दशास्यं विंशति भुजं नीलांजनचयोपमं दृष्ट्वा विस्मयमापन्नः
पत्रखंडेष्वलीयत १४ रावणो राघवेणाशु मरणं मे कथं भवेत् सीतार्थमपि नायाति
रामः किं कारणं भवेत् १५ इत्येवं चिंतयन्नित्यं राममेव सदा हृदि तस्मिन् दिने ऽपर
समासांशाभावः अविस्पष्टत्वात् १४= रात्रौ रावणो राक्षसाधिपः १६ स्वप्ने रामेण संदिष्टः कश्चिदागत्य वानरः कामरूपध
रः सूक्ष्मो वृक्षाग्रस्थोनुपश्यति १७ इति दृष्ट्वा द्रुतं स्वप्नं स्वात्मन्येवानुचिंत्य सः
स्वप्नः कदाचित्सत्यः स्यादेवं तत्र करोम्यहं १८ जानकीं वाक्शरैर्विध्यन्दुःखितां नि त्यवार्थः
तरामहं करोमि दृष्ट्वा रामाय निवेदयतु वानरः १९ इत्येवं चिंतयन्सीतासमीप
ग ममद्रुतं नूपुराणां किंकिणीनां श्रुत्वा सिंजिंमंगना २० सीता भीता लीयमानास्वा
त्मन्येव सुमध्यमा अधोमुख्यश्रुनयनास्थिता रामार्पितांतरा २१ रावणेऽपित
तं २

दासीतामालोक्याहसुमध्यमे मांदृष्ट्वाकिंवृथासुभ्रूस्वात्मन्येवविल्लियसे २२ रामो
वन्यचराणांहिमध्येतिष्ठतिसानुजः कदाचिद्दृश्यतेकैश्चित् कदाचिन्नैवदृश्यते २३
मयानुबहुधालोकाःप्रेषितास्तस्यदर्शने नपश्यंतिप्रयत्नेनवीक्षमाणाःसमंततः
२४ किंकरिष्यसिरामेणनिस्पृहेणसदात्वयि त्वयासदालिंगितोपिसमीपस्थो
पिसर्वदा २५ हृदयेऽस्यनचस्नेहस्त्वयिरामस्यजायते त्वत्कृतान्सर्वभोगां
श्चत्वद्गुणानृपिराघवः २६ भुंजानोपिनजानातिकृतघ्नोनिर्गुणोधमः त्वमानी
तामयासाध्वीदुःखशोकसमाकुला २७ इदानीमपिनायातिभक्तिहीनःकथं
व्रजेत् निःसत्वोनिर्ममोमानीमूढःपंडितमानवान् २८ नराधमंत्वद्विमुखं
किंकरिष्यसिभामिनि त्वय्यतीवसमासक्तं मांभजस्वासुरोत्तमं २९ देवगंधर्व

=२ शुनीवेत्युपमयाऽत्यंतंपराक्रमराहित्यं सूचितं।

नागानांयक्षकिंनरयोषितां भविष्यसिनियोक्त्रीत्वंयदिमांप्रतिपद्यसे ३० रावण
ता स्यवचः श्रुत्वासीऽमर्षसमन्विता उवाचाधोमुखीभूत्वा निधायतृणमंतरे ३१
राघवात्बिभ्यतानूनंभिक्षुरूपंधृतंत्वया रहितेराघवाभ्यांत्वंशूनीवहविरध्वरे।
३२ हृतवानसिमांनीचतत्फलंप्राप्स्यसेचिरात् यदारामशराघातविदारित
वपुर्भवान् ३३ ज्ञास्यसेमानुषंराममंगमिष्यसियमांतिके समुद्रंशोषयित्वावा
शरैर्बध्वाथवारिधिं ३४ हंतुंत्वांसमरेरामोलक्ष्मणेनसमन्वितः ३५ आग
मिष्यत्यसंदेहोद्रक्ष्यसेराक्षसाधम ३५ त्वांसपुत्रंसहबलंहत्वानेष्यतिमांपुरं स्वकं
श्रुत्वारक्षःपतिःक्रुद्धोजानक्याःपरुषाक्षरं ३६ वाक्यंक्रोधसमाविष्टःखड्गमुद्य
म्यसत्वरः हंतुंजनकराजस्यतनयांताम्रलोचनः ३७ मंदोदरीनिवार्याह

=१ उद्यतोऽभवदितिशेषः।

रा॰सुं॰
७

पतिंपतिंहितेरता त्यजैनांमानुषींदीनांदुखितांकृपणांकृशां ३८ देवगं
धर्वनागानांवृस्यःसंतिवरांगनाः त्वामेववरयंत्युच्चैर्मदमत्तविलोचनाः
३९ ततोब्रवीद्दशग्रीवोराक्षसीर्विकृताननाः यथामेवशगासीताभवि
ष्यतिसकामना तथायतध्वंत्वरितंतर्जनादरणादिभिः ४० द्विमासाभ्यंत
रेसीतायदिमेवशगाभवेत् तदासर्वसुखोपेताराज्यंभोक्ष्यतिसामया ४१
यदिमासद्वयादुर्ध्वंमच्छय्यांनाभिनंदति तदामेप्रातराशायहत्वाकुरुतमा
नुषीं ४२ इत्युक्त्वाप्रययौस्त्रीभिरावणोंतःपुरालयं राक्षस्योजानकीमेत्य
भीषयंत्यस्वतर्जनैः ४३ तत्रैकाजानकीमाहयोवनंतेवृथागतं रावणेन
समासाद्यसफलंतुभविष्यति ४४ अपराचाहकोपेनकिंविलबेनजानकीं॥

तर्जनंभयप्रदर्शनं
आदरणंसांत्वनं

पक्षांकुरुतेसर्थः

७

इदानीं छेद्यतामंगं विभज्य च पृथक्पृथक् ४५ अन्या तु खड्गमुद्यम्य जानकीं हंतु
मुद्यता अन्या करालवदना विदार्यास्यमभीषयत् ४६ एवं तां भीषयंतीस्ता रा
२ भयंकराननाः सती
त्यर्थः। इति
क्षसीर्विकृताननाः वार्य त्रिजटा वृद्धा राक्षसी वाक्यमब्रवीत् ४७ शृणुध्वं दुष्ट
राक्षस्यो मद्वाक्यं वो हितं भवेत् ४८ न भीषयध्वं रुदतीं नमस्कुरुत जानकीं
मे
॥ इदानीँ वमे स्वप्ने रामः कमललोचनः ४९ आरुह्यैरावतं शुभ्रं लक्ष्मणेन स
मागतः दग्ध्वा लंकापुरीं सर्वां हत्वा रावणमाहवे ५० आरोप्य जानकीं स्वां
के स्थितो दृष्टो ग मूर्धनि रावणो गोमयह्रदे तैलाभ्यक्तो दिगंबरः ५१ अगा
हत्पुत्रपौत्रैश्च कृत्वा वदनमालिकां विभीषणस्तु रामस्य सन्निधौ हृष्टमा
नसः ५२ सेवां करोति रामस्य पादयोर्भक्तिसंयुतः सर्वथा रावणं रामो हत्वा स

कुलमंजसा ५३ बिभीषणायाधिपत्यं हृत्वा सीतां शुभाननां अंके निधाय स्वपुरीं
गमिष्यति न संशयः ५४ त्रिजटाया वचः श्रुत्वा भीतास्ता राक्षसस्त्रियः तूष्णी
मासंस्तत्र तत्र निद्रावशामुपागताः ५५ तर्जिता राक्षसीभिः सा सीता भीताति
विह्वला त्रातारं नाधिगच्छंती दुःखेन परिमूर्छिता ५६ अश्रुभिः पूर्णनयना
चिंतयंतीदमब्रवीत् प्रभाते भक्षयिष्यंति राक्षस्यो मां न संशयः ५७ इदा
नीमेव मरणं केनोपायेन मे भवेत् एवं सुदुःखेन परिप्लुता सा विमुक्तकंठं रु
दती चिराय आलंब्य शाखां कृतनिश्चया मृतौ न जानती कंचिदुपायमंगना
॥५८ ॥इति श्रीमध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे सुंदरकांडे द्वितीय
ःसर्गः ॥२॥ उद्बंधनेन वा मोक्ष्ये शरीरं राघवं विना जीवितेन फलं किं स्यान्मम रक्षो

कमप्युपायं अजानती सती चिरायातिष्ठदिति शेषः ३—

धिमध्यतः १ दीर्घावेणीममात्यर्थंमुद्बंधायभविष्यति एवंनिश्चितबुद्धिं
तांमरणायाथजानकीं २ विलोक्यहनुमान्किंचिद्विचार्यैतदभाषत
शनैश्शनैः सूक्ष्मरूपोजानक्याःश्रोत्रगंवचः ३ इक्ष्वाकुवंशसंभूतोराजाद
शरथोमहान् अयोध्याधिपतिस्तस्यचत्वारोलोकविश्रुताः ४ पुत्रादेव
समाःसर्वेलक्षणैरुपलक्षिताः रामश्चलक्ष्मणश्चैवभरतश्चैवशत्रुहा ५
ज्येष्ठोरामःपितुर्वाक्याद्दंडकारण्यमागतः लक्ष्मणेनसहभ्रात्रासीतयाभा
र्ययासह ६ उवासगोतमीतीरेपंचवट्यांमहात्मनाः तत्रनीतामहाभा
र्यासीताजनकनंदिनी ७ रहितेरामचंद्रेथरावणेनदुरात्मना ततोरा
मोतिदुःखार्तोमार्गमाणोथजानकीं ८ जटायुषंपक्षिराजमपश्यत
ण

२स्तुसमानीयवानरान्वानरप्रभुः॥प्रेषयामासपरितोवानरान्परिमार्गयो॥सीताया

रा॰सुं॰
१

स्यपतितंभुवि तस्मैदत्त्वादिवंशीघ्रमृष्यमूकमुपागमत् ९ सुग्रीवेणकृत्वा
मैत्रीरामस्यविदितात्मनः तद्भार्याहारिणंहत्वावालिनंरघुनंदनः १० रा
ज्येभिषिच्यसुग्रीवंमित्रकार्यंचकारसः सुग्रीवस्तत्रचैकोहं सुग्रीवसचि
वोहरिः ११ संपातिवचनाच्छीघ्रमुल्लंघ्यशतयोजनं समुद्रंनगरींलंकां
विचिन्वन्जानकींभ्रमां १२ शनैरशोकवनिकांविचिन्वन्शिंशुपात
रुं अद्राक्षंजानकीमत्रशोचंतींदुःखसंप्लुतां १४ रामस्यमहिषींदेवींकृत
कृत्योहमागतः इत्युक्त्वोपररामाथमारुतिर्बुद्धिमत्तरः १५ सीताक्रमेण
तत्सर्वंश्रुत्वाविस्मयमापयो किमिदंमेश्रुतंव्योम्निवायुनासमुदीरितं १६ १
स्वप्नोवामेमनोभ्रांतिर्यदिवासत्यमेवनतु निद्रामेनास्तिदुःखेनजाना

१८ स्वप्नोनेत्यादिविकल्पत्रयं। सत्यंप्रसिद्धं। तत्रदुःखेननिद्राभावात्स्वप्नासंभवः। भ्रमोपिनेत्याह जानाम्येतत्। एतत्स्पष्टार्थमात्रं॥

म्येतत्कुतोभ्रमः १७ येनमेकर्णपीयुषंवचनंसमुदीरितं सदृश्यतांमहाभा
गः प्रियवादीममाग्रतः १८ श्रुत्वातज्जानकीवाक्यंहनुमान्पत्रखंडतः अ
वतीर्यशनैःसीतापुरतःसमवस्थितः १९ कलविंकप्रमाणांगोरक्तास्यःपी
तवानरः ननामशनकैःसीतांप्रांजलिःपुरतःस्थितः २० दृष्ट्वातंजानकी
भीतारावणोयमुपागतः मांमोहयितुमायातोमाययावानराकृतिः २१
इत्येवंचिंतयित्वासातूष्णीमासीदधोमुखी पुनरप्याहतांसीतांदेवियत्त्वंवि
शंकसे २२ नाहंतथाविधोमातस्त्यजशंकांमयिस्थितां दासोहंकोशलें
द्रस्यरामस्यपरमात्मनः २३ सचिवोहंहरींद्रस्यसुग्रीवस्यशुभप्रदे वायोः
पुत्रोहमखिलप्राणभूतस्यशोभने २४ तच्छ्रुत्वाजानकीप्राहहनूमंतंकृतां

जलिं वानराणांमनुष्याणांसंगतिर्घटतेकथं २५ यथात्वंरामचंद्रस्यदासोह
मितिभाषसे तामाहमारुतिःप्रीतोजानकींदूरतःस्थितः २६ ऋष्यमूकमगाद्रा
मःशबर्यानोदितःसुधीः सुग्रीवोऋष्यमूकस्योदृष्टवान्रामलक्ष्मणौ २७
भीतोमांप्रेषयामासज्ञातुंरामस्यहृद्गतं ब्रह्मचारिवपुर्धृत्वागतोहंरामस
न्निधिं २८ ज्ञात्वारामस्यसद्भावंस्कंधोपरिनिधायतौ नीत्वासुग्रीवसामी
प्यंसख्यंचाकरवंतयोः २९ सुग्रीवस्यहृताभार्यावालिनातंरघूत्तमः जघा
नैकेनबाणेनततोराज्येभ्यषेचयत् ३० सुग्रीवंवानराणांसप्रेषयामासवा
नरान् ३१ दिग्भ्योमहाबलान्वीरान् भवत्याःपरिमार्गणे गच्छंतंराघवो
दृष्ट्वामामभाषतसादरं ३२ त्वयिकार्यमशेषंमेस्थितंमारुतनंदन ब्रूहि

मेकुशलं सर्वं सीतायै लक्ष्मणस्य च ३३ अंगुलीयकमेतन्मे परिज्ञानार्थमुत्त
मं सीतायै दीयतां साधु मन्नामाक्षरमूद्रितं ३४ इत्युक्त्वा प्रददौ मह्यं करा
ग्रादंगुलीयकं प्रयत्नेन मयानीतं देवि पश्यांगुलीयकं ३५ इत्युक्त्वा प्रददौ
देव्यै मुद्रिकां मारुतात्मजः नमस्कृत्वा स्थितो दूराद्बद्धांजलिपुटो हरिः दृष्ट्वा सी
ता प्रमुदिता रामनामांकितां तदा मुद्रिकां शिरसा धृत्वा स्रवदानंदनेत्रजा
३७ कपे मे प्राणदाता त्वं बुद्धिमानसि राघवे भक्तोसि प्रियकारी त्वं विश्वासो
स्ति तवैव हि ३८ नो चेन्मत्सन्निधिं चान्यं पुरुषं प्रेषयेत्कथं हनूमन्दृष्ट
मखिलं मम दुःखादिकं त्वया ३९ सर्वं कथय रामाय यथा मे जायते दया ॥
मासद्वयावधि प्राणाः स्थास्यंति मम सत्तम ४० नागमिष्यति चेद्रामो भक्ष

=२ रावणंहत्वा यदि मां मोचयेत्। तत्तदा वीरैर्वर्णपेभ्रोहलणौश्चवर्णितं तस्य वीर्यसदृशं भवेत्। यथा वर्णितं भवेत् अन्यथाविपरीतमेवेत्यर्थः

रा॰ सुं॰ यिष्यति मांखलः अतश्शीघ्रं कपीन्द्रेण सुग्रीवेण समन्वितः ४१ वानरानीकपैः सा
र्द्धं हत्वा रावणमाहवे सपुत्रं सबलं रामो यदि मां मोचयेत्प्रभुः ४२ तत्तस्य सदृ
११ शं वीर्यं वीरवर्ण्यं प्रवर्णितं यथा मां तारयेद्रामो हत्वा शीघ्रं दशाननं ४३ तथा यत
स्व हनुमन्वाचा धर्ममवाप्नुहि हनुमानपि तामाह देवि द्रक्ष्ये यथा मया ४४ ६
रामः सलक्ष्मणः शीघ्रमागमिष्यति सायुधः सुग्रीवेण ससैन्येन हत्वा दशमुखं
बलात् ४५ समानेष्यति देवि त्वामयोध्यां नात्र संशयः तमाह जानकी रामः क
थं वारिधिमाततं ४६ तीर्त्वा यास्यत्यमेयात्मा वानरानीकपैः सह हनूमाना ११
ह मे स्कंधावारुह्य पुरुषर्षभौ ४७ आयास्यतः ससैन्यश्च सुग्रीवो वानरे
श्वरः विहायसा क्षणेनैव तीर्त्वा वारिधिमाततं ४८ निर्दहिष्यति रक्षो

घानूत्वकृते नात्र संशयः अनुज्ञां देहि मे देवि गच्छामि त्वरयान्वितः ४९ द्रष्टुं रामं
सहभ्रात्रा त्वरयामि तवांतिकं देवि किंचिदभिज्ञानं देहि मे येन राघवः ५० वि
विश्वसेन्मां प्रयत्नेन ततो गंतासमुत्सुकः ततः किंचिद्विचार्याथ सीता कमललो
चना ५१ विमुच्य केशयाशांते स्थितं चूडामणिं ददौ अनेन विश्वसेद्रामस्त्वां
कपींद्र सलक्ष्मणः ५२ अभिज्ञानार्थमन्यच्च वदामि तव सुव्रत ५२ चित्रकूट
गिरौ पूर्वमेकदा रहसि स्थितः मदंके शिर आदाय निद्राति रघुनंदनः ५३
ऐंद्रः काकस्तदागत्य नखैस्तुंडेन चासकृत् मत्पादांगुष्ठमारक्तं विददारामि
षाशया ५४ ततो रामः प्रबुध्याथ दृष्ट्वा पादं कृतव्रणं केन भद्रे कृतं चैतद्वि
प्रियं मे दुरात्मना ५५ इत्युक्त्वा पुरतोपश्यद्वायसं मां पुनः पुनः अभिद्रवंतं

रा॰सुं॰ १२

रक्षास्यनखतुंडंचुकोपह ५६ तृणमेकमुपादायदिव्यास्त्रेणाभियोज्यतत् चिक्षे
पालीलयारामोवायसोपरितोज्ज्वलत् ५७ अभ्यद्रवद्वायसंसभीतोलोकान्क्रम
तुनः इंद्रब्रह्मादिभिश्चापिनशक्योरक्षितुंतदा ५८ रामस्यपादयोरग्रेपत
द्भीत्यादयानिधेः शरणागतमालोक्यरामस्त मिंब्रवीत् ५९ अमोघमेतदा द्रम४
स्त्रंमेदत्त्वैकाक्षमितोव्रजः सव्यंदत्त्वानतःकाकःएवंपौरुषवानपि ६० उपेक्ष अगच्छदितिशेषः
तेकिमर्थंमामिदानींसोपिराघवः हनूमानपितामाहश्रुत्वासीतानुभाषितं
६१ देवित्वांयदिजानातिस्थितामत्ररघूत्तमः करिष्यतिक्षणान्भस्मलंकां
राक्षसमंडितां ६२ जानकीप्राहतेनवत्सेकथंत्वयोत्स्यसेसुरैः अतिसूक्ष्म
वपुःसर्वेवानराश्चभवादृशाः ६३ श्रुत्वातद्वचनंदेव्यैपूर्वरूपमदर्शयत् मेरु

=१ यथात्वमातिसूक्ष्मवपुःतथासर्वेपिवानराभवादृशाइत्यन्वयः

मंदरसंकाशं रक्षोगणविभीषणं ६४ दृष्ट्वा सीता हनुमंतं महापर्वतसन्निभं।
हर्षेण महता विष्टा प्राह तं कपिकुंजरं ६५ समर्थोसि महासत्व द्रक्ष्यंति त्वां महा
बलं राक्षसस्यस्ते श्रुतः पंथा गच्छ रामांतिकं द्रुतं ६६ बुभुक्षितः कपिः प्राह दर्श
नात्पारणं मम भविष्यति फलैः सर्वैस्तव दृष्टे स्थिते हि मे ६७ तथेत्युक्तः स जा
नक्या भक्षयित्वा फलं कपिः ततः प्रस्थापितो गच्छ ज्जानकीं प्रणिपत्य सः किंचि
आर्षोऽभावः द्दूरमथो गत्वात्मन्येवानुचिंतयत् ६८ कार्यार्थमागतो दूतः स्वामिकार्याविरो
त्वा
धतः अन्यत्किंचिदसंपाद्य गच्छत्यधमएव सः ६९ अतोहं किंचिदन्यच्च कृ
त्वा दृष्ट्वाथ रावणं संभाष्य च ततो रामदर्शनार्थं व्रजाम्यहं ७० इति निश्चित्य
मनसा वृक्षषंडान्महाबलः उत्पाट्याशोकवनिकां निर्वृक्षामकरोत्क्षण
ख

रा॰ सुं॰

१२

न् ७१ सीताश्रयनगंत्यक्त्वावनंशून्यंचकारसः उत्पाटयंतंविपिनंदृष्ट्वाराक्ष॰
सयोषितः ७२ अपृच्छन्जानकींकोसौवानराकृतिरुद्भटः ७३ जानक्यपुवा॰॥
भवत्यएवजानंतिमायांराक्षसनिर्मितां नाहमेनंविजानामिदुःखशोकसमाकु
जानक्येतिशेषः ला ७४ इत्युक्तास्त्वरितंगत्वाराक्षस्योभयपीडिताः हनुमताकृतंसर्वंरावणा
यन्यवेदयन् ७५ देवकश्चिन्महासत्त्वोवानराकृतिदेहभृत् सीतयासहसंभा
ष्यत्वशोकवनिकांक्षणात् ७६ उत्पाट्यचैत्यप्रासादंबभंजामितविक्रमः ७६
प्रासादरक्षिणः सर्वान्हत्वातत्रैवँस्थितवान् तच्छ्रुत्वातूर्णमुत्थायवनभंगंमहाप्रि महच्चैत्यप्रियमि त्यर्थः।
त ये ७७ किंकरान्प्रेषयामासनियुतंराक्षसाधिपः निर्भग्नचैत्यप्रासादप्रथमां १२
तरसंस्थितः ७८ हनूमान्पर्वताकारोलोहस्तंभकृतायुधः किंचिल्लांगुलच

१ प्रथमाया भूमिस्तत्र संस्थितः

नी
लंबोनोरक्तास्योभीषणाकृतिः ७९ आयतंतंमहाकायंराक्षसांदृदृशेसः चका
रसिंहनादंचश्रुत्वातंमुमुहुर्भृशं ८० हनूमंतमथोदृष्ट्वाराक्षसाभीषणाकृतिं॥
वि ॥निर्जघ्नुर्विविधास्त्रौघैः सर्वराक्षसघातिनं ८१ ततउत्थायहनूमान्मुद्गरेण
समंततः निष्पिपेषक्षणादेवमशकानिवयूथपः ८२ निहतान्किंकरान्
श्रुत्वारावणःक्रोधमूर्छितः पंचसेनापतींस्तत्रप्रेषयामासदुर्मदान् ८३
हनूमानपितान्सर्वान्लोहस्तंभेनचाहनत् ततःक्रुद्धोमंत्रिसुतान्प्रेषया
मासससप्तसः ८४ आगतानपितान्सर्वान्पूर्ववद्वानरेश्वरः क्षणान्निः
शेषतोहत्वालोहस्तंभेनमारुतिः ८५ पूर्वस्थानमुपाश्रित्यप्रतीक्षन्राक्षसा
न्स्थितः ततोजगामबलवान्कुमाराक्षःप्रतापवान् ८६ तमुत्पपातहनूमा

नूदृष्ट्वाकाशेसमुद्गरः ८७ गगनात्खरितोमूर्ध्निमुद्गरेणाभ्यताडयत् हत्वातमक्षे
निःशेषंबलंसर्वंचकारसः ८८ ततःश्रुत्वाकुमारस्यवधंराक्षसपुंगवः क्रोधेनम
हताविष्टइंद्रजेतारमब्रवीत् ८९ पुत्रगच्छाम्यहंतत्रयत्रास्तेपुत्रहारिपुः हत्वा
तमथवाबध्वाआनयिष्यामितेंतिकं ९० इंद्रजीतपितरंप्राहत्यजशोकंमहामते म त
यिस्थितेकिमर्थंत्वंभाषसेदुःखितंवचः ९१ बध्वानेष्येद्रुतंतातवानरंब्रह्मपाशा
तः इत्युक्त्वारथमारुह्यराक्षसैर्बहुभिर्वृतः ९२ जगामवायुपुत्रस्यसमीपंवीरवि
क्रमः ततोतिगर्जितंश्रुत्वास्तंभमुद्यम्यवीर्यवान् ९३ उत्पपातनभोदेशंगरुत्मा
निवमारुतिः ततोभ्रमंतंनभसिहनूमंतंशिलीमुखैः ९४ विध्वातस्यशिरोभा
गंइषुभिश्चाष्टभिःपुनः हृदयंपादयुगलंषड्भिरेकेनबालधिं ९५ नेदयित्वात
पुच्छं

नोघोरंसिंहनादमथाकरोत् ततोतिहर्षाद्धनुमांस्तंभमुद्यम्यवीर्यवान् ९६ जघानसार
थिंसाश्वरथंचाचूर्णयत्क्षणात् ततोन्यंरथमादायमेघनादोमहाबलः ९७ शीघ्रंब्र
ह्मास्त्रमादायबध्वावानरपुंगवं निनायनिकटंराज्ञोरावणस्यमहाबलः ९८ यस्य
नामसततंजपंतिये ज्ञानकर्मकृतबंधनंक्षणात् सद्यएवपरिमुच्यतत्पदंयांतिकोटिर
विभासुरंशिवं ९९ तस्यैवरामस्यपदांबुजंसदाहृत्पद्ममध्येसुनिधायमारुतिः सदैव
निर्मुक्तसमस्तबंधनः किंतस्यपाशैरितरैश्चबंधनैः १०० ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामा
यणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेतृतीयःसर्गः ३ यांतंकपींद्रंधृतपाशबंधनंविलो
कयंतंनगरंविभीतवत् अताडयन्मुष्टितलैःसुकोपनाःपौराःसमंतादनुयांतइक्षि
तुं १ ब्रह्मास्त्रमेनंक्षणमात्रसंगमंकृत्वागतंब्रह्मवरेणसत्वरं ज्ञात्वाहनूमानपि

रा.सुं. फल्गुरज्जुभिर्धृतोययौकार्यविशेषगौरवात् २ सभांतरस्थस्यचरावणस्यतंपुरो
निधायाहबलारिजित्तदा बद्धोमयाब्रह्मवरेणवानरःसमागतोनेनहतामहासुराः
१५ ३ यद्युक्तमत्रार्यविचार्यमंत्रिभिर्विधीयतामेषनलौकिकोहरिः ततोविलोक्याह
सरावणेश्वरः प्रहस्तमग्रेस्थितमंजनाद्रिभं ४ प्रहस्तपृच्छैनमसौकिमागतः
किमत्रकार्यंकुतएववानरः वनंकिमर्थंसकलंविनाशितंहताःकिमर्थंममराक्षसा
बलात् ५ ततःप्रहस्तोहनुमंतमादरात्पप्रच्छकेनप्रहितोसिवानर भयंचतेमास्तु
विमोक्ष्यसेमयासत्यंवदस्वाखिलराजसन्निधौ ६ ततोतिहर्षात्पवनात्मजोरिपुं
निरीक्ष्यलोकत्रयकंटकासुरंवक्तुंप्रचक्रेरघुनाथसत्कथांक्रमेणरामंमनसास्म १५
रन्मुहुः ७ शृणुस्फुटंदेवगणाद्यमित्रहरामस्यदूतोहमशेषहृत्स्थितेः यस्या

ः२ तंप्रसिद्धंसुग्रीवमेवयानराणामधिपतिंचकार॥

खिलेशस्यहृताधुनात्वयाभार्यास्वनाशायशुनेवसद्धविः ८ सराघवोभ्येत्यमतं
न गपर्वतंसुग्रीवमैत्रीमलस्यसंन्निधौ कृत्वैकबाणेननिहत्यवालिनंसुग्रीवमेवा
का धिपतिंचर तं ९ सवानराणामधिपोमहाबलीमहाबलैर्वानरयूथकोटिभिः रामे
णसार्द्धंसहलक्ष्मणेनभोःप्रवर्षणेमर्षयुतोवतिष्ठते १० संचोदितास्तेनमहाह
रीश्वराधरासुतांमार्गयितुंदिशोदश तत्राहमेकः पवनात्मजःकपिः सीतांविचि
न्वन्ह्यनैकैःसमागतः ११ दृष्टामयापद्मपलाशलोचनासीताकपित्वाद्द्विषि
नंविनाशितं दृष्ट्वाततोहंरभसासमागतान्मांहंतुकामान्धृतचापसायकान्
१२ मयाहतास्तेपरिरक्षितंवपुःप्रियोहिदेहोखिलदेहिनांप्रभो ब्रह्मास्त्रपाशेन
निबध्यमांततःसमागमन्मेघनिनादनामकः १३ स्पृष्ट्वैवमांब्रह्मवरप्रभावत

×४ नत्संबंधात्मम दुःखमस्त्येवेति चेन्नेत्याह यथा नभः सर्वगतमपि गंधादिभिर्न लिप्यते तथा देहगतोपि भवान् चित्समानाधिकरणोपि सूक्ष्म
×४ कः अतिसूक्ष्मः दुःखादिभिर्वस्तुतो न लिप्यते। ननु तर्हि अनुरक्तसंसारित्वमस्याः किं नास्त्येवास्तीत्याह देहेत्यादि देहोत्र सूक्ष्मः शरीरं स्थूलं तत्सं
गतस्त्वहिवे अतः कार्यहानात् तत्त्वेवात्मबुध्याऽखिलबंधभाग्भवेदित्यर्थः। अध्यस्या रूपंक्तिः।

१ ब्रह्मा त्वमिति शेषः २ विवेकतः सदसद्विवेकेन लोकस्य गतिं धर्मात्स्वर्गोऽधर्मान्नरक इत्येवंरूपां

स्वत्का गतं सर्वमेव हि रावण तथाप्यहं बद्धवागतो हितं प्रवक्तुकामः करुणा
रसार्द्रधीः १४ विचार्य लोकस्य विवेकतो गतिं न राक्षसीं बुद्धिमुपैहि रावण दैवीं ग पे
तिं संसृतिमोक्षहेतुकीं समाश्रयात्यंतहिताय देहिनः १५ त्वं ब्राह्मणो ह्युत्तम
वंशसंभवः पौलस्त्यपुत्रोसि कुबेरबांधवः देहात्मबुध्यापि च पश्य राक्ष
सो नास्यात्मबुध्या किमु राक्षसो न हि १६ शरीरबुद्धींद्रियदुःखसंततिर्न ते
न च त्वं तव निर्विकारतः अज्ञानहेतोश्च तथैव संततेरसत्वमस्याः स्वप
तो हि दृश्यवत् १७ इदं तु सत्यं तव नास्ति क्रियाविकारतुर्न च ते द्व वि हे
यत्वतः यथा नभः सर्वगतं न लिप्यते तथा भवान् देहगतोपि सूक्ष्मकः १६
देहेंद्रियप्राणशरीरसंगतस्त्वात्मेति बुध्वाखिलबंधभाग्भवेत् १८

=४ त्वं देहात्मबुध्यापि विचारय राक्षसो नासि किंतु उत्तमवंशसंभवत्वेन ब्राह्मणः पुनः किमु वक्तव्यं आत्मबुध्या राक्षसो नास्येवे
=५ शरादिजन्यादुःखसंततिः सा तव न ते नांचित्तधर्मत्वात् त्वं च तत्तदाश्रयश्चित्तं न तेतिशेषपूरणेन व्याख्येयं। तस्याचेतनत्वात्। नन्वात्मन एव
दुःखाद्यस्त्वत आह। नच निर्विकारतः विकाराभावः निर्विकारत्वं ततः। दुःखादिमत्वे तु सविकारत्वप्रसंगात् अविक्रियत्वप्रतिपादकश्रुतिविरोधः।
नन्वहं दुःखीत्याद्यनुभवस्य का गतिस्तत्राह अज्ञानेति। दुःखसंततेरज्ञानहेतुकत्वादस्याऽसत्वं। स्वपतो दृश्यस्वप्नपदार्थस्य यथाऽसत्वं तद्वदि
त्यर्थः

=३ संसृतिमोक्षस्य हेतुकीं हेतुभूतां विनयादित्वाट्ठक्। दैवीं देवप्रकाशां ग
तिं मार्गं परपीडातो निवृत्तिरूपं समाश्रय देहिनः स्वस्यात्यंतहिताये त्यर्थः।
=३ ननु सत्त्वं च स्तुमपि नास्त्येव किमस्तीत्याह इदं त्विति इदं स्वस्य स्वरूपं तु सत्यमि
त्यर्थः। स्वरूपभूतस्य तव विक्रिया नास्ति। चेतनस्याविकारित्वात्। ननु विकारहेतु
रज्ञानमपि सत्यमेवेत्यत आह। नचेति। ते विकारहेतुर्नच सत्वे इति शेषः। कुतः अ
द्वयत्वतः। एकमेवाद्वितीयमिति श्रुतिविरोधात्। एवं च सतो द्वितीयस्य निषेधः। ननु चि

=१ ननु तर्हि मुक्तिर्दुर्लभेति शंकायामाह। चिन्मात्रेति। इत्येवं विवेकेन मुच्यते इत्यर्थः। देहादावात्मवैधर्म्यमाह देहोपीति।
=३ आत्मन्युक्तवैधर्म्यदार्ढ्याय पुनराह आत्मेत्यादि॥ =५ नन्वीदृशं ज्ञानमेव कथं स्यादत आह अतोहमिति।

चिन्मात्रमेवाहमजोहमक्षरो ह्यानंदभावोहमिति प्रमुच्यते देहोप्यनात्मा
पृथिवीविकारजो न प्राण आत्मानिल एष एव सः १९ मनोप्यहंकारविका
र एव नो न चापि बुद्धिः प्रकृतेर्विकारजा आत्मा चिदानंदमयोविकारवान्
देहादिसंघाद्व्यतिरिक्त ईश्वरः २० निरंजनो मुक्त उपाधितः सदा ज्ञात्वैव
मात्मानमितो विमुच्यते अतोहमात्यंतिकमोक्षसाधनं वक्ष्ये शृणुष्वावहि
तो महामते २१ विष्णोर्हि भक्तिः सुविशोधनं धियस्ततो भवेज्ज्ञानमतीव
निर्मलं विशुद्धतत्त्वानुभवो भवेत्ततः सम्यग्विदित्वा परमं पदं व्रजेत् २२ ब्रह्मसायुज्यं।२
अतो भजस्वाद्य हरिं रमापतिं रामं पुराणं प्रकृतेः परं विभुं विसृज्य मौर्ख्यं
हृदि शत्रुभावनां भजस्व रामं शरणागतप्रियं सीतां पुरस्कृत्य सपुत्र
=२ ननु दशरथपुत्रायं न सर्वस्यत्राह प्रकृतेः परमिति।

२ अंतर्यामितयाप्रेरकं

नोचेत्
= त्वंमदुक्ताऽकरणेन। ज्वलंतमात्मानमरक्षितासन्। सीताहरणादिभिः स्वकृतैःपातकैश्चात्मानमधो
धोनयसिनयिष्यसि। मोक्षशंकासंभावनापितेनभविष्यति।

ए॰सुं॰

१८

दुःखरूपोस्तरंगमा
ऽलायस्येत्यर्थः।

बोधवोरामंनमस्कृत्यविमुच्यध्वंतेभयात् २३ रामंपरात्मानमभावयंजनो
भक्त्याहृदिस्थंसुखरूपमद्वयं कथंपरंतीरमवाप्नुयाज्जडोभवांबुधेर्दुःखत
रंगमालिनः २४ नोचेत्वमज्ञानमयेनवन्हिना ज्वलंतमात्मानमरक्षितारि
वत् नयस्यधोधःस्वकृतैश्चपातकैर्विमोक्षशंकानचतेभविष्यति २५ श्रुत्वा
ऽमृतास्वादसमानभाषितंतद्वायुसूनोर्दशकंधरोसुरः अमृष्यमाणोतिरुषा
कपीश्वरंजगादरक्तांतविलोचनोज्वलन् २६ कथंममाग्रेविलपस्यभीत
वत्प्लवंगमानामधमोसिदुष्टधीः कएषरामःकतमोवनेचरोनिहन्मिसुग्री
वयुतंनराधमं २७ त्वांचाद्यहत्वाजनकात्मजांततोनिहन्मिरामंसहल
क्ष्मणंततः सुग्रीवमग्रेबलिनंकपीश्वरंसवानरैर्हन्म्यचिरेणवानर॥स्तु १८

त्वादशग्रीववचः समाहतिर्विरुद्धकोपेनदहन्निवासुरं २८ नमेसमारावणको
ऽप्योधमारामस्यदासोहमपारविक्रमः श्रुत्वाग्निकोपेनहनूमतोवचोदशान
नोराक्षसमेकमब्रवीत् २९ पार्श्वस्थितंमारयत्वंदुष्टाःकपिंपश्चात्तुसर्वेसुरमि
त्रबांधवाः निवारयामासततोबिभीषणोमहासुरंसायुधमुद्यतंवधे ३० रा
जन्वुधार्होनभवेत्कथंचन प्रतापयुक्तैःपरराजवानरः हतोस्मिन्वानरेदूते
वार्त्ताकोवानिवेदयेत् रामायत्वंयमुद्दिश्यवधायसमुपस्थितः ३१ अतोवध
समंकिंचिदन्यच्चिंतयवानरे सचिन्होगच्छतुहरिर्यंदृष्ट्वाऽऽपास्यतिद्रुतं ३२
रामःसुग्रीवसहितस्ततोयुद्धंभवेत्तव बिभीषणवचःश्रुत्वारावणोप्येनदब्र
वीत् ३३ वानराणांहिलांगूलेमहामानोभवेत्किल अतोवस्त्रादिभिःपुच्छंवे

=४ यंराममुद्दिश्यात्मवधायत्वमुपस्थितः यत्नवान् सरामः एतद्वधेकथमत्रागच्छेदितिदशास्यः ॥

असुरस्यमममि
त्राणिबांधवाश्च

रा॰सुं॰

१८

ष्ठयित्वाप्रयत्नतः ३४ वन्हिनायोजयित्वैनं भ्रामयित्वापुरेभितः विसर्ज्जयत्नपश्चाद्ये

दग्धपुच्छमेन
मिति शेषः।

तुसर्वेवानरयूथपाः ३५ तथेतिकिंकराः सर्वे उत्थितास्त्वरयान्विताः वस्त्रागारात्तुव
स्त्राणिसमानीयसहस्रशः ३६ वेष्टितं मारुतेः पुच्छं पूर्णं नैवाभवत्तदा ततोतिरू
णपट्टैश्चवस्त्रैश्चान्यैरनेकशः ३७ नगरस्थानिचवस्त्राणिसर्वाण्यानीययत्न
तः वेष्टितं मारुतेः पुच्छं ततोनायातिपूर्णतां ३८ वस्त्रालाभेनसंजातकृपयासू
क्ष्मरूपवान् ततोहर्षेणतेदूताः लांगूलंवेष्टितंब्रुवन् ३९ तैलाक्तैर्वेष्टंमासुलंगू पा

अडभावआर्षः

लं मारुतेर्दृढं पुच्छाग्रेकिंचि द्दलंनंदीपयित्वाथराक्षसाः ४० रज्जुभिः सुदृढंबध्वा
धृत्वातंबलिनोसुराः समंताद्भ्रामयामासुर्भेरीरणमितिवादिनः ४१ तूर्यघोषैर्घो
षयंतस्ताडयंतोमुहुर्मुहुः हनूमतापितत्सर्वंसोढं किंचिच्चिकीर्षुणा ४२ ब[illegible] १८

ढं नगरदाहं

गत्वातुपश्चिमद्द्वारसमीपंतत्रमारुतिः सूक्ष्मोबभूवबंधेभ्योनिःसृतःपुनरप्यसौ
४३ बभूवपर्वताकारस्ततउत्प्लुत्यगोपुरं तत्रैकंस्तंभमादायहत्वातान्रक्षिणःक्ष
३स णान् ४४ विचिंत्यकार्यंशेषंचप्रासादाग्रंद्रुहाद्रुहं ततउत्प्लुत्यसंदीप्तपुच्छेनच
महाकपिः ४५ ददाहलंकामखिलां[illegible]तोरणां हातातपुत्रनाथेतिक्रंदमानाः साहप्राकार
=५वन्हिनेतिशेषः॥ सममं ततःव्यॉस्ताप्रासादशिखरेष्वारूढैसयोषितः देवताइवददृश्यंते पतंत्यःपा
वकेखिलाः विभीषणगृहंत्यक्त्वासर्वंभस्मीकृतंपुरं ४७ ततउत्प्लुत्यजलधौ
हनूमान्मारुतात्मजः ४८ लांगूलंमज्जयित्वांतःस्वस्थचित्तोबभूवह त्वायोःप्रि
यसखित्वाच्चसीतयाप्रार्थितोनलः ४९ नददाहहरेःपुच्छंबभूवात्यंतशीतलः॥
यन्नामसंस्मरणधूतसमस्तपापास्तापत्रयानलमपीहतरंतिसद्यः तस्यै

वकिंरघुवरस्यविरिहद्भूतः संतप्यतेकथमसौप्रकृतानलेन ५० ॥इतिश्रीमद
ध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेसुंदरकांडेचतुर्थोध्यायः ४ ततःसीतांनम
स्कृत्यहनुमानब्रवीद्वचः आज्ञापयतुमांदेविभवतीरामसन्निधिं १ गच्छामि
रामस्त्वांद्रष्टुमागमिष्यतिसानुजः इत्युक्त्वात्रिःपरिक्रम्यजानकींमारुतात्मजः
२ प्रणम्यप्रस्थितोगंतुमिदंवचनमब्रवीत् देविगच्छामिभद्रंतेतूर्णंद्रक्ष्यसि
॰स राघवं ३ लक्ष्मणंचॅसुग्रीवंवानरायुलकोटिभिः ततःप्राहहनूमंतंजानकी
दुःखकर्षिता ४ त्वांदृष्ट्वाविस्मृतंदुःखमिदानींत्वंगमिष्यसि इतःपरंकथंव
र्त्तेरामवार्त्ताश्रुतिंविना ५ मारुतिरुवाच यद्येवंदेविमेस्कंधमारोहक्षणमात्रतः॥
॥रामेणयोजयिष्यामिमन्यसेयदिजानकि ६ सीताउवाच रामःसागरमा

=१३आशोष्येतिमुख्यःपक्षःदययातदधिकरणेबध्वावेति।शरपंजरैःशरसमूहैः।

२भवेत्

=५पर्वतेनगमनंअंशेनगच्छितुसंपूर्णोपवगाहइत्याह।त्रिंशद्योजनंमही
तलअञ्चितंपाउच्छ्रितेपिमहीसमानत्वेनगमनेत्यर्थः।

णौघबध्वावाशरपंजरैः आगत्यवानरैःसार्धंहत्वारावणमाहवे ७ मांनयेद्यदि
रामस्यकीर्तिर्भवतिशाश्वती अतोगच्छकथंचापिप्राणान्संधारयाम्यहं ८ इति
प्रस्थापितोवीरःसीतयाप्रणिपत्यतां जगामपर्वतस्याग्रेगंतुंपारंमहोदधेः ९
तत्रगत्वामहासत्वःपादाभ्यांपीडयन्गिरिं जगामवायुवेगेनपर्वतश्चमहीतलं

जगामेत्यनुकर्षः

गतो५

१० ततोमहिसमानत्वंत्रिंशद्योजनमुच्छ्रितः मारुतिर्गगनांतस्थोमहाशब्दंच
कारसः ११ तंश्रुत्वावानराःसर्वेश्रुत्वामारुतिमागतं हर्षेणमहताविष्टाना
दंचक्रुर्महास्वनं १२ शब्देनैवविजानीमःकृतकार्यःसमागतः हनूमानेव
पश्यध्वंवानरावानरर्षभं १३ एवंब्रुवत्सुवीरेषुवानरेषुसमारुतिः अव
तीर्यगिरेर्मूर्ध्निवानरानिदमब्रवीत् १४ दृष्टासीतामयालंकाधर्षिताच

=२महास्वनःप्रतिध्वनिर्यस्यतंशब्दंचक्रुः।
२केचिद्वानराहृष्टावानरर्षभंपश्यध्वमित्याहुः।

त्ता
सकानना संभाषितोद्स्सुग्रीवस्ततोहं पुनरागतः १५ इदानीमेवगच्छामोरामसु
ग्रीवसन्निधिं इत्युक्त्वावानराः सर्वे हर्षेणालिंग्यमारुतिं १६ केचिच्चुचुंबुर्लां
गूलं ननृतुकेचिदुत्सुकाः हनूमतासमेतास्तेजग्मुः प्रस्रवणंगिरिं १७ गच्छं
तोददृशुर्वीरावनं सुग्रीवरक्षितं मधुसंज्ञं तदाप्राहुरंगदंवानरर्षभाः १८
क्षुधिताः स्मोवयंवीर देह्यनुज्ञांमहामते भक्षयामः फलान्यद्यपिबामोमृत
वन्मधु १९ संतुष्टाराघवंद्रष्टुंगच्छामोद्येवसानुजं २० अंगदउवाच हनूमा
नूकृतकार्यौयंपिबतैनत्प्रसादतः भक्षध्वंफलमूलानित्वरितंहरिसत्तमाः
२१ ततः प्रविश्यहरयः पातुमारेभिरेमधु रक्षिणस्ताननादृत्यदधिवक्त्रेणनो
दितान् २२ पिबंतस्ताडयामासुर्वानरान्वानरर्षभाः ततस्तान्मुष्टिभिःपादै

स्वः क्रुद्धः

श्रूर्णयित्वाययुर्मधु २३ ततोदधिमुखः स्वस्यसुग्रीवस्यसमातुलः जगाम
रक्षिभिःसार्धंयत्रराजाकपीश्वरः २४ गत्वातमब्रवीद्देवचिरकालाभिरक्षितं
नष्टंमधुवनंतेद्यकुमारेणहनूमता २५ श्रुत्वादधिमुखेनोक्तंसुग्रीवोहृष्ट
मानसः दृष्टागतोनसंदेहः सीतांपवननंदनः २६ नोचेन्मधुवनंद्रष्टुंसमर्थः
कोन्यैवन्मम तत्रापिवायुपुत्रेणकृतंकार्यंनसंशयः २७ श्रुत्वासुग्रीववचनंहृ
ष्टोरामस्तमब्रवीत् किमुच्यतेत्वयाराजन्वचः सीताकथान्वितं २८ सुग्रीव
स्त्वब्रवीद्वाक्यंदेवदृष्टावनीसुता हनूमत्प्रमुखाः सर्वेप्रविष्टामधुकाननं २९
भक्षयंतिस्मसकलंताडयंतिरक्षिणः अकृत्वादेवकार्यंतेद्रष्टुंमधुवनंम
म ३० नसमर्थास्ततोदेवीदृष्टासीतेतिनिश्चितं रक्षिणोवोभयंमास्तुगत्वा
ब्रूतमयाज्ञया ३१ वानरानंगदमुखानानयध्वंममांतिकं श्रुत्वासुग्रीववच

३कुमारेणांगदेनहनूम
ताचनष्टंनाशितमित्यर्थः

=१वानरान्ब्रूतयुष्मान्नामसुग्रीवोवाकारयतीतिशेषः। रक्ष्युक्त्वाममांतिकंतानानयध्वं

नंगत्वातेवायुवेगतः ३२ हनुमत्प्रमुखानूचुर्गच्छतेश्वरशासनात् द्रष्टुमिच्छ
ति सुग्रीवः सरामो लक्ष्मणान्वितः ३३ युष्मानतीवहृष्टास्ते त्वरयंति महाब
लाः तथेत्येवरमासाद्य ययुस्ते वानरोत्तमाः ३४ हनूमंतं पुरस्कृत्य युवराजेन त
थांगदं रामसुग्रीवयोरग्रे निपेतुर्भुवि सत्वरं ३५ हनूमान्राघवं प्राह दृष्टा सीता
निरामया साष्टांगं प्रणिपत्याग्रे रामं पश्चाद्धरीश्वरं ३६ कुशलं प्राह राजेंद्र जा
नकी त्वां शुभान्विता अशोकवनिकामध्ये शिंशपामूलमाश्रिता ३७ राक्षसी
भिः परिवृता निराहाराकृशाश्रमो हा राम राम रामेति शोचंती मलिनांबरा
॥ ३८ एकवेणी मया दृष्टा शनैराश्वासिता शुभा वृक्षशाखांतरे स्थित्वा
सूक्ष्मरूपेण नेकथा ३९ जन्मारभ्यतवात्यर्थं दंडकागमनेनथा दृशा

=२ मयापूर्वं दृष्टा पश्चाद्वृक्षशाखांतरे सूक्ष्मरूपेण स्थित्वा शनैस्तेकथां जन्मारभ्ययुक्ततां आश्वासिता तथा ऽ सर्वं विस्तरेण
दंडकागमनादिकं उक्तेति शेषः।

=४ भूसंबंधोत्तरमव्यवहितमेव शमाभ्यासनाय पूर्वं दृष्टासीतेसाहत तःक्रमेण
वंस्तं ॥

=३जितेनकाश्यंते।जयशालिनइत्यर्थः

=१वालिवधंकृत्वायथासुग्रीवेणमैत्रीसफलाकृतितिशेषः।

र

ननेनहर्णंजानक्यारहितेनत्वयि ४० सुग्रीवेणयथामैत्रीकृत्वावालिनिबर्ह
णं मार्गणार्थंचवैदेह्याःसुग्रीवेणविसर्जिताः॥४१॥ महाबलामहास
त्वाहरयोजितकाशिनः गताःसर्वत्रसर्वेवैतत्रैकोहमिहागतः ४२ अहं
सुग्रीवसचिवोदासोहंराघवस्यहि दृष्टायाजानकीभाग्यात्प्रयासःफलितो
घमे ४३ इत्युदीरितमाकर्ण्यसीताविस्फारितेक्षणा केनवाकर्णपी
वि युषंश्रा तंमेशुभाक्षरं ४४ यदिसत्यंतदायातुमद्दर्शनपथंतुसः
ततोहंवानराकारःसूक्ष्मरूपेणजानकीं ४५ प्रणम्यप्रांजलिर्भूत्वादूरा
देवस्थितःप्रभो पृष्टोहंसीतयाकस्त्वमित्यादिवदविस्तरं ४६ मया
सर्वंक्रमेणैवविज्ञापितमरिंदमः पश्चान्मयार्पितंदेव्यैभवद्दत्तांगुली

रा॰सुं॰

२२

त्वच्चिंतायांस्थितः।

यके ४७ तेनमामतिविश्वस्तावचनेचेदमब्रवीत् यथादृष्टास्मिहनुमन्पी
ड्यमानादिवानिशं ४८ राक्षसीनांतर्जनैस्तत्सर्वंकथयराघवे मयोक्तंदे
विरामोपित्वच्चिंतापरिनिष्ठितः ४९ परिशोचत्यहोत्रेत्वद्वार्त्तानाधिवग मि
म्यसः इदानीमेवगत्वाहंस्थितिंरामायतेब्रुवे ५० रामःश्रवणमात्रे
णासुग्रीवेणासलक्ष्मणः वानरानीकपैःसार्धमागमिष्यतितेंतिकं ५१
रावणंसकुलंहत्वानेष्यतित्वांस्वकंपुरं अभिज्ञांदेहिमेदेवियथामांवि
श्वसेद्धिनुः ५२ इत्युक्तासाशिरोरत्नंचूडापाशेस्थितंप्रियं दत्वाकाकेनय
द्वृत्तंचित्रकूटगिरौपुरा ५३ तदथाहाश्रुपूर्णाक्षीकुशलंब्रूहिराघवं लक्ष्म क्ष्मं २२
णंब्रूहिमेकिंचित्तदुक्तंभाषितंपुरा ५४ तत्क्षमस्वाद्यभावेनभाषितंकु
रु

= २ इत्युक्त्वा महता दुःखेनावृता ऽतो रुदती या सीता सा ते सर्ववृत्तांतं वदता मयाप्याश्वासितेत्यन्वयः

५५

लनंदन तारयेन्मां यथा रामं तथा कुरु कृपान्वितः इत्युक्त्वा रुदती सीता दुः
खेन महतावृता मयाप्याश्वासिता रामवदता सर्वमेवनं ५६ ततः प्रस्थापि
तो राम त्वत्समीपमिहागतः तदागमनवेलायां अशोकवनिकां प्रियां ५७ २ रावणस्येति शेषः।
इ उत्पाट्य राक्षसांस्तत्र बहून्हत्वा क्षणादहं रावणस्य सुतं हत्वा रावणेनाभि
भाष्य च ५८ लंकामशेषतो दग्ध्वा पुनरप्यागमं क्षणात् श्रुत्वा हनुमतो वा
क्यं रामोत्यंतप्रहृष्टधीः ५९ हनूमंस्ते कृतं कार्यं देवैरपि सुदुष्करं उपका
रं न पश्यामि तव प्रत्युपकारिणः ६० इदानीं ते प्रयच्छामि सर्वस्वं मम मारु आलिंगनं
ते इत्यालिंग्य समाकृष्य गाढं वानरपुंगवं ६१ सार्द्रनेत्रो रघुश्रेष्ठः परां प्री
तिमवाप सः हनूमंतमुवाचेदं राघवो भक्तवत्सलः ६२ परिरंभो हि

३ मां प्रति कृतोपकारस्येत्यर्थः।
४ जगत्कर्तृत्वादिपरमैश्वर्यवान्

रा·सुं· मेलोके दुर्लभः परमात्मनः अतस्त्वं मम भक्तोसि प्रियोसि हरिपुंगव ः
६३ यत्पादपद्मयुगलं तुलसीदलाद्यैः संपूज्य विष्णुपदवीमतुलां प्रयां
२२ ध्य ति तेनैव किं पुनरसौ परिरँ[illegible]भमूर्ती रामेण वायुतनयः कृतपुण्यपुंजः
॥६४॥ श्री ॥ इतिश्रीमध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवादे सुंदरकांडे
पंचमः सर्गः ५ सुंदरकांडे सर्गाः पंचैवाध्यात्मिके नराब्दिते प्रोक्ता त्रीणि
शतानि श्लोकास्त्रिभुवनपापहराः समाप्तः शुभं भवतु ॥ छ ॥

छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ छ ॥ २२

।युद्धकांड प्रारंभः॥

रा॰ लं॰ १ श्रीगणेशायनमः श्रीमहादेवउवा॰ यथावद्भाषितंवाक्यंश्रुत्वारामोहनूमतः
१ उवाचानंतरंवाक्यंहर्षेणमहतावृतः १ कार्यंकृतंहनुमतादेवैरपिसुदुष्करं मन
सापियदन्येनस्मर्त्तुंशक्यंनभूतले २ शतयोजनविस्तीर्णलंघयेत्कःपयोनिधिं
लंकांचराक्षसैर्गुप्तांकोवाधर्षयितुंक्षमः ३ भृत्यकार्यंहनुमताकृतंसर्वमशे
भस्यइतिशेषः५ षतः सुग्रीवस्येदृशोंलोकेनभूतोनभविष्यति ४ अहंचरघुवंशश्चलक्ष्मण
श्चकपीश्वरः जानक्यादर्शनेनाद्यरक्षिताःस्मोहनूमता ५ सर्वथासुकृतंका
र्यंजानक्याःपरिमार्गणं समुद्रंमनसास्मृत्वासीदतीवमनोमम ६ कथंनक्रझषा १
कीर्णंसमुद्रंशतयोजनं लंघयित्वारिपुंहन्यांकथंद्रक्ष्यामिजानकीं ७ श्रुत्वातु
रामवचनंसुग्रीवःप्राहराघवं समुद्रंलंघयिष्यामोमहानक्रझषाकुलं ८ लं

कांचविधमिथ्यामोहनिष्यामोद्यरावणं चिंतांत्यज रघुश्रेष्ठ चिंताकार्येविनाशिनी।
९ एतान्पश्यमहासत्वान्शूरान्वानरपुंगवान् त्वत्प्रियार्थेसमुद्युक्तान्प्रवेष्टुम
पिपावके १० समुद्रतरणेबुद्धिंकुरुष्वप्रथमंततः दृष्ट्वालंकांदशग्रीवोहतइत्ये
वमन्महे ११ नहिपश्याम्यहंकंचित्त्रिषुलोकेषुराघव गृहीतधनुषोयस्तेतिष्ठे
भि दंमुखोरणे १२ सर्वथानोजयोरामभविष्यतिनसंशयः निमित्तानिचपश्यामि
तथाभूतानिसर्वज्ञः १३ सुग्रीववचनंश्रुत्वाभक्तिवीर्यसमन्वितं अंगीकृत्याब्र
वीद्रामोहनूमंतंपुरःस्थितं १४ येनकेनप्रकारेणलंघयामोमहार्णवं लंकास्वरू
पंमेब्रूहिदुःसाध्यंदेवदानवैः १५ ज्ञात्वातस्यप्रतीकारंकरिष्यामिकपीश्वर श्रुत्वा
रामस्यवचनंहनूमान्विनयान्वितः १६ उवाचप्रांजलिर्देवयथादृष्टंब्रवीमिते लंका

=२ योद्धुंप्रवेष्टुंचेतिशेषः

रा॰लं॰१ दिव्यपुरीदेवत्रिकूटशिखरेस्थिता १७ स्वर्णप्राकारसहितास्वर्णाट्टालकसंयुता।

२ परिखाभिःपरिवृता पूर्णाभिर्निर्मलोदकैः १८ नानापवनशोभाढ्यादिव्यवापीभि

रावृता गृहैर्विचित्रशोभाढ्यैर्मणिस्तंभमयैःशुभैः १९ पश्चिमद्वारमासाद्य गजवा

हासहस्रशः उत्तरेद्वारितिष्ठंतिसाश्ववाहाःसपत्तयः २० तिष्ठंत्यर्बुदसंख्याकाः

प्रांच्यामपितथैवच रथिनोराक्षसावीराद्वारंदक्षिणमास्थिताः २१ मध्यकक्षेप्य

संख्याता गजाश्वरथपत्तयः रक्षयंतिसदालंकांनानास्त्रकुशलाःप्रभो २२ संक्र

मैर्विविधैर्लंकाशतघ्नीभिश्चसंयुता एवंस्थितेपिदेवेशशृणुमेतत्रचेष्टितं २३

दशाननबलौघस्यचतुर्थांशोमयाहतः दग्ध्वालंकापुरींस्वर्णप्रासादोधर्षितोमया २

२४ शतघ्न्यःसंक्रमाश्चैवनाशितामेरघूत्तम देवत्वद्दर्शनादेवलंकाभस्मीकृता

भवेत् २५ प्रस्थानंकुरुदेवेशगच्छामोलवणांबुधेः तीरंसहमहावीरैर्वानरेंद्रैःसमं
ततः २६ श्रुत्वाहनुमतोवाक्यंउवाचरघुनंदनः सुग्रीवसैनिकान्सर्वान्प्रस्थानायाभि
नोदय २७ इदानीमेवविजयोमुहूर्त्तःपरिवर्त्तते अस्मिन्मुहूर्त्तेगन्ताहंलंकांराक्षस
संकुलां २८ सप्राकारांसुदुर्धर्षांनाशयामिसरावणं आनेष्यामिचसीतांमेदक्षि
णाक्षिस्फुरत्यदः २९ प्रयातुवाहिनीसर्वावानराणांतरस्विनां रक्षंतुयूथपाःसेनाम
ग्रेपृष्ठेचपार्श्वयोः ३० हनूमंतमथारुह्यगच्छाम्यंगदंततः आरुह्यलक्ष्मणोया
तुसुग्रीवत्वंमयासह ३१ गजोगवाक्षोगवयोमैंदोद्विविदएवच नलोनीलःसुषे
णश्चजांबवांश्चतथापरे ३२ सर्वेगच्छंतुसर्वत्रसेनायाःशत्रुघातिनः इत्याज्ञाप्य =२सेनापाःसेनापालाः
हरीन्रामःप्रतस्थेसहलक्ष्मणः ३३ सुग्रीवःसहितोहर्षात्सेनामध्यगतोविभुः।

=१ क्ष्वेला युद्धार्थं गच्छतां शूराणां गति विशेषः तं कुर्वंतः

रा॰लं॰१

२

वारणेंद्रनिभाः सर्वे वानराः कामरूपिणः ३४ क्ष्वेलंतः परिगर्जंतो जग्मुस्ते दक्षिणां
दिशं भक्षयंतो ययुः सर्वे फलानि च मधूनि च ३५ ब्रुवंतो राघवस्याग्रे हनिष्यामो
रावणं एवं ते वानरश्रेष्ठा गच्छंत्यतुलविक्रमाः ३६ हरिभ्यामुह्यमानौ तौ शुभुभानर
र्षभौ नक्षत्रैः सेवितौ योगे चंद्रसूर्याविवांबरे ३७ आवृत्य पृथिवीं कृत्स्नां जगाम
महती चमूः प्रस्फोटयंतः पुच्छाग्रानुद्वहंतश्च पादपान् ३८ शैलानारोहयंतश्च ज
ग्मुर्मारुतवेगतः असंख्यातास्च सर्वत्र वानराः परिनंदिताः ३९ हृष्टास्ते जग्मुरत्य
र्थं रामेण परिपालिताः गता चमूर्दिवारात्रं क्वचिन्नासज्जत क्षणं ४० काननानि
विचित्राणि पश्यन्मलयसह्ययोः ते सह्यं समतिक्रम्य मलयं च तथा गिरिं ४१ आ
पेतुश्चानुपूर्व्येण समुद्रं भीमनिस्वनं अवतीर्य हनूमंतं रामः सुग्रीवसंयुतः ४२

२

सलिलाभ्याशमासाद्यरामोवचनमब्रवीत् आगताःस्मोवयंसर्वेसमुद्रंमकराल
यं ४३ इतोगंतुमशक्यंनोनिरूपायेनवानराः अत्रसेनानिवेशोस्तुमंत्रयामोऽस्य
तारणे ४४ श्रुत्वारामस्यवचनंसुग्रीवःसागरांतिके सेनांन्यवेशयत्क्षिप्रंरक्षितां
कपिकुंजरैः ४५ तेपश्यंतोविषेदुस्तेसागरंभीमदर्शनं महोन्नततरंगाढ्यंभीमनक्र
भयंकरं ४६ अगाधंगगनाकारंसागरंवीक्ष्यदुःखिताः तरिष्यामःकथंघोरंसा
गरंवरुणालयं ४७ हंतव्योस्माभिरद्यैवरावणोराक्षसाधमः इतिचिंताकुलाःस
र्वेरामपार्श्वेव्यवस्थिताः ४८ रामःसीतामनुस्मृत्यदुःखेनमहतावृतः विलप्य
जानकींसीतांबहुधाकार्यमानुषः ४९ अद्वितीयश्चिदात्मैकःपरमात्मासनातनः।
यस्तुजानातिरामस्यस्वरूपंतत्वतोजनः ५० तंनस्पृशतिदुःखादिकिमुतानंदमव्य
यं॥

उपायंविना २=

अस्यसमुद्रस्यतारणे तरणेउपायान्नितिशेषः

महोल्लततरंगैराढ्यं संपन्नं ४=

दुःखहर्षभयक्रोधलोभमोहमदादयः ५१ अज्ञानलिंगान्येतानिकुतः संतिचिदा
त्मनि देहाभिमानिनोदुःखंनादेहस्यचिदात्मनः ५२ संप्रसादेद्वयाभावात्सुखमा
त्रंहिदृश्यते बुध्याद्यभावात्संशुद्धे दुखंतत्रनदृश्यते अतोदुःखादिकंसर्वंबुद्धेरेवन
संशयः ५३ रामः परात्मापुरुषःपुराणोनित्योदितोनित्यसुखोनिरीहः तथापिमा
यागुणसंगतोसौसुखीवदुःखीवविभाव्यतेऽबुधैः ५४ ॥इतिश्रीमदध्यात्मरामा
यणेउमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेप्रथमः सर्गः १ ॥श्रीमहादेवउ॰ लंकायांराव
णोदृष्ट्वाकृतंकर्महनूमता दुष्करंदैवतैर्वापिह्रियाकिंचिदवाङ्मुखः १ आहूयमं
त्रिणःसर्वानिदंवचनमब्रवीत् हनूमताकृतंकर्मभवद्भिर्दृष्टमेवतत् २ प्रवि२
श्यलंकांदुर्धर्षांदृष्ट्वासीतांदुरासदां हत्वाचराक्षसान्वीरानक्षंमंदोदरीसुतं ३

दग्ध्वालंकामशेषेणलंघयित्वाचसागरं युष्मान्सर्वानतिक्रम्य स्वस्थोगात्पुनरेवसः
४ किंकर्त्तव्यमितोस्माभिर्यूयंमंत्रविशारदाः मंत्रयध्वंप्रयत्नेनयत्कृतंमेहितंभ
वेत्५ रावणस्यवचःश्रुत्वाराक्षसास्तमथाब्रुवन् देवशंकाकुतोरामात्तवलोका
जितारणे ६ इंद्रस्तुबध्वानिक्षिप्तःपुत्रेणतवपत्तने जित्वाकुबेरमानीयपुष्प
कंभुज्यतेत्वया ७ यमोजितःकालदंडाद्भयंनाभूत्तवप्रभो वरुणोहुंकृतेने
त्वदधीनाइतिशेषः वजितःसर्वेपिराक्षसाः ८ मयोमहासुरोभीत्याकन्यांदत्वास्वयंतव त्वद्व
शोवर्त्ततेद्यापिकिमुनान्येमहासुराः ९ हनूमद्धर्षणंयत्तुदैनेवज्ञाकृतंचनः
वानरोयंकिमस्माकमस्मिन्पौरुषदर्शने १० इत्युपेक्षितमस्माभिर्द्धर्ष
णंतेनकिंभवेत् वयंप्रमत्ताःकिंतेनवंचितास्मोहनूमता ११ जानीमोय

=९ यद्धनूमद्धर्षणंतत्तुनोस्माकंतदवज्ञातस्मिन्नवज्ञाऽनादरःतत्कृतमित्यर्थः। अवज्ञाकारणमाह वानरइति।
अयंवानरःऽअस्माकंकिंकरिष्यतीतिशेषः। अस्मिन्वानरेपौरुषस्यदर्शनेकिंफलंनिष्फलंतत्। तेनधर्षणेनकिंभ
वेत् ऽअयंकिंकःपदार्थःइतिहेतोःऽअस्माभिस्तद्धर्षणंऽउपेक्षितंइति। वयंप्रमत्ताःतेनप्रमादेनहनूमतावंचिताःस्मः।

=१ यदितं सर्वेवयंजानीमः अयमेवं रूपइति। तर्हिजीवन्कथंगमिष्यति गलः स्यादित्यर्थे आर्षः।

रा॰लं॰२ दितं सर्वैकथंजीवन्गामिष्यति आज्ञापयजगत्कृत्स्नमवानरममानुषं १२ कृत्वा
५ यास्यामहे सर्वे प्रत्येकंवानियोजय कुंभकर्णस्तदाप्राहरावणंराक्षसेश्वरंम् १३
आरब्धंयत्त्वयाकर्मस्वात्मनाशायकेवलं न दृष्टोसिनदाभाग्यात्त्वंरामेणम
हात्मना १४ यदिपश्यतिरामस्त्वांजीवन्नायासिरावण रामोनमानुषोदेवः सा
क्षान्नारायणोव्ययः १५ सीताभगवतीलक्ष्मीरामपत्नीयशस्विनी राक्षसानां
विनाशायत्वयाऽनीतासुमध्यमा १६ विषपिंडमिवागीर्यमहामीनोयथान
था आनीताजानकीपश्चात्त्वयाकिंवाभविष्यति १७ यद्यप्यनुचितंकर्मत्वया
कृतमजानता सर्वंसमंकरिष्यामिस्वस्थचित्तोभवप्रभो १८ कुंभकर्णवचः
श्रुत्वावाक्यमिंद्रजिदब्रवीत् देहिदेवममानुज्ञांहत्वारामंसलक्ष्मणं १९ ५

=२पादद्वयेइतिछेदः एकतानः तन्मात्रविषयध्यानवान्

सुग्रीवेवानरराज्येचपुनर्यास्यामितेंतिकं तत्रागतोभागवतःप्रधानोबिभीषणोबु
द्धिमतांवरिष्ठः श्रीरामपादद्वयएकतानःप्रणम्यदेवारिमुपोपविष्टः २० विलो
क्यकुंभश्रवणादिदैत्यान्मत्तप्रमत्तानतिविस्मयेन विलोक्यकामातुरमप्रम
नोदृशाननंप्राहविशुद्धबुद्धिः २१ नकुंभकर्णेंद्रजितौचराजन्नतथामहापार्श्वमहो
दरौतौ निकुंभकुंभौचतथातिकायःस्थातुंनशक्तायुधिराघवस्य २२ सीताभिधा
नेनमहाग्रहेणग्रस्तोसिराजन्नचतेविमोक्षः तामेवसत्कृत्यमहाधनेनदत्वा
भिरामायसुखीभवत्वं २३ यावन्नरामस्यशिताःशिलीमुखाः लंकामभिव्याप्य
शिरांसिरक्षसां छिंदंतितावद्रघुनायकस्यभोतांजानकींत्वंप्रतिदातुमर्हसि।
२४ यावन्नगाभाःकपयोमहाबलाःहरींद्रतुल्यानखदंष्ट्रयोधिनः लंकांसमा

महाधनेनरत्नादि
नासत्कृत्यभूषयि
त्वा

नगप्रायाइत्यर्थः।

रा॰लं॰२ ऋम्यविनाशायंत्ति तेनावद्भुतं हे हिरघूत्तमायतां २५ जीवन्नरामेणविमोक्ष्यसे
६ त्वंगुप्तः सुरेंद्रैरपिशंकरेण नदेवराजांकगतोनमृत्योः पातालल्लोकानपिसं
प्रविष्टः २६ भुनेहितंपवित्रंचबिभीषणवचःखलः प्रतिजग्राहनैवासौ
म्रियमाणइवौषधं २७ कालेननोदितोदैत्योबिभीषणमथाब्रवीत् मदत्त
भोगैः पुष्टोगोमत्समीपेवसन्नपि २८ प्रतीपंचरत्येषममैवहितकारिणः । मा
मित्रभावेनशत्रुर्मेजातेमात्यस्वसंश्रयः २९ अनार्येणकृतघ्नेनसंगतिर्मे
नयुज्यते विनाशमभिकांक्षंतिज्ञातीनांज्ञातयःसदा ३० योन्यस्त्वेवंविधंब्रू ६
याद्वाक्यमेतन्निशाचरः हन्मितस्मिन्क्षणेनैवधिंकृत्वांरक्षःकुलाधमं
३१ रावणेनैवमुक्तःसन्परुषंसबिभीषणः ३२ उत्पपातसभामध्याद्
त्वंभ्रातृत्वाद्वधानर्हः इतितवधिक्कारएववधस्त्वांहन्मिधिगित्यादि

दापाणिर्महाबलः चतुर्भिर्मंत्रिभिः सार्धंगगनस्थोब्रवीद्वचः ३३ क्रोधेनम
हताविष्णोरावणंदशकंधरं माविनाशमुपेहित्वंप्रियवादिनमेवमां ३४
धिःक्कृतोषितथापित्वंज्येष्ठोभ्राताषितुःसमः कालोराघवरूपेणजातोदश
रथालये ३५ कालीसीताभिधानेनजाताजनकनंदिनी तावुभावागताव
त्रभूमेर्भारापनुत्तये ३६ तेनैवप्रेरितस्त्वंचुनःक्षणोषिहितंमम श्रीरामः
प्रकृतेःसाक्षात्परस्मात्सर्वदास्थितः ३७ बहिरंतश्चभूतानांसमःसर्व
त्रसंस्थितः नामरूपादिभेदेनतत्तन्मयइवामलः ३८ यथानानाप्रकारे
षुवृक्षेष्वेकोमहानलः नतदाकृतिभेदेनभिद्यतेऽज्ञानचक्षुषां ३९
पंचकोशादिभेदेनतत्तन्मयइवाबभौ नीलपीतादियोगेननिर्मलःस्फ

=१ स्वमायायागुणाः सत्वादयः तेविंबिता यस्मिन्निति विग्रहः तेषु प्रतिबिंबित इतिया

रा·लं·२ टिकोयथा ४० स एष नित्यमुक्तोपि स्वमायागुणबिंबितः कालः प्रधानं पुरुषोव्य
७ क्तंचेति चतुर्विधः ४१ प्रधानपुरुषाभ्यां स जगत्कृत्स्नं सृजत्यजः कालरूपेण
कलनां जगतः कुरुतेऽव्ययः ४२ कालरूपी स भगवान् रामरूपेण मायया
४२ ब्रह्मणा प्रार्थितो देवस्त्वद्वधार्थमिहागतः तदन्यथा कथं कुर्यात्सत्य
संकल्प ईश्वरः ४३ हनिष्यति त्वां रामस्तु सपुत्रबलवाहनं हन्यमानेन
शत्रोभिद्रष्टुं रामेण रावण ४४ त्वां राक्षसकुलं कृत्स्नं नतोगच्छामि राघ
वं मपि यातेसुखीभूत्वा रमस्व भवने चिरं ४५ बिभीषणो रावणवाक्यतः
क्षणाद्विसृज्य सर्वं सपरिच्छदं गृहं जगाम रामस्य पदारविंदयोः सेवा ७
भिकांक्षी परिपूर्णमानसः ४६ ॥इति श्रीरामा· युद्धकांडे द्वितीयसर्गः॥

=२ तत्र रजोगुणप्रतिबिंबे प्रधानपुरुषाविस्याह प्रधानपुरुषाभ्यामिति। प्रधानं परिणामि पुरुषः स्वभोगा। २॥ पवर्गार्थंलिखव
र्तकः इत्युभाभ्यां सृष्टिः तमोगुणप्रतिबिंबे कालसंज्ञ इत्याह कालरूपेणेति। कलनां संहारं। अर्थात्सत्वगुणप्रतिबिंबितोव्यक्तमिसुच्यते। स
र्वांतर्यामितया सर्वपालकः दुर्ज्ञेयत्वर्योऽव्यक्तमिति भावः। तत्र कालरूपी संहारप्रधानः इदानीं राम इत्याह कालरूपीति।
या

श्रीमहादेवउवाच विभीषणोमहाभागश्चतुर्भिर्मंत्रिभिःसह आगत्यगगने
रामसंमुखेसमवस्थितः १ उच्चैरुवाच भोःस्वामिन्रामराजीवलोचन राव
णस्यानुजोहंतेदारहर्त्तुर्बिभीषणः २ नाम्नाभ्रात्रानिरस्तोहं त्वामेवशरणं
गतः हितमुक्तंमयादेवतस्यचाविदितात्मनः ३ सीतांरामायवैदेहींप्रेष
येतिपुनःपुनः उक्तोपिनशृणोत्येषकालपाशवशंगतः ४ हंतुंमांखड्गमादा
यप्राद्रवद्राक्षसाधमः ततोचिरेणसचिवैश्चतुर्भिःसहितोभयात् ५ त्वा
मेवनवमोक्षायमुमुक्षुःशरणंगतः बिभीषणवचःश्रुत्वासुग्रीवोवाक्यम
ब्रवीत् ६ विश्वासार्होनतेराममायावीराक्षसाधमः सीताहर्त्तुर्विशेषेण
रावणस्यानुजोबली ७ मंत्रिभिःसायुधैरस्मान्विवरेनिहनिष्यति तदा

ज्ञापयमेदेवबानरैर्हन्यतामयं ८ ममैवंभातितेरामबुध्याकिंनिश्चितंवद श्रुत्वा
सुग्रीववचनंरामः सस्मितमब्रवीत् ९ यदीच्छामिकपिश्रेष्ठलोकान्सर्वान्सहेश्व
रान् निमिषार्द्धेनसंहन्यांसृजामिनिमिषार्धतः १० अतोमयाऽभयंदत्तंशीघ्र
मानयराक्षसं सकृदेवप्रपन्नायतवास्मीतिचयाचते ११ अभयंसर्वभूतेभ्यो
ददाम्येतद्व्रतंमम १२ रामस्यवचनंश्रुत्वासुग्रीवोहृष्टमानसः बिभीषणम
थानाय्यदर्शयामासराघवं १३ बिभीषणस्तुसाष्टांगंप्रणिपत्यरघूत्तमं हर्षग
द द्गैयावाचाभक्त्याचपरयान्वितः १४ रामंश्यामंविशालाक्षंप्रसन्नमुखपंक ८
जं धनुर्बाणधरंशांतंलक्ष्मणेनसमन्वितं १५ कृतांजलिपुटोभूत्वास्तोतुंसमु
पचक्रमे १६ बिभीषणउ० नमस्तेरामराजेंद्रनमःसीतामनोरम नमस्तेचं

उकोदंडनमस्तेभक्तवत्सल १७ नमोनंतायशांताय रामायामिततेजसे सुग्रीवमि
त्रायचतेरघूणांपतयेनमः १८ जगदुत्पत्तिनाशानांकारणायमहात्मने त्रैलो
क्यगुरवेनादिगृहस्थायनमोनमः १९ त्वमादिर्जगतांरामत्वमेवस्थितिकार
णं त्वमंतेनिधनस्थानंस्वेच्छाचारस्त्वमेवहि २० चराचराणांभूतानांवहिरंत
श्चराघव व्याप्यव्यापकरूपेणभवान्भातिजगन्मयः २१ त्वन्माययाहृतज्ञा
नानष्टात्मानोविचेतसः गतागतंप्रपद्यंतेपापपुण्यवशात्सदा २२ तावत्स
त्यंजगद्भातिशुक्तिकारजतंयथा यावन्नज्ञायतेज्ञानंचेतसानन्यगामिना २३
त्वदज्ञानात्सदायुक्ताःपुत्रदारगृहादिषु रमंतेविषयान्सर्वानंतेदुःखप्रदान्विभो
२४ त्वमिंद्रोग्निर्यमोरक्षोवरुणश्चतथानिलः कुबेरश्चतथारुद्रस्त्वमेवपुरु

षोत्तम २५ त्वमणोरप्यणीयांश्च स्थूलात्स्थूलतरः प्रभो त्वंपितासर्वलोकानांमाता
धातात्वमेवहि २६ आदिमध्यांतरहितः परिपूर्णोऽच्युतोऽव्ययः त्वंपाणिपादरहि
तश्चक्षुःश्रोत्रविवर्जितः २७ श्रोताद्रष्टाग्रहीताचजीवनस्त्वंखरांतकः कोशेभ्यो
व्यतिरिक्तस्त्वंनिर्गुणोनिरुपाश्रयः २८ निर्विकल्पोनिर्विकारोनिराकारोनिरीश्व
रः षड्भावरहितोऽनादिःपुरुषःप्रकृतेःपरः २९ माययागृह्यमाणस्त्वंमनुष्यइ
वभाव्यसे ज्ञात्वात्वांनिर्गुणमजंवैभवामोक्षगामिनः ३० अहंत्वत्पादसद्भक्तिनिः
श्रेणींप्राप्यराघव इच्छामिज्ञानयोगाख्यंसोधमारोढुमीश्वर ३१ नमःसीतापते
रामनमःकारुणिकोत्तम। रावणारेनमस्तुभ्यंत्राहिमांभवसागरात् ३२ ततःप्र
सन्नःप्रोवाचश्रीरामोभक्तवत्सलः वरंवृणीष्वभद्रंतेवांछितंवरदोस्म्यहं ३३

बिभीषणउवा॰ धन्योस्मिकृतकृत्योस्मिकृतकार्योस्मिराघव त्वत्पाददर्शनादेवबि
मुक्तोस्मिनसंशयः ३४ नास्तिमत्सदृशोधन्योनास्तिमत्सदृशःशुचिः नास्तिमत्स
दृशोलोकेरामत्वन्मूर्तिदर्शनात् ३५ कर्मबंधविनाशायत्वज्ज्ञानंभक्तिलक्षणं त्व
द्ध्यानंपरमार्थंचदेहिमेरघुनंदन ३६ नयाचेरामराजेंद्रसुखंविषयसंभवं त्वत्पा
दकमलेसक्ताभक्तिरेवसदास्तुमे ३७ ओमित्युक्त्वापुनःप्रीतोरामःप्रोवाचराक्ष
सं शृणुवक्ष्यामितेभद्रंरहस्यंममनिश्चितं ३८ मद्भक्तानांप्रशांतानांयोगिनां
वीतरागिणां हृदयेसीतयानित्यंवसाम्यत्रनसंशयः ३९ तस्मात्त्वंसर्वदाशांतःस
र्वकल्मषवर्जितः मांध्यात्वामोक्ष्यसेनित्यंघोरसंसारसागरात् ४० स्तोत्रमेतत्प
ठेद्यस्तुलिखेद्यःशृणुयादपि मत्प्रीतयेममाभीष्टंसारुप्यंसमवाप्नुयात् ४१

इत्युक्त्वा लक्ष्मणं प्राह श्रीरामो भक्तभक्तिमान् पश्यत्विदानीमेवैष मम संदर्शने फलं
५२ लंकाराज्येभिषेक्ष्यामि जलमानय सागरात् यावच्चंद्रश्च सूर्यश्च यावत्तिष्ठति
मेदिनी ५३ यावन्मम कथा लोके तावद्राज्यं करोत्वसौ इत्युक्त्वा लक्ष्मणेनांबुह्या
नाय्य कलशेन तं ५४ लंकाराज्याधिपत्यार्थमभिषेकं रमापतिः कारयामास सचि
वैर्लक्ष्मणेन विशेषतः ५५ साधु साध्विति ते सर्वे वानरास्तुष्टुवुर्भृशं सुग्रीवोपि
परिष्वज्य बिभीषणमथाब्रवीत् ५६ बिभीषण वयं सर्वे रामस्य परमात्मनः किं
करास्तत्र मुख्यस्त्वं भक्त्या रामपरिग्रहात् ५७ रावणस्य विनाशे त्वं साहाय्यं कर्त्तुम
र्हसि बिभीषण उ॰ अहं कियान्सहायत्वे रामस्य परमात्मनः किंतु दास्यं करि
ष्येहं भक्त्या शक्त्या स्वमायया ५८ दशग्रीवेण संदिष्टः शुको नाम महासुरः

संस्थितोह्यंबरेवाक्यंसुग्रीवमिदमब्रवीत् ४९ त्वामाहरावणोराजाभ्रातरंराक्षसाधि
पः महाकुलप्रसूतस्त्वंराजासिवनचारिणां ५० ममभ्रातृसमानस्त्वंतवनास्त्यर्थ
विप्लवः अहंयदहरंभार्यांराजपुत्रस्यकिंतव ५१ किष्किंधांयाहिहरिभिर्लंकात्वा
स्यसत्यै क्यानदेवतैः प्राप्तुंकिंमानवैरन्यैःसर्वैर्वानरयूथपैः ५२ तंप्रापयंतंवचनंतूर्णमु
त्प्लुत्यवानराः प्राप्यद्यंतनदाक्षिप्रंनिहंतुंदृढमुष्टिभिः ५३ वानरैर्हन्यमानस्तुशु
म कोरामेथाब्रवीत् नदूतान्घ्नंतिराजेंद्रवानरान्वारयप्रभो ५४ रामःश्रुत्वातदावा
क्यंशुकस्यपरिदेवितं मावधिष्टेतिरामस्तान्वारयामासवानरान् ५५ पुनरेव
रमासाद्यशुकःसुग्रीवमब्रवीत् ब्रूहिराजन्दशग्रीवंकिंवक्ष्यामिव्रजाम्यहं
५६ सुग्रीवउः यथावालीममभ्रातातथात्वंराक्षसाधम हंतव्यस्त्वंमयायत्ना

रा.लं.३
११

त्सपुत्रबलवाहनः ५७ ब्रूहिमेरामचंद्रस्यनापौंह्नत्वाछपास्यसि ततोरामाज्ञ
याधृत्वाशुकंबध्वान्वरक्षयत् ५८ शार्दूलोपिततःपूर्वंदृष्ट्वाकपिबलंमहत् यथा
वत्कथयामासरावणायसराक्षसः ५९ दीर्घचिंतापरोभूत्वानिःश्वसन्नासमंदि
रे ततःसमुद्रमावेक्ष्यरामोरक्तांतलोचनः ६० पश्यलक्ष्मणदुष्टोसौवारिधिर्मा
मुपागतं नाभिनंदतिदुष्टात्मादर्शनार्थंममानघ ६१ जानातिमानुषोयंमेकिंक नायातीतिशेषः
रिष्यतिवानरैः अद्यपश्यमहाबाहोशोषयिष्यामिवारिधिं ६२ पादेनैवगमि
ष्यंतिवानराविगतज्वराः इत्युक्त्वाक्रोधताम्राक्ष आरोपितधनुर्धरः ६३ तू
णीराद्बाणमादायकालाग्निसदृशप्रभं संधायचापमाकृष्यरामोवाक्यमथा ११
ब्रवीत् ६४ पश्यंतुसर्वभूतानिरामस्यशरविक्रमं इदानींभस्मसात्कुर्यांसमु

द्रंसरितांपत्तिं ६५ एवंब्रुवतिरामेतुसशैलवनकानना चचालवसुधाद्यौश्चदिशश्च
तमसावृताः ६६ चुक्षुभेसागरोवेलांभयाद्योजनमत्यगात् तिमिनक्रझषा
मीनाःप्रतप्ताःपरित्रसुः ६७ एतस्मिन्नंतरेसाक्षात्सागरोदिव्यरूपधृक्
दिव्याभरणसंपन्नःस्वभासाभासयन्दिशः ६८ स्वांतस्यदिव्यरत्नानिकराभ्यां
परिगृह्यसः पादयोःपुरतःक्षिप्त्वारामस्योपायनंबहु ६९ दंडवत्प्रणिपत्याहरा
मंरक्तांतलोचनं त्राहित्राहिजगन्नाथरामत्रैलोक्यरक्षक ७० जडोहंरामते
सृष्टःस्रजतानिखिलंजगत् स्वभावमन्यथाकर्त्तुंकःशक्तोदेवनिर्मितं ७१
स्थूलानिपंचभूतानिजडान्येवस्वभावतः सृष्टानिभवतातानित्वदाज्ञांलंघयं
तिन ७२ तामसादहमोरामभूतानिप्रभवंतिहि कारणानुगमात्तेषांजडत्वं

नामसंस्त्वतः ७३ निर्गुणस्त्वं निराकारोयदामायागुणान्प्रभो लीलयांगीकरो
षित्वंनदावैराजनामवान् ७४ गुणात्मनोविराजश्चसत्वाद्देवाबभूविरे रजो
गुणात्प्रजेशाघाः मन्योर्भूतपतिस्तव ७५ त्वामहंमायया छन्नंलीलयामानु
षाकृतिं जडबुद्धिर्जडोमूर्खः कथंजानामिनिर्गुणं ७६ दंडएवहिमूर्खाणांस
न्मार्गप्रापकःप्रभो भूतानाममरश्रेष्ठपशुनांलगुडोयथा ७७ शरणंतेव्रजा
मीशशरण्यंभक्तवत्सल अभयंदेहिमेरामलंकामार्गंददामिते ७८ श्री
रामउवाच॥ अमोघोयंमहाबाणःकस्मिन्देशेनिपात्यतां लक्ष्यंदर्शयमेशी
घ्रंबाणस्यामोघपातिनः ७९ रामस्यवचनंश्रुत्वाकरेदृष्ट्वामहाशरं महोद
धिर्महातेजाराघवंवाक्यमब्रवीत् ८० रामोत्तरप्रदेशेतुद्रुमकुल्यइतिस्मृतः॥

श्रुँ

प्रदेशास्तत्र बहवः पापात्मानो दिवानिशं ८१ बाधंते मां रघुश्रेष्ठ तत्र ते पात्य
तां शरः रामेण सृष्टो बाणस्तु क्षणादाभीरमंडलं ८२ हत्वा पुनः समागत्य
तूणीरे पूर्ववत्स्थितः ततोब्रवीद्रघुश्रेष्ठं सागरो विनयान्वितः ८३ नलः
सेतुं करोत्वस्मिन्जले मे विश्वकर्मणः सुतो धीमान्समर्थोस्मिन्कार्ये लब्ध
वरो हरिः ८४ कीर्त्तिं जानंतु ते लोकाः सर्वलोकमलापहां इत्युक्त्वा राघवं न
त्वा ययौ सिंधुरदृश्यतां ८५ ततो रामस्तु सुग्रीवलक्ष्मणाभ्यां समन्वितः न
लमाज्ञापयच्छीघ्रं वानरैः सेतुबंधने ८६ ततोतिहृष्टः प्लवगेंद्रयूथपैर्महा
नगेंद्रप्रतिमैर्युतो नलः बबंध सेतुं शतयोजनायतं सुविस्तृतं पर्वतपादपै
र्दृढं ८७ ॥इति श्रीमदध्यात्मरामायणे युद्धकांडे तृतीयः सर्गः ॥३॥ ८७॥

रा॰खं॰४ श्रीमहादेवउवा॰।।सेतुमारभमाणस्तुतत्ररामेश्वरंशिवं संस्थाप्यपूजयित्वाहरा
१२ मोलोकहितायच १ प्रणमेत्सेतुबंधंयोदृष्ट्वारामेश्वरंशिवंब्रह्महत्यादिपापे
भ्योमुच्यतेमदनुग्रहात् २ सेतुबंधेनरःस्नात्वादृष्ट्वारामेश्वरंहरं संकल्पनि
यतोभूत्वागत्वावाराणसींनरः ३ आनीयगंगासलिलंरामेशमभिषिच्यच ।।
समुद्रेक्षिप्तत्तद्भारोब्रह्मप्राप्नोत्यसंशयं ४ कृतानिप्रथमेनान्हायोजनानि
चतुर्दश द्वितीयेनतथाचान्हायोजनानितुविंशतिः ५ तृतीयेनतथाचान्हा
योजनान्येकविंशतिः चतुर्थेनतथाचान्हाद्वाविंशतिरितिश्रुतं ६ पंचमेन
त्रयोविंशतिरित्यर्थे आर्ष।२ त्रयोविंशद्योजनानिसमंततः बबंधसागरेसेतुंनलोवानरसत्तमः ७ १२
तेनैवजग्मुःकपयोयोजनानांशतंद्रुतं ८ असंख्याताःसुवेलाद्रिंरुरुधुःप्लवगा।

=२ क्लीबत्वमार्षं

त्तमाः ८ आरुह्य मारुतिं रामो लक्ष्मणोप्यंगदं तथा दिदृक्षू राघवो लंकामा
रुरोहाचलं महत् ९ दृष्ट्वा लंकां सुविस्तीर्णां नानाचित्रध्वजाकुलां चित्रप्रा
पुरद्वार
सादसंबाधां स्वर्णप्राकारतोरणां १० परिखाभिः शतघ्नीभिः संक्रमैश्च विरा
जितां प्रासादोपरि विस्तीर्णप्रदेशे दशकंधरः ११ मंत्रिभिः सहितो वीरैः किरी
टदशकोज्ज्वलः नीलाद्रिशिखराकारः कालमेघसमप्रभः १२ रत्नदंडैः सि
तछत्रैरनेकैः परिशोभितः एतस्मिन्नंतरे बद्धो मुक्तो रामेण वै शुकः १३ वानरै
स्ताडितः सम्यक् दशाननमुपागतः प्रहसन्रावणः प्राह पीडितः किं परैः शुक
१४ तच्छ्रुत्वा रावणवचः शुको वाक्यमथाब्रवीत् सागरस्योत्तरे तीरेऽब्रुवं ते
वचनं यथा १५ ततउत्प्लुत्य कपयो गृहीत्वा मां क्षणात्ततः १५ मुष्टिभिर्नख

दंतैश्च हंतुं लोप्तुं प्रचक्रमुः ततो मां राम रक्षेति क्रोशंतं रघुपुंगवः १६ विसृज्यता
म्मिति प्राह विसृष्टोहं कपिभ्वरैः ततोहमागतो भीत्या दृष्ट्वा तद्वानरं बलं १७
राक्षसानां बलौघस्य वानरेंद्र बलस्य च नैतयोर्विद्यते संधिर्देव दानवयोरिव
१८ पुरः प्राकारमायांति क्षिप्रमेकतरं कुरु सीतां वास्मै प्रयच्छाशु युद्धं वादीय
तां प्रभो १९ मामाह रामस्त्वं ब्रूहि रावणं मद्वचः शुक यद्बलं च समाश्रित्य सीतां
मे हृतवानसि २० न दर्शय यथाकामं ससैन्यः सह बांधवैः श्वः काले नगरीं लं
कां सप्राकारां सतोरणां २१ राक्षसं च बलं पश्य शरैर्विध्वंसितं मया घोरं रोष
महं मोक्ष्ये बलं धारय रावण २२ इत्युक्तो पररामाथ रामः कमललोचनः एक
स्थानगता यत्र चत्वारः पुरुषर्षभाः २३ श्रीरामो लक्ष्मणश्चैव सुग्रीवश्च विभी

षणः एतेएवसमर्थास्तेलंकांनाशयितुंप्रभो २४ उत्पाट्यभस्मीकरणेसर्वे
तिष्ठंतुवानराः तस्ययादृग्बलंदृष्टंरूपंप्रहरणानिच २५ वधिष्यन्तिपुरंस
र्वेएकस्मिंस्तिष्ठंतुतेत्रयः पद्मवानरसेनानांनामसंख्यातांप्रपूरितां २६ गर्जंतिवा
नरास्तत्रपद्मपर्वतसन्निभाः नशक्यास्तेगणयितुंप्राधान्येनब्रवीमिते २७
यएषोभिमुखोलंकांनदन्तिष्ठतिवानरः यूथपानांसहस्राणांशतेनपरि
वारितः २८ सुग्रीवसेनाधिपतिर्नीलोनामाग्निनंदनः एषपर्वतशृंगाभः प
मुख्याहंति २९ द्मकिंजल्कसंनिभः २९ स्फोटयत्यभिसंरब्धोलांगूलंचपुनःपुनः युवराजों
गदोनामवालिपुत्रोतिवीर्यवान् ३० येनदृष्टाजनकजारामस्यातीववल्लभा।
हनुमानेषविख्यातोहतोयेनतवात्मजः ३१ श्वेतोरजतसंकाशोमहाबुद्धि

पराक्रमः तूर्णंसुग्रीवमागम्यपुनर्गच्छतिवानरः ३२ यस्त्वेषसिंहसंकाशः प
श्यत्यतुलविक्रमः रंभोनाममहासत्वोलंकांनाशयितुंक्षमः ३३ एषपश्यति
वैलंकांदिधक्षन्निववानरः शरभोनाम राजेंद्रकोटियूथपनायकः ३४
पनसश्चमहावीर्योमैंदश्चद्विविदस्तथा नलश्चसेतुकर्त्तासौविश्वकर्मसुतो
बली ३५ वानराणांवर्णनेवासंख्यानेवाकईश्वरः शूराःसर्वेमहाकायाः
सर्वेयुद्धाभिकांक्षिणः ३६ शक्ताःसर्वेचूर्णयितुलंकांरक्षोगणैःसह ए
तेषांबलसंख्यानंप्रत्येकंवच्मितेशृणु ३७ एषांकोटिसहस्राणिनवपंचच
सप्तच तथाशंखसहस्राणितथार्बुदशतानिच ३८ सुग्रीवसचिवानांतेब
लमेतत्प्रकीर्त्तितं अन्येषांतुबलंनाहंवक्तुंशक्तोस्मिरावण ३९ रामोनमानुषः

जगत्स्वरूपंमायास्वरूपंदृश्यंजगदेवसूक्ष्मरूपे
णसीतास्वरूपमित्याशयः। १=

साक्षादादिनारायणः परः सीतासाक्षाज्जगद्धेतुश्चिच्छक्तिर्जगदात्मिका ४०
ताभ्यामेवसमुत्पन्नंजगत्स्थावरजंगमं तस्माद्रामश्चसीताचजगतस्तस्थुषश्च
तौ ४१ पितरौपृथिवीपालतयोर्वैरीकथंभवेत् अजानतात्वयानीताजगन्मा
तैवजानकी ४२ क्षणनाशिनिसंसारेशरीरेक्षणभंगुरे पंचभूतात्मकेराज
न्चतुर्विंशतितत्वके ४३ मलमांसास्थिदुर्गंधभूयिष्ठेऽहंकृतालये कैवास्था
व्यतिरिक्तस्यकायेनवजडात्मके ४४ यत्कृतेब्रह्महत्यादिपातकानिकृता
निते भोगमोक्षातुयोदेहः सदेहोत्रपतिष्यति ४५ पुण्यपापेसमायातौ
जीवेनसुखदुःखयोः कारणेदेहयोगादिनात्मनः कुरुतेनिजं ४६ यावद्दे
होस्मिकर्तास्मीत्यात्माहंकुरुतेऽवशः अध्यासात्तावदेवस्याज्जन्मनाशादि

समायास्यतः ३=

=४ चतुर्विंशतितत्वेभ्योव्यतिरिक्तस्यभिन्नस्यचेतनस्यतवजडात्मकेदेहेकैवास्थानकापीत्यर्थः।
=२ जीवेनसहसुखदुःखयोःकारणेपुण्यपापेसमायातः तेनदेहयोगादिनाऽऽत्मनः सुखदुःखेकुरुतः नतुस्वतस्तआत्मनइत्यर्थः।

रा०ल०४ संभवः ४७ तस्मात्वंत्यजदेहादावभिमानंमहामते आत्मास्तिनिर्मलःशुद्धोविज्ञा
नात्माचलोव्ययः ४८ स्वाज्ञानवशतोबंधंप्रतिपद्यविमुह्यति तस्मात्त्वंशुद्धभावेन
१६ ज्ञात्वात्मानंसदास्मर ४९ विरनिंजसर्वत्रपुत्रदारगृहादिषु निरयेष्वपिभोगःस्या
च्छूकरतनावपि ५० देहंलब्ध्वाविवेकाढ्यंद्विजत्वंचविशेषतः तत्रापिभार
तेवर्षेकर्मभूमौसुदुर्लभं ५१ कोविद्वानात्मसात्कृत्वादेहंभोगाननुगोभवेत् अ
तस्त्वंब्राह्मणोभूत्वापौलस्त्यतनयश्चसन् ५२ अज्ञानीवसदाभोगाननुधाव
वा३ सिकिंमुधा इतःपरंत्यक्त्वानंसर्वसंगंसमाश्रय ५३ राममेवपरात्मानंभक्ति
भावेनसर्वदा सीतांसमर्प्यरामायतत्पादानुचरोभव ५४ विमुक्तःसर्वपा १६
पेभ्योविष्णुलोकंप्रयास्यसि नोचेद्भ्रमिष्यसेधोऽधःपुनरावृत्तिवर्जितः

अंगीकुरुष मद्वाक्यं हितमेव वदामि ते ५५ सत्संगतिं कुरु भजस्व हरिं शरण्यं श्रीराघ
वं मरकतोपलकांतिकांतं सीतासमेतमनिशं धृतचापबाणं सुग्रीवलक्ष्मण
बिभीषणसेवितांघ्रिं ५६ ॥इति श्रीमदध्यात्मरामायणे उमामहेश्वरसंवा
दे युद्धकांडे चतुर्थः सर्गः ४ ॥श्रीमहादेव उवाच॰ श्रुत्वा शुकमुखोद्गीतं वाक्य ३
मज्ञाननाशनं रावणः क्रोधताम्राक्षो दहन्निव तमब्रवीत् १ अनुजीव्य सुदुर्बु
द्धे गुरुवद्भाषसे कथं शासिताहं त्रिजगतां त्वं मां शिक्षन्न लज्जसे २ इदानीमेव
हन्मि त्वां किंतु पूर्वकृतं तव स्मरामि तेन रक्षामि त्वां यद्यपि वधोचितः ३ इतो
गच्छ विमूढ त्वमेवं श्रोतुं न मे क्षमं महाप्रसाद इत्युक्त्वा वेपमानो गृहं ययौ ४
शुकोपि ब्राह्मणः पूर्वं ब्रह्मिष्ठो ब्रह्मवित्तमः वानप्रस्थविधानेन वने तिष्ठ

व्यवधानं। आतिष्ठत् शुकापकारे इति शेषः प्रतिज्ञातवानित्यर्थः। पर
स्मैपदमार्षं। आङः प्र
तिज्ञायामुपसं
ख्यानमिति तङ्
प्राप्तः।

२ वज्रदंष्ट्र इति ख्यातस्तत्रैको राक्षसो महान् ७ अंतरं प्रेप्सुरातिष्ठच्छुकापकरणोद्यतः॥
रा.ल.५ न्स्वकर्मकृत् ५ देवानामभिवृद्ध्यर्थं विनाशाय सुरद्विषां चकार यज्ञविततिमवि
१७ च्छिन्नां महामतिः ६ राक्षसानां विरोधोभूच्छुको देवहितोद्यतः कदाचिदागतोऽग
स्त्यःतस्याश्रमपदं मुनेः ८ तेन संपूजितोगस्त्यो भोजनार्थं निमंत्रितः गते स्नानं
मुनौ कुंभसंभवे प्राप्य चांतरं ९ अगस्त्यरूपधृक्सोपि राक्षसः शुकमब्रवीत् यदि दा
स्यसि मे ब्रह्मन् भोजनं देहि सामिषं १० बहुकालेन भुक्तं मे मांसं छागांगसंभवं
तथेति कारयामास मांसभोज्यं सुविस्तरं ११ उपविष्टे मुनौ भोक्तुं राक्षसोतीव सुंद
रं शुकभार्यावपुर्धृत्वा तांभ्रांतमोहयन् बलात् १२ नरमांसं ददौ तस्मै सुपक्वं बहु
विस्तरं दत्वैवांतर्दधे रक्षस्ततो दृष्ट्वा चुकोप सः १३ अमेध्यं मानुषं मांसमगस्त्यः शु १७
कमब्रवीत् अभक्ष्यं मानुषं मांसं दत्तवानसि दुर्मते १४ महांतं राक्षसो भूत्वाति

यिस्तरस्युर्त

ष्ठत्वंमानुषाद्धानः इतिशापंपुरोभीत्याप्राहैंगस्त्यंमुनेत्वया १५ इदानींभाषितंमेद्यमां
संदेहीनिर्विस्तरं तथैवदत्तंमेदेवकिंमेशापंप्रदास्यसि १६ श्रुत्वाशुकस्यवचनं
मुहूर्तंध्यानमास्थितः ज्ञात्वारक्षःकृतंसर्वंततःप्राहशुकंसुधीः १७ तवापका
रिणासर्वंराक्षसेनकृतंत्विदं अविचार्यैवमेदत्तःशापस्तेमुनिसत्तम १८ तथा
पिमेवचोऽमोघमेवमेवभविष्यति राक्षसंवपुरास्थायरावणस्यसहायकृत् १९
तिष्ठतावद्यदारामोदशाननवधायहि आगमिष्यतिलंकायाःसमीपंवानरैः
सह २० प्रेषितोरावणेनत्वंचारोभूत्वारघूत्तमं दृष्ट्वाशापाद्विनिर्मुक्तोबोधयि
त्वाचरावणं २१ तत्वज्ञानंततोमुक्तःपरंपदमवाप्स्यसि इत्युक्तोगस्त्यमुनिना
शुकोब्राह्मणसत्तमः २२ बभूवराक्षसःसद्योरावणंप्राप्यसंस्थितः इदानीं

रा·लं·५ चाररूपेण दृष्ट्वा रामं सहानुजं २३ एवं तत्त्वविज्ञानं बोधयित्वा पुनर्द्रुतं पूर्ववद्ब्राह्म
१९ णो भूत्वा स्थितो वैखानसैः सह २४ ततः समागमद्वृद्धो माल्यवान्राक्षसो महान्
बुद्धिमान्नीतिनिपुणो राज्ञो मातुः प्रियः पिता २५ प्राह तं राक्षसं वीरं प्रशान्तेनान्तरात्म
ना शृणु राजन्वचो मेऽद्य श्रुत्वा कुरु यथेप्सितं २६ यदा प्रविष्टा नगरीं जानकी रामव
ल्लभा तदादि पुर्यां हि दृश्यंते निमित्तानि दरुणानि २७ घोराणि नाशहेतूनि तानि मे
वदतः शृणु खरस्तनितनिर्घोषा मेघा अतिभयंकराः २८ शोणितेनाभिवर्षंति लं
कामुष्णेन सर्वदा रुदंति देवलिंगानि स्विद्यंति प्रचलंति च २९ कालिका पांडुरैर्दं
तैः प्रहसत्यग्रतः स्थिता खरा गोषु प्रजायंते मूषिका नकुलैः सह ३० मार्जारेण तु १९
युध्यंति पन्नगा गरुडेन तु करालो विकटो मुंडः पुरुषः कृष्णपिंगलः ३१ कालो मृत्युस्वरूपं

= १ खरं कठिनं स्तनितं गर्जितं निर्घोषः सवज्रपातः शब्दश्च येषां ते। -३ खे रवंति भवंति।
= २ प्रतिराक्षसं पुरः स्थिता कालिका पांडुरैर्दंतैः प्रकाशितैर्हसति सर्वान्भक्षयामीत्याशयेन। नकुलसहिता मूषका मार्जार
भक्ष्या मार्जारेण युध्यंति तेन रक्षोभक्ष्येभ्यो वानरमनुष्येभ्यो रक्षसां भयं। सूचितं।

=१ सर्वेषांगृहाणिकालेकालेसायंप्रातश्चावेक्षते एतानिउक्तानि एवंजायंतेकान्यन्यानिचजालानि दृश्यंतेऽन्यानिउद्भवंतिजायंते॥

गृहाणिसर्वेषांकालेकालेत्ववेक्षते एतान्यन्यानिदृश्यंतेनिमित्तान्युद्भवंतिच ३२ अतः
कुलस्यरक्षार्थंशांतिंकुरुदशानन सीतांसत्कृत्यसधनांरामायाशुप्रयच्छभोः ३३
रामंनारायणंविद्धिविद्वेषंत्यजराघवे यत्पादपोतमाश्रित्यज्ञानिनोभवसागरं ३४
तरंतिभक्तिपूतांतास्ततोरामोनमानुषः भजस्वभक्तिभावेनरामंसर्वहृदालयं
३५ यद्यपित्वंदुराचारोभक्त्यापूतोभविष्यसि मद्वाक्यंकुरुराजेंद्रकुलकौशलहे
तवे ३६ तत्तुमाल्यवतोवाक्यंहितमुक्तंदशाननः नमर्षयत्तिदुष्टात्माकालस्यव
शमागतः ३७ मानवंकृपणंरामंएकंशाखामृगाश्रयं समर्थंमन्यसेकेनहीनंपि
त्रामुनिप्रियं ३८ रामेणप्रेषितोनूनंभाषसेत्वमनर्गलं गच्छवृद्धोसिबंधुस्त्वंसो
ढंसर्वंत्वयोदितं ३९ इतोमत्कर्णपदवींदहत्येतद्वचस्तव इत्युक्त्वासर्वसचिवैः

सहितः प्रस्थितस्तदा ४० प्रासादाग्रे समासीनो पश्यन्वानरसैनिकान् युद्धायायोजय
त्सर्वान्राक्षसान्समुपस्थितान् ४१ रामोपि धनुरादाय लक्ष्मणेन समाहृते दृष्ट्वा राव
णमासीनं कोपेन कलुषीकृतः [२] किरीटिनं समासीनं मंत्रिभिः परिवेष्टितं शंशांकार्धनि
भेनैव बाणेनैकेन राघवः ४२ श्वेतछत्रसहस्राणि किरीटदशकं तथा चिच्छेद निमिषा
र्धेन तदद्भुतमिवाभवत् ४३ लज्जितो रावणस्तूर्णं विवेश भवनं स्वकं आहूय राक्ष
सान्सर्वान्प्रहस्तप्रमुखान्बली ४४ वानरैः सह युद्धाय नोदयामास सत्वरः ततो
भेरीमृदंगाद्यैः पणवानकगोमुखैः ४५ महिषोष्ट्रैः खरैः सिंहै द्वीपीभिः कृतवाहनाः
॥ खड्गशूलधनुःपाशयष्टितोमरशक्तिभिः ४६ लक्षिताः सर्वतो लंकां प्रति द्वारमुपा
ययुः तत्पूर्वमेव रामेण नोदिता वानरर्षभाः ४७ उद्यम्य गिरिशृंगाणि शिखराणि

२ पूर्वोक्तैरायुधैश्चान्विताः लंकां सर्वतः प्रतिद्वारं चोपाययुः।

महांतिच तरूंश्चोत्पाट्य विविधान्युद्याय हरियूथपाः ४८ प्रेक्ष्यमाणा रावणस्य तान्य
नीकानि भांगशः राघवप्रियकामार्थं लंकामारुरुहुस्तदा ४९ ते द्रुमैः पर्वताग्रैश्च
मुष्टिभिश्च प्लवंगमाः ततः सहस्रयूथाश्च कोटियूथाश्च यूथपाः ५० कोटीशत
युताश्चान्ये रुरुधुर्नगरं भृशं आप्लवंतः प्लवंतश्च गर्जंतश्च प्लवंगमाः ५१ रामो जय
त्यतिबलो लक्ष्मणश्च महाबलः राजा जयति सुग्रीवो राघवेणाभिपालितः ५२
इत्येवं घोषयंतश्च समं युयुधिरेऽरिभिः हनूमानंगदश्चैव कुमुदो नील एव च ५३ ग
नलश्च शरभश्चैव मैंदो द्विविद एव च जांबवान् दधिवक्त्रश्च केशरी तार एव च ।
५४ अन्ये च बलिनः सर्वे यूथपाश्च प्लवंगमाः द्वाराण्युत्प्लुत्य लंकायाः सर्वतो
रुरुधुर्भृशं ५५ तदा वृक्षैर्महाकायाः पर्वताग्रैश्च वानराः ५५ निजघ्नुस्तानिर

रा॰ लं॰ ५

२०

॥८ अद्भुतान्युपमीयंतेऽनेन सः सकलाद्भुतेषु श्रेष्ठोपमानभूतः

क्षोसिनखैर्दंतैश्चवेगिनाः राक्षसाश्चतदा भीमा द्वारेभ्यः सर्वतो रुषा ५६ निर्गत्य नि
डिपालैश्च खड्गैः शूलैः परस्वधैः निजघ्नुर्वानरान्भीमं महाकाया महाबलाः ५७
राक्षसांश्च तथा जघ्नुर्वानरा जितकाशिनः तथा बभूव समरो मांसशोणितकर्दमः
५८ राक्षसानां वानराणां च संबभूवाद्भुतोपमः तेहयैश्च गजैश्चैव रथैः कांचनसंन्नि
भैः ५९ रक्षोव्याघ्रा युयुधिरे नादयंतो दिशो दश राक्षसाश्च कपींद्राश्च परस्परज
येषिणः ६० राक्षसान्वानरा जघ्नुर्वानरांश्चैव राक्षसाः रामेण विष्णुना हृष्टा हरयो
दिविजांशजाः ६१ बभूवुर्बलिनो हृष्टास्तदा पीतामृता इव सीताभिमर्षपापेन रा
वणेनाभिपालितान् ६२ हतश्रीकान्हतबलान्राक्षसाञ्जघ्नुरोजसा चतुर्थां
शावशेषेण निहतं राक्षसं बलं ६३ स्वसैन्यं निहतं दृष्ट्वा मेघनादोऽथ दुष्टधीः

२०

=२ मुंचन्निति शेषः

ब्रह्मदत्तवरः श्रीमानंतर्धानंगतोऽसुरः ६४ सर्वास्त्रकुशलोव्योम्निब्रह्मास्त्रेणसमं
ततः नानाविधानिशस्त्राणिवानरानीकमर्दयन् ६५ ववर्षशरजालानितदद्भुत
मिवाभवत् रामोपिमानयन्ब्राह्ममस्त्रमस्त्रविदांवरः ६६ क्षणंतूष्णीमुवासा
थददर्शोपतितंबलं वानराणांरघुश्रेष्ठश्चुकोपानलसन्निभः ६७ चापमानय
सौमित्रेब्रह्मास्त्रेणासुरंक्षणात् भस्मीकरोमिमेपश्यबलमद्यरघूत्तम ६८ मेघ
नादोपितच्छ्रुत्वारामवाक्यमतंद्रितः तूर्णंजगामनगरंमाययामायिकोऽसुरः।
६९ पतितंवानरानीकंदृष्ट्वारामोतिदुःखितः उवाचमारुतिंशीघ्रंगत्वाक्षीरमहो
दधिं ७० तत्रद्रोणगिरिर्नामदिव्यौषधिसमुद्भवः तमानयद्रुतंगत्वासंजीवय
महामते ७१ वानरौघान्महासत्वान्कीर्त्तिस्तेसुस्थिराभवेत् आज्ञाप्रमाणमि

रा॰लं॰५ त्युक्त्वाजगामानिलनंदनः ७२ आनीयचगिरिंसर्वान्वानरान्वीरर्षभः जीवयित्वा
२१ पुनस्तत्रस्थापयित्वायथोद्धुतं ७३ पूर्ववद्भैरवंनादंवानराणांबलौघतः श्रुत्वावि
स्मयमापन्नोरावणोवाक्यमब्रवीत् ७४ राघवोमेमहान्शत्रुः प्राप्तोदैवविनि
र्मितः हंतुंतंसमरेशीघ्रंगच्छंतुममयूथपाः ७५ मंत्रिणोबांधवाःशूरायेचमा
त्प्रियकांक्षिणः सर्वेगच्छंतुयुद्धायत्वरितंममशासनात् ७६ येनगच्छंतियुद्धा
यभीरवःप्राणविप्लवात् तान्हनिष्याम्यहंसर्वान्मच्छासनपराङ्मुखान् ७७
तच्छ्रुत्वाभयसंत्रस्तानिर्जग्मूरणकोविदाः अतिकायःप्रहस्तश्चमहानादमहो
दरौ ७८ देवशत्रुर्निकुंभश्चदेवांतकनरांतकौ अपरेबलिनःसर्वेययुर्युद्धा २१
यवानरैः ७९ एतेचान्येचबहवःशूराःशतसहस्रशः प्रविश्यवानरंसैन्यंममं

श्च

शुर्बलदर्पिताः ८० भुशुंडैर्भिंडिपालैश्च बाणैः खड्गैः परस्वधैः अन्यैश्च विविधै
रस्त्रैर्निर्जघ्नुर्हरियूथपान् ८१ ते पादपैः पर्वताग्रैर्नखदंष्ट्रैश्च मुष्टिभिः प्राणैर्वि
२स मोचयामासुः सर्वराक्षसयूथपान् ८२ रामेण निहताः केचित् सुग्रीवेणत्तथापरे॥
हनूमताचांगदेन लक्ष्मणेन महात्मना ८३ यूथपैर्वानराणां ते निहताः सर्वराक्ष
साः रामतेजः समाविष्टा वानरा बलिनोभवन् ८४ रामशक्तिविहीनानामेवं श
क्तिः कुतो भवेत् ८४ सर्वेश्वरः सर्वमयो विधाता मायामनुष्यत्वविडंबनेन स
दाचिदानंदमयोपि रामो युद्धादिलीलां वितनोति मायां ८५ इति श्रीमदध्यात्म
रामायणे उमामहेश्वरसंवादे युद्धकांडे पंचमः सर्गः ॥५॥ ॥श्रीमहादेवउ॥
श्रुत्वा युद्धे बलं नष्टमतिकायमुखं महत् रावणो दुःखसंतप्तः क्रोधेन महताव

रा॰लं॰६
२२

तः १ निधायेंद्रजितंलंकारक्षनीर्थंमहाद्युतिः स्वयंजगामयुद्धायरामेणसह
राक्षसैः २ दिव्यंस्यंदनमारुह्यसर्वशस्त्रास्त्रसंयुतं राममेवाभिदुद्रावराक्षसें
द्रोमहाबलः ३ वानरान्बहुशोहत्वाबाणैराशीविषोपमैः पातयामाससु
ग्रीवप्रमुखान्यूथनायकान् ४ गदापाणिंमहासत्वंतत्रदृष्ट्वाबिभीषणं उत्सस
र्जेमहाशक्तिंमयदत्तांबिभीषणे ५ तामापतंतीमालोक्य बिभीषणविघातिनीं
दत्ताऽभयोयंरामेणवधार्होनायमासुरः ६ उत्पुत्कालक्ष्मणोभीमंचापमादायवी
र्यवान् बिभीषणस्यपुरतःस्थितोऽकंपइवाचलः ७ साशक्तिर्लक्ष्मणतनुंविवेशा २२
मोघशक्तितः यावंत्यःशक्तयोलोकेमायायाःसंभवंतिहि ८ तासामाधारभूतस्य
लक्ष्मणस्यमहात्मनः मायाशक्त्याभवेत्किंवाशेषांशस्यहरेस्तनोः ९ तथापिमा

तुष्णींभावमापन्नस्तदनुव्रतः मूर्छितः पतितो भूमौ तमादातुं दशाननः १० हस्तैस्तो
लयितुं शक्तो न बभूवातिविस्मितः सर्वस्य जगतः सारं विराजं परमेश्वरं ११ कथं
लोकाश्रयं विष्णुं तोलयेल्लघुराक्षसः गृहीतुकामं सौमित्रिं रावणं वीक्ष्य मारुतिः १२
आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रकल्पेन मुष्टिना तेन मुष्टिप्रहारेण जानुभ्यामपतद्भुवि १३
आस्यैश्च नेत्रैश्च श्रवणैरुद्वमन्रुधिरं बहु विघूर्णमाननयनो रथोपस्थ उपाविशत्
॥१४ अथ लक्ष्मणमादाय हनूमान्रावणार्दितं आनयद्रामसामीप्यं बाहुभ्यां
परिगृह्य तं १५ हनूमतः सुहृत्त्वेन भक्त्या च परमेश्वरः लघुत्वमगमद्देवो गुरूणां
गुरुरप्यजः १६ सा शक्तिरपि तं त्यक्त्वा ज्ञात्वा नारायणांशजं रावणस्य रथं प्रागाद्रा
वणोपि शनैस्ततः १७ संज्ञामवाप्य जग्राह बाणासनमथो रुषा राममेवाभिदुद्रा

रा॰ लं॰ ६ वदृष्ट्वा रामोपि तं क्रुधा १८ आरुह्य जगतां नाथो हनूमंतं महाबलं रथस्थं रावणं दृ
२३ ष्ट्वा अभिदुद्राव राघवः १९ ज्याशब्दमकरोत्तीव्रं वज्रनिष्पेषनिष्ठुरं रामो गंभीरया वा
चा राक्षसेंद्रमुवाच ह २० राक्षसाधम तिष्ठाद्य क्व गमिष्यसि मे पुरः कृत्वापराधमे
वं मे सर्वत्र समदर्शिनः २१ येन बाणेन निहता राक्षसास्ते जनालये तेनैव त्वां हनिष्या
। मि तिष्ठाद्य मम गोचरे २२ श्रीरामस्य वचः श्रुत्वा रावणो मारुतात्मजं वहंतं राघवं
संख्ये शरैस्तीक्ष्णैरताडयत् २३ हतस्यापि शरैस्तीक्ष्णैर्वायुसूनोः स्वतेजसा ध्वं
वर्धितं पुनस्तेजो ननर्द च महाकपिः २४ ततो दृष्ट्वा हनूमंतं सव्रणं रघुसत्तमः
क्रोधमाहारयामास कालरुद्र इवापरः २५ साश्वं रथं ध्वजं सूतं शस्त्रौघं धनुरं २३
जसा छत्रं पताकां तरसा चिच्छेद शितसायकैः २६ ततो महाशरेणाशु रावणं

=८ रामः स्वतेजसा वायुसूनोः पुनस्तेजो व्यवर्धत व्यवर्धयदित्यर्थः।

रघुसत्तमः विव्याध वज्रकल्पेनपाकारिरिवपर्वतं २७ रामबाणहतोवीरश्चचा
लचमुमोहच हस्तान्निपतितश्चापस्तंसमीक्ष्यरघूत्तमः २८ अर्धचंद्रेणचिच्छेदत
त्किरीटंरविप्रभं अनुजानामिगच्छत्वमिदानींबाणपीडितः २९ प्रविश्यलंकामा
इत्युक्तमितिशेषः। श्वास्यश्वः पश्यसिबलंमेमम रामबाणेनसंविद्धोहतदर्पोथरावणः ३० महत्याल
ज्जयायुक्तोलंकांप्राविशदातुरः रामोपिलक्ष्मणंदृष्ट्वामूर्छितंपतितंभुवि ३१ मनु
ष्वत्मुपाश्रित्यलीलयानुशुशोचह ततःप्राहहनूमंतंवत्सजीवयलक्ष्मणं ३२
महौषधीःसमानीयपूर्ववद्वानरानपि तथेतिराघवेणोक्तोजगामाशुमहाकपिः
३३ हनूमान्वायुवेगेनक्षणात्तीर्त्वामहोदधिं एतस्मिन्नंतरेचारारावणायन्य
वेदयन् ३४ रामेणप्रेषितोदेवैर्हनूमान्क्षीरसागरं गतोनेतुंलक्ष्मणस्यजी

आनेतुं १८

रा॰ लं॰ ६
२४

वनार्थंमहौषधीः ३५ श्रुत्वातच्चारवचनंराजाचिंतापरोभवत् जगामरात्रावेका
कीकालनेमिगृहंक्षणात् ३६ गृहागतंसमालोक्यरावणंविस्मयान्वितः अ
र्घ्यादिकंततःकृत्वारावणस्याग्रतःस्थितः ३७ कालनेमिरुवाचेदंप्रांजलिर्भयवि
ह्वलः किंतेकरोमिराजेंद्रकिमागमनकारणं ३८ कालनेमिमुवाचेदंरावणो
दुःखपीडितः ३८ ममापिकालवशतःकष्टमेतदुपस्थितं मयाशक्त्याहतोवी
रोलक्ष्मणःपतितोभुवि ३९ तंजीवयितुमानेतुमौषधीर्हनुमान्गतः यथा
तस्यभवेद्विघ्नंतथाकुरुमहामते ४० माययामुनिवेषेणमोहयस्वमहाक
पिं कालात्ययोयथान्स्यात्तथाकृत्वेहिमंदिरं ४१ रावणस्यवचःश्रुत्वाका २५
लनेमिरुवाचतं रावणेशवचोमेत्वंशृणुधारयतत्त्वतः ४२ प्रियंतेकरवा

ण्येवनप्राणान्धारयाम्यहं मारीचस्ययथारण्येपुराभून्मृगरूपिणः ४३ तथैवा
मेनसंदेहोभविष्यतिदशाननहताःपुत्राश्चपौत्राश्चबांधवाराक्षसाश्चते ४४
घात्तयित्वाऽसुरकुलंजीवितेनापिकिंतव राज्येनवासीतयावाकिंदेहेनजडात्मना
४५ सीतांप्रयच्छरामायराज्यंदेहिबिभीषणे वनेयाहिमहाबाहोरम्यंमुनिगुणा
श्रयं ४६ स्नात्वाप्रातःशुभजलेकृत्वासंध्यादिकाःक्रियाः ततएकांतमाश्रि
त्यसुखासनपरिग्रहः ४७ विसृज्यसर्वतःसंगमितरान्विषयान्बहिः बहिः कृत्वेतिशेषः
आत्मविषयंकुरु प्रवृत्ताक्षगणंज्ञानैःप्रत्यक्प्रवाहयं ४८ प्रकृतेर्भिन्नमात्मानंविचारयसदान
घ चराचरंजगत्कृत्स्नंदेहबुद्धींद्रियादिकं ४९ आब्रह्मस्तंबपर्यंतंदृश्यतेश्रू
यतेचयत् सैषाप्रकृतिरित्युक्तासैवमायेतिकीर्त्तिता ५० सर्गस्थितिविना

-१ तथा कामक्रोधादीन्पुत्रान्हिंसाद्याः कन्यकाश्च सृजति

रा॰ले॰ ६ णानां जगद्वृक्षस्य कारणं लोहितश्वेतकृष्णादिप्रजाः प्रसृजति सर्वदा ५१ कामक्रो
२५ धादिपुत्राद्यान्हिंसातृष्णादिकन्यकाः मोहयत्यनिशं देवमात्मानं स्वगुणैर्विभुं
५२ कर्तृत्वभोक्तृत्वमुखान्स्वगुणानात्मनीश्वरे आरोप्य स्ववशं कृत्वा तेन क्रीड
ति सर्वदा ५३ शुद्धोऽप्यात्मा यया युक्तः पश्यतीव सदा बहिः विस्मृत्य च स्वमात्मा
नं मायागुणविमोहितः ५४ यदा सद्गुरुणा युक्तो बोध्यते बोधरूपिणा निवृत्तदृ
ष्टिरात्मानं पश्यत्येव तदा स्फुटे ५५ जीवन्मुक्तस्तदा देही मुच्यते प्राकृतैर्गुणैः॥
त्वमप्येवं सदात्मानं विचार्य नियतेन्द्रियः ५६ प्रकृतेरन्यमात्मानं ज्ञात्वा मुक्तो भ
विष्यसि ध्यातुं यद्यसमर्थोऽसि सगुणं देवमाश्रय ५७ हृत्पद्मकर्णिके स्वर्णपी २५
ठे मणिगणांचिते मृदुश्लक्ष्णतरे तत्र जानक्या सह संस्थितं ५८ वीरासनवि
न्वि

बहिर्विषयेभ्यो नि
वृत्तदृष्टिः

२ एकं स्वस्यैकं रामस्येति धनुर्द्वयं

श्लाक्ष्णंविद्युत्पुंजनिभांबरं किरीटहारकेयूरकौस्तुभादिभिरन्वितं ५९ नूपुरैः
कटकैर्भांतं तथैव वनमालया लक्ष्मणेनधनुर्द्वंद्वकरेणपरिसेवितं ६० एवंध्या
त्वासदात्मानंरामंसर्वहृदिस्थितं भक्त्यापरमयायुक्तोमुच्यसेनात्रसंशयः ६१
शृणुवैचरितंतस्यभक्तैर्नित्यमनन्यधीः एवंचेत्कृतपूर्वाणिपापानिचमहांत्यपि
॥ क्षणादेवविनश्यंतियथाग्नेस्तूलराशयः ६२ भजस्वरामंपरिपूर्णमेकंविहाय
वैरंनिजभक्तियुक्तः हृदासदाभावितभावरूपमनामरूपंपुरुषंपुराणं ६३ ॥
इतिश्रीमध्यात्मरामायणेयुद्धकांडेउमामहेश्वरसं॰ षष्ठमःसर्गः॥ ६ ॥
श्रीमहादेवउ॰ कालनेमिवचःश्रुत्वारावणोऽमृतसन्निभं जज्वालक्रोधताम्राक्षः
सर्पिरद्भिरिवाग्निमत् १ निहन्मित्वांदुरात्मानंमच्छासनपराङ्मुखं परैःकिंचिद्

परैर्दत्तंकिंचित्गृहीत्वाधनलोभात्रामकिंकरतांप्राप्तस्त्वंभावसे। १=

रा. ल. ७ हीत्वात्वंभाषसेरामकिंकरः २ कालनेमिरुवाचेदंरावणंदेवकिंक्रुधा नरोचतेमेवच
नंयदिगत्वाकरोमितत् ३ इत्युक्त्वाप्रययौशीघ्रंकालनेमिर्महासुरः नोदितोरावणे
२६ नैवहनूमद्विघ्नकारणात् ४ सगत्वाहिमवत्पार्श्वे तपोवनमकल्पयत् तत्रशिष्यैः
परिद्विंध्मेवृतोमुनिवेषधरःखलः ५ गच्छतोमार्गमासाद्यवायुसूनोर्महात्मनः त
तोगत्वाददर्शाथहनूमानाश्रमंशुभं ६ चिंतयामासमनसाश्रीमान्पवननंदनः
पुरानदृष्टमेतन्मेमुनिमंडलमुत्तमं ॥७ मार्गोविभ्रंशितोवामेभ्रमोवाचित्तसंभवः
॥ यद्वाऽऽविश्याश्रमपदंदृष्ट्वामुनिमत्रोषतः ८ पीत्वाजलंततोयामिद्रोणाचलम
नुत्तमं इत्युक्त्वाप्रविवेशाथसर्वतोयोजनायतं ९ आश्रमंकदलीशालखर्जूरप २६
नसादिभिः समावृतंपक्वफलैर्नम्रशाखैश्चपादपैः १० वैरभावविनिर्मुक्तंशुद्धंनि

=२ किमनेनविचारेणेत्याहयद्वेति। मुनिमितिजातावेकवचनं। अशेषतोमुनीन्द्रष्टेत्यर्थः।

र्मेललक्षणं तस्मिन्महाश्रमेरम्येकालनेमिःसराक्षसः ११ इंद्रयोगंसमास्थाय
चकारशिवपूजनं हनूमानभिवाद्याह गौरवेणमहासुरं १२ भगवन्रामदूतोहं
हनूमान्नामनामतः रामकार्येणमहताक्षीराब्धिंगंतुमुद्यतः १३ तृषामांबाध
तेब्रह्मन्उदकंकुत्रविद्यते यथेछंपातुमिछामिकथ्यतांमेमुनीश्वर १४ तछ्रुत्वा
मारुतेर्वाक्यंकालनेमिस्तमब्रवीत् कमंडलुगतं तोयंममत्वंपातुमर्हसि १५
भुंक्ष्वचेमानिपक्वानिफलानितदनंतरं निवसस्वसुखेनात्रनिद्रामेहित्वरा
त्मा १६ तछ्रुत्वाहनूमानाहकमंडलुजलेनमे नशाम्यत्यधिकातृष्णाततो
दर्शयमेजलं १७ तथेत्याज्ञापयामासबटुंमायाविकल्पितं बटोदर्शयवि
स्तीर्णंवायुसूनोर्जलाशयं १८ निमील्यचाक्षिणीतोयंपीत्वागछममांति
के भूतंभव्यंभाविष्यंचजानामितपसास्वयम् ॥ उत्थितोलक्ष्मणःसर्वेवानरारामवीक्षिताः॥१८

बहुमायावती मकरी
मकराकारा

कं उपदेक्ष्यामि ते मंत्रं येन द्रक्ष्यसि चौषधीः १९ तथेति दर्शितं शीघ्रं बटुना सलि
लाशयं प्रविश्य हनुमान्तोयमपिबन्मीलितेक्षणः २० ततश्चागत्य मकरीम
हामाया महाकपिं अग्रसत्तं महावेगान्मारुतिं घोररूपिणी २१ ततोददर्श
हनुमान्ग्रसंतीं मकरीं रुषा दारयामास हस्ताभ्यां वदनं सा ममार ह २२ ततों
तरिक्षे ददृशे दिव्यरूपधरांगना धान्यमालीति विख्याता हनूमंतमथाब्रवी
त् २३ त्वत्प्रसादादहं शापाद्विमुक्तास्मि कपीश्वर शप्ताहं मुनिना पूर्वमप्सरा
कारणांतरे २४ आश्रमे यस्तु ते दृष्टः कालनेमिर्महासुरः रावणप्रहितो मा
र्गे विघ्नं कर्तुं तवानघ २५ मुनिवेषधरो नासौ मुनिर्विप्रविहिंसकः जहि दु
ष्टं गच्छ शीघ्रं द्रोणाचलमनुत्तमं २६ गच्छाम्यहं ब्रह्मलोकं त्वत्स्पर्शाद्धूतकल्म

षा इत्युक्त्वासाययौ स्वर्गंहनुमानप्याँश्रमं २७ आगतंतंसमालोक्यकालनेमि
रभाषत किंविलंबेनमहत्तातववानरसत्तम २८ गृहाणमत्तोमंत्रांस्त्वंदेहि
मेगुरुदक्षिणां इत्युक्तोहनूमान्मुष्टिंदृढंबध्वाहराक्षसं २९ गृहाणदक्षिणा
मेतामित्युक्त्वानिजघानतं विसृज्यमुनिवेषंसकालनेमिर्महासुरः ३० यु
युधेवायुपुत्रेणनानामायाविधानतः महामायिकदूतोसोहनूमान्मायिनां
रिपुः ३१ जघानमुष्टिनाग्रीह्लिंभग्नमूर्धाममारसः ततःक्षीरनिधिंग
त्वादृष्ट्वाद्रोणंमहागिरिं ३२ अदृष्ट्वाचौषधीस्तत्रगिरिमुत्पाद्यसत्वरः गृ
हीत्वावायुवेगेनगत्वारामस्यसन्निधिं ३३ उवाचहनूमान्राममानीतो
यंमहागिरिः यद्युक्तंकुरुदेवेशविलंबोनात्रयुज्यते ३४ श्रुत्वातनुम

रा॰सु॰ ७
२८

तोवाक्यंरामः संतुष्टमानसः गृहीत्वाचौषधीः शीघ्रंसुषेणेनमहामतिः ३५
चिकित्सांकारयामासलक्ष्मणायमहात्मने ततः सुप्तोत्थितइवबुध्वाप्रोवाच
लक्ष्मणः ३६ तिष्ठतिष्ठक्वगंतासिहन्मीदानींदशाननन इतिब्रुवंनमालोक्य
मूर्ध्न्यवघ्रायराघवः ३७ मारुतिंप्राहवत्सायत्वत्प्रसादान्महाकपे निराम
यंप्रपश्यामिलक्ष्मणंभ्रातरंमम ३८ इत्युक्त्वावानरैः सार्धंसुग्रीवेणसम
न्वितः विभीषणमतेनैवयुद्धायसमवस्थितः ३९ पाषाणैः पादपैश्चैव
पर्वताग्रैश्चवानराः युद्धायाभिमुखाभूत्वाययुः सर्वेयुयुत्सवः ४० रावणो
विध्वस्थेरामबाणैर्विद्धोमहासुरः मातंगइवसिंहेनगरुडेनेवपन्नगः ४१
अभिभूतोगमद्राजाराघवेणमहात्मना सिंहासनेसमाविश्यराक्षसाभि २८

दमब्रवीत् ४२ मानुषेणैवमेमृत्युमाहपूर्वंपितामहः मानुषोहिनमांहंतुं
शक्तोस्तिभुविकश्चन ४३ ततोनारायणःसाक्षान्मानुषोभून्नसंशयः रामो
लंकामागतः दाशरथिर्भूत्वा मांहंतुंसमुपस्थितः ४४ अनरण्येनयत्पूर्वंशप्तोहंराक्षसे
श्वरः उत्पत्स्यतेथमद्वंशेपरमात्मासनातनः ४५ तेनत्वंपुत्रपौत्रैश्चबांधवै
श्चसमन्वितः हनिष्यसेनसंदेह इत्युक्त्वामांदिवंगतः ४६ सएवरामःसंजा
तोमदर्थेमांहनिष्यति कुंभकर्णस्तुमूढात्मासदानिद्रावशंगतः ४७ तंविबो
ध्यमहासत्वमानयंतुममांतिकं इत्युक्त्वासेमहाकायास्तूर्णंगत्वातुयत्नतः
४८ विबोध्यकुंभश्रवणंनिन्यूरावणसन्निधिं नमस्कृत्यसराजानमासनो
परिसंस्थितः ४९ तमाहरावणोराजाभ्रातरंदीनयागिरा कुंभकर्णनिबोधत्वं

महत्कष्टमुपस्थितं ५० रामेणनिहताः शूराः पुत्रपौत्राश्चबांधवाः किंकर्त्त
व्यमिदानींमेमस्तुकालउपस्थिते ५१ एषदाशरथीरामः सुग्रीवसहितो
बली समुद्रंसबलस्तीर्त्वामूलंनः परिकृंतति ५२ येराक्षसामुख्यतमास्ते
हतावानरैर्युधि वानराणांक्षयंयुद्धेनपश्यामिकदाचन ५३ नाशयस्व
महाबाहोयदर्थंपरिबोधितः भ्रातुरर्थेमहासत्वकुरुकर्मसुदुष्करं ५४
श्रुत्वातद्रावणेंद्रस्यवचनंपरिदेवितं कुंभकर्णोजहासोच्चैर्वचनंचेदमब्रवी
त् ५५ पुरामंत्रविचारेनेगदितंयन्मयानृप तदद्यत्वामुपगतंफलंपाप
स्यकर्मणः ५६ पूर्वमेवमयाप्रोक्तोरामोनारायणःपरः सीताचयोग
मायेतिबोधितोपिनबुध्यसे ५७ एकदाहंवनेसानौविशालायांस्थितो

निशि। दृष्टोमयामुनिः साक्षान्नारदोदिव्यदर्शनः ५८ तमब्रुवंमहाभागकुतो
उआगतोसीसर्थेआर्ष गंतासिमेवद इत्युक्तोनारदः प्राह देवानांमंत्रणेस्थितः ५९ तत्रोत्पन्न =२मंत्रणेविचारस्थानेतत्रस्थितः अहंततआगतइतिप्राहेत्यन्वयः॥२२
मुदंतं तेवक्ष्यामिश्रृणुतत्वतः युवाभ्यांपीडितादेवाः सर्वेविष्णुमुपागताः
६० ऊचुस्तेदेवदेवेशंस्तुत्वाभक्त्यासमाहिताः जहिरावणमक्षोभ्यंदेवैस्त्रैलो
क्यकंटकं ६१ मानुषेणमृतिस्तस्यकल्पिताब्रह्मणापुरा अतस्त्वंमानुषोभू
त्वाजहिरावणकंटकं ६२ तथेत्याहमहाविष्णुः सत्यसंकल्पईश्वरः जातो
रघुकुलेदेवोरामइत्यभिविश्रुतः ६३ सहनिष्यतिवःसर्वानित्युक्त्वाप्रययौ
मुनिः अतोजानीहिरामत्वंपरंब्रह्मसनातनं ६४ त्यजवैरंभजस्वाद्यमाया
मानुषविग्रहं भजतोभक्तिभावेनप्रसीदतिरघूत्तमः ६५ भक्तिर्जनित्रीज्ञान

रा॰यु॰७
३०
३०

स्य भक्तिर्मोक्षप्रदायिनी भक्तिहीनेन यत्किंचित्कृतं तत्सर्वमसत्समं ६६ अवताराः सं
ति बहवो विष्णोर्लीलानुकारिणः तेषां सहस्रसदृशो रामो ज्ञानमयः शिवः ६७
रामं भजंति निपुणा मनसा वचसानिशं अनेयासेन संसारं तीर्त्वा यांति हरेः पदं ॥
६८ ये राममेव सततं तु विशुद्धसत्वा ध्यायंति तस्य चरितानि पठंति संतः मुक्तास्त
एव भवभोगमहाहिपाशैः सीतापतेः पदमनंतसुखं प्रयांति ६९ ॥ इति श्रीमद
ध्यात्मरामायणे युद्धकांडे सप्तमः सर्गः ७ श्रीमहादेव उ० ॥ कुंभकर्णवचः
श्रुत्वा भ्रुकुटीविकटाननः दशग्रीवो जगादेदमासनादुत्पतन्निव १ त्वमानीतो
न मे ज्ञानबोधनाय सुबुद्धिमान् मया कृतं संमीलत्स्य युध्यस्व यदि रोचते २ नोचे
द्गछ सुषुप्स्यर्थं निद्रा त्वां बाधतेऽधुना रावणस्य वचः श्रुत्वा कुंभकर्णो महाबलः ३०
अंगीकृत्य
॥३॥

रुष्टोयमितिविज्ञायतूर्णंयुद्धायनिर्ययौ सलंघयित्वाप्राकारंमहापर्वतसन्निभः
४ निर्ययौनगरात्तूर्णंभीषयन्हरिसैनिकान् सननादमहानादंसमुद्रमभिना
दयन् ५ वानरान्कालयामासबाहुभ्यांभक्षयन्रुषा कुंभकर्णंतदादृष्ट्वासप
क्षमिवपर्वतं ६ दुद्रुवुर्वानराःसर्वेकालांतकमिवाखिलाः भ्रमंतंहरिवाहिन्यां
मुद्गरेणमहाबलं ७ कालयंतंहरीन्वेगात्भक्षयंतंसमंततः चूर्णयंतंमुद्ग
रेणपाणिपादैरनेकधा ८ कुंभकर्णंतदादृष्ट्वागदापाणिर्बिभीषणः ननामच
रणौतस्यभ्रातुर्ज्येष्ठस्यबुद्धिमान् ९ बिभीषणोहंभ्रातर्मेदयांकुरुमहामते।।
रावणस्तुमयाभ्रातर्बहुधापरिबोधितः १० सीतांदेहीतिरामायरामःसाक्षाज्जना
र्दनः नश्रुणोतिचमांहंतुंखड्गमुद्यम्यचोक्तवान् ११ धिक्कांगछेतिमांहत्वापदापा

६= कालमिवांतकमिव
चेतदृष्ट्वा।
७ युतमितिशेषः

नश्रुतवान्

=१ हंतुमुद्यतइतिशेषः

:४ यतोहं घेरोमदेन मत्तलोचनः ततो मया स्वीयपरविभागेन किंअपि न दृश्यते २ तदिदानीं त्वं गच्छ कदाचित्सप्यपि महारसंभवात्

रा॰यु॰८ पिभिरावृतः चतुर्भिर्मंत्रिभिः सार्धं रामं शरणमागतः १२ तच्छ्रुत्वा कुंभकर्णोपि ज्ञात्वा भ्रा
३१ तरमागतं समालिंग्य चैव तस्त्वं जीव रामपदाश्रयः १३ कुलसंरक्षणार्थाय राक्षसा
नां हिताय च महाभागवतोसि त्वं पुरा मे नारदाच्छ्रुतं १४ गच्छ तात मयेदानीं दृश्यते
न च किंचन मदीयो वा परो वापि मदमत्तविलोचनः १५ इत्युक्तोश्रुमुखो भ्रातुश्च
रणावभिवंद्य सः रामपार्श्वमुपागत्य चिंतापर उपस्थितः १६ कुंभकर्णोपि हस्ता
भ्यां पादाभ्यां पेषयन्हरीन् चचार वानरीं सेनां कालयन्गंधहस्तिवत् १७ दृष्ट्वा तं
राघवः क्रुद्धो वायव्यं शास्त्रमादरात् चिक्षेप कुंभकर्णाय तेन छिन्नेदरक्षसः १८
समुद्गरं दक्षहस्तं तेन घोरं ननाद सः सहस्तः पतितो भूमौ अनेकान्मर्दयन्कपी ३१
न् १९ पर्यंतमाश्रिताः सर्वे वानरा भयवेपिताः रामराक्षसयोर्युद्धं पश्यंतः पर्यव

वृक्षविशेषं

स्थिताः २१ कुंभकर्णश्छिन्नहस्तः शालमुद्यम्यवेगतः समरेराघवंहंतुंदुद्रावत
मथोछिन्नत् २२ शालेनसहितंवामहस्तमैंद्रेणराघवः छिन्नबाहुमथायांतंनर्दं
तं वीक्ष्यराघवः २३ द्वावर्धचंद्रौनिशितावादायास्यपदद्वयं चिच्छेदपतितौपादौ
लंकाद्वारिमहास्वनौ २४ निकृत्तपाणिपादोपिकुंभकर्णोतिभीषणः वडवामुख
वद्वक्त्रंव्यादायरघुनंदनं २५ अभिदुद्रावनिनदन्राहुश्चंद्रमसंयथा अपूरयच्छि
तागैश्चसायकैस्तद्वक्त्रंरघूत्तमः २६ शरपूरितवक्त्रोसौचुक्रोशातिभयंकरः अथसूर्यप्र
तीकाशमैंद्रंशरमनुत्तमं २७ वज्राशनिसमंरामश्चिक्षेपासुरमृत्यवे सतत्पर्वतसं
काशंस्फुरत्कुंडलदंष्ट्रकं २८ चकर्त्तरक्षोधिपतेःशिरोवृत्रमिवाशनिः तच्छिरःपति
तंलंकाद्वारिकायोमहोदधौ २९ शिरोरोधयन्द्वारंकायेनकायचूर्णयत् त

अरुधत् अडभाव आर्षः।

=५ वडवामुखंनाम समुद्रे योजनविस्तीर्णवडवाग्निवासस्थानं लक्षमु
खंयोजनविस्तीर्णामितियावत् व्यादाय सोऽपि

सहेति शेषः

तो देवाः सब्रह्मर्षयो गंधर्वाः पन्नगाः खगाः ३० सिद्धा यक्षा गुह्यकाश्च अप्सरोभिश्च राघ
वं ईडिरे कुसुमासारैर्वर्षंतश्चाभिनंदिताः ३१ आजगाम तदा रामं द्रष्टुं देवमुनीश्व
रः नारदो गगनात्तूर्णं स्वभासा भासयन्दिशः ३२ राममिंदीवरश्याममुदारांगं धनु
र्धरं दृष नाम्न विशालाक्षमैंद्रास्त्रान्वितबाहुकं ३३ दयार्द्रदृष्ट्या पश्यंतं वानरान्दूरा
रपीडितान् दृष्ट्वा गद्गदया वाचा भक्त्या स्तोतुं प्रचक्रमे ३४ श्रीनारद उवाच देवदेव
जगन्नाथ परमात्मन्सनातन ॥ नारायणाखिलाधार विश्वसाक्षिन्नमोस्तु ते ३५
विशुद्धज्ञानरूपोसि त्वं लोकान्निर्वंचयन् मायया मनुजाकारो सुखदुःखादिमानि
व ३६ त्वं मायया गूह्यमानः सर्वेषां हृदि संस्थितः स्वयंज्योतिः स्वभावस्त्वं व्यक्त एवा
मलात्मनाम् ३७ उन्मीलयन्सृजस्येतन्नेत्रे राम जगत्त्रयं उपसंह्रियते सर्वं त्वया

=२ स्व स्वरूपगोपनेन संसारपातिनः कुर्वन्

चक्षुर्निमीलनात् ३८ यस्मिन्सर्वमिदंभातियतश्चैतच्चराचरं यस्मान्नकिंचिल्लो
केस्मिन् तस्मैतेब्रह्मणेनमः ३९ प्रकृतिंपुरुषंकालंव्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणं यंजानंति
मुनिश्रेष्ठास्तस्मैरामायतेनमः ४० विकाररहितंशुद्धंज्ञानरूपंश्रुतिर्जगौ त्वांसर्व
जगदाकारमूर्तिंचाप्याहसाश्रुतिः ४१ विरोधोदृश्यतेदेववैदिकोवेदवादिनां नि
= र्थः-दपोरा
श्चयंनाधिगच्छंतित्वत्प्रसादंविनाबुधाः ४२ माययाक्रीडितोदेवनविरोधोमनागपि।
रश्मिजालंरवेर्यद्वद्दृश्यतेजलवद्भ्रमात् ४३ भ्रांतिज्ञानात्तथारामत्वयिसर्वंप्र
कल्प्यते मनसोविषयोदेवरूपंतेनिर्गुणंपरं ४४ कथंदृश्यंभवेद्देवदृश्याभावेभ
जेत्कथं अतस्त्वावतारेषुरूपाणिनिपुणाभुवि ४५ भजंतेबुद्धिसंपन्नास्तरंत्येव
भवार्णवं कामक्रोधादयस्तत्र बहवःपरिपंथिनः ४६ नीषयंतिसदाचेतोमार्जोरा

=४१ विकाररहितत्वाद् सर्वाकारत्वाद्दयोरापाततो विरोधो दृश्यते
जगतो विकाररूपत्वात्। त्वत्प्रसादलभ्यं निश्चयमाह मायय
येति हे देव मायया त्वं जगदाकाररूपत्वेन क्रीडितः अतो न विरो
धः जगदाकाररूपत्वं मायिकं मिथ्येति भावः।

रा०यु०८ मूषकं यथा त्वन्नाम स्मरतां नित्यं त्वद्रूपमपि मानसे ४७ त्वत्पूजानिरतानां
३२ नेकथामृतपरात्मनां त्वद्भक्तिसंगिनां राम संसारो गोष्पदायते ४८ अतस्ते स
गुणं रूपं ध्यात्वाहं सर्वदा हृदि मुक्तश्चरामि लोकेषु पूज्योहं सर्वदेवतैः ४९ राम त्व
या महत्कार्यं कृतं देवहिते त्वया कुंभकर्णवधेनाद्य भूमारोऽपगतः प्रभो ५० श्वोह
निष्यति सौमित्रिरिंद्रजेतारमाहवे हनिष्यसे थ राम त्वं परश्वो दशकंधरं ५१ प
श्यामि सर्वदेवैश्च सिद्धैः सह नभोगतः अनुग्रह्णीष्व मां देव गमिष्यामि सुराल
यं ५२ इत्युक्त्वा राममामंत्र्य नारदो भगवानृषिः पयौ देवैः पूज्यमानो ब्रह्मलोकमक
ल्मषं ५३ भ्रातरं निहतं श्रुत्वा कुंभकर्णं महाबलं रावणः शोकसंतप्तो रामेणाक्लिष्ट
कर्मणा ५४ मूर्छितः पतितो भूमावुत्थाय विललाप ह पितृव्यं निहतं श्रुत्वा पितरं

=४ इदं तद्वधस्यासन्नकालता द्योतकं । वाल्मीकियुत्तस्याऽग्निवेश्यो तथा च
दिनत्रयेणेंद्रजितो वधप्रतीतिः । अग्रेत्रापि नक्ष्यति अहोरात्रैस्त्रिभिरिति
एवं परश्व इत्यस्यापि अग्निवेश्य रामायणे सादश हानि रामरावणयोर्द्वंद्वयुद्धमेः
३२

=३लक्षीयमुख्यहननेनात्मीयंसर्वंदुःखंतद्दुःखेनसमंकरिष्यामि

ऽरक्तमाल्यांबरधरोरक्तगंधानुलेपनः

चांतिविह्वले ५५ इंद्रजित्साहस्रोकार्त्तस्त्यजश्शोकंमहामते मयिजीवतिराजेंद्रमे
घनादेमहाबले ५६ दुःखस्यावसरःकुत्रदेवांतकमहामते व्येतुतेदुःखमखिलं
स्वस्थोभवमहीपते ५७ सर्वंसमीकरिष्यामिहनिष्यामिचवैरिपून् गत्वानिकुंभि
लांसघस्नपर्यपित्वाहुताग्ने ५८ लब्ध्वारथादिकंतस्मादजोयोहंभवाम्यरेः इत्युक्त्वा
त्वरितंगत्वानिर्दिष्टेहवनस्थले ५९ˇ निकुंभिलास्थलेमौनीहवनायोपचक्रमे वि
भीषणोपितच्छ्रुत्वामेघनादस्यचेष्टितं ६० प्राहरामायसकलंहोमारंभंदुरात्मनः
॥ समाप्यतेचेद्धोमोयंमेघनादस्यदुर्मतेः तदाऽजेयोभवेद्राममेघनादःसुरासु
रैः। ६१ अतःशीघ्रंलक्ष्मणेनघातयिष्यामिरावणिं आज्ञापयमयासार्धंलक्ष्म
णंबलिनांवरं ६२ हनिष्यतिनसंदेहोमेघनादंतवानुजः श्रीरामोवाच अहमे
उ

रा॰यु॰८
३४

वागमिष्यामिहंतुमिंद्रजित्तं रिपुं आग्नेयेनमहास्त्रेणसर्वराक्षसघातिना ६३
बिभीषणोपितंप्राह नासावन्यैर्निहन्यते यस्तुद्वादशवर्षाणिनिद्राहारविव
र्जितः ६४ तेनैवमृत्युनिर्दिष्टोब्रह्मणास्यदुरात्मनः लक्ष्मणस्तुअयोध्याया
निर्गम्यायात्वयासह ६५ तदादिनिद्राहारादीन्नजानातिरघूत्तम सेवार्थंतववरा
जेंद्रज्ञातंसर्वमिदंमया ६६ तदाज्ञापयदेवेशलक्ष्मणंत्वरयामया हनिष्यतिनसं
देहः शेषः साक्षाद्धराधरः ६७ त्वमेवसाक्षाज्जगतामधीशोनारायणोलक्ष्मण
एषशेषः युवांधराभारनिवारणार्थंजातौजगन्नाटकसूत्रधारौ ६८ ॥इतिश्री
मदध्यात्मरामायणेयुद्धकांडेऽष्टमः सर्गः ८ ॥श्रीमहादेवउ॰ विभीषणव ३४
चः श्रुत्वारामोवाक्यमथाब्रवीत् जानामितस्यरौद्रस्यमायांकृत्स्नांबिभीषण १

=जगतोनिर्माणादिरूपंनाटकंतस्यसूत्रधारौमुख्यकारणे

सहिब्रह्मास्त्रविच्छूरो मायावीच महाबलः जानामिलक्ष्मणस्यापिस्वरूपंममसेव
नं २ ज्ञात्वैवासमहंतूष्णीं भविष्यत्कार्यगौरवात् इत्युक्त्वालक्ष्मणंप्राह रामोज्ञान
वतांवरः ३ गच्छलक्ष्मणसैन्येनमहताजहिरावणिं हनूमत्प्रमुखैःसर्वैर्यूथपैःस
हलक्ष्मण ४ जांबवानृक्षराजोयंसहसैन्येनसंवृतः बिभीषणश्चसचिवैःसह
त्वामभियास्यति ५ अभिज्ञस्तस्यदेशस्यजानातिविवराणिसः रामस्यवचनंश्रु
त्वालक्ष्मणःसबिभीषणः ६ जग्राहकार्मुकंश्रेष्ठमन्यद्भीमपराक्रमः रामपादौ
बुजंस्पृश्यहृष्टःसौमित्रिरब्रवीत् ७ अद्यमत्कार्मुकान्मुक्ताःशरानिर्भिद्यरावणिं
गमिष्यंतिहिपातालंस्नातुंभोगवतीजले ८ एवमुक्त्वाससौमित्रिःपरिक्रम्यप्र
णम्यतं इंद्रजिन्निधनाकांक्षीययौत्वरितविक्रमः ९ वानरैर्बहुसाहस्रैर्हनुमान्

न्व
पृष्ठतोन्वगात् बिभीषणश्चसहितो मंत्रिभिस्त्वरितं ययौ १० जांबवत्प्रमुखा
ऋक्षाः सौमित्रिं त्वरया जग्मुः गत्वा निकुंभिलादेशं लक्ष्मणो वानरैः सह ११ अप
श्यद्बलसंघातं दूराद्राक्षससंकुलं धनुरायम्य सौमित्रिर्यत्तोभूद्भूरिविक्रमः
१२ अंगदेन च वीरेण जांबवात्रा राक्षसाधिपः तदा बिभीषणः प्राह सौमित्रिं
पश्य राक्षसान् १३ यदेतद्राक्षसानीकं मेघश्यामं विलोक्यते अस्यानीक
स्य महतो भेदने यत्नवान् भव १४ राक्षसेंद्रसुतोप्यस्मिन् भिन्ने दृश्योन वि
ष्यति अभिद्रवाश्रु यावद्वै नैतत्कर्म समाप्यते १५ जहि वीर दुरात्मानं हिंसा
परमधार्मिकं बिभीषणवचः श्रुत्वा लक्ष्मणः शुभलक्षणः १६ ववर्ष शरव
र्षाणि राक्षसेंद्रसुतं प्रति पाषाणैः पर्वताग्रैश्च वृक्षैश्च हरियूथपाः १७

शूराणां सिंहनादः

निर्जघ्नुःसर्वतोदैत्यान्तेपिवानरयूथपान् परश्वधैःसितैर्बाणैरसिभिर्यष्टि
तोमरैः १८ निर्जघ्नुर्वानरानीकं नदान्तोब्धोंमहानभूत् ससंप्रहारस्तुमुलःसं
जज्ञेहरिरक्षसां १९ इंद्रजित्स्वबलंसर्वं मर्द्यमानंविलोक्यसः निकुंभिलांच
होमंचत्यक्त्वाशीघ्रंविनिर्गतः २० रथमारुह्यसधनुःक्रोधेनमहतागमत् सा
माह्वयित्वासौमित्रिंयुद्धायरणमूर्धनि २१ सौमित्रेमेघनादोहंमयाजीवन्न
मोक्ष्यसे तत्रदृष्ट्वापितृव्यंसप्राहनिष्ठुरभाषणं २२ इहैवजातःसंवृद्धःसा
ह् क्षाद्भ्रातापितुर्मम यस्त्वंस्वजनमुत्सृज्यपरभृत्यत्वमागतः २३ कथंद्रुह्य
सिपुत्रायपापीयानसिदुर्मतिः इत्युक्त्वालक्ष्मणंदृष्ट्वाहनुमत्पृष्ठतःस्थितं॥
२४ उद्यदायुधनिस्त्रिंशेरथेमहतिसंस्थितः महाप्रमाणमुद्यम्यघोरंवि

२१ उद्यंति प्रकाशस्थितानि आयुधानि निस्त्रिंशाश्च यस्मिंस्तादृशे इत्यर्थः।

= १ अद्यममबाणावोयुष्माकंप्राणान्पास्यंतीत्यद्दितिशेषः

रा॰ यु॰ ९ स्फारयन्धनुः २५ अद्य वो मामका बाणाः प्राणानूपास्यंति वानराः ततः शरं दाश

३६ रथिः संधायामित्रकर्षणः २६ ससर्ज राक्षसेंद्राय क्रुद्धः सर्प इव श्वसनू इंद्र

जिद्रक्तनयनो लक्ष्मणं समुदैक्षत २७ शक्राशनिसमस्पर्शैर्लक्ष्मणेनाहतः

= प्राप्तेंद्रियज्ञानः शरैः मुहूर्त्तमभवन्मूढः पुनः प्रत्याहृतेंद्रियः २८ ददर्शावस्थितं वीरं वीरो द

शरथात्मजं सोभिचक्राम सौमित्रिं क्रोधसंरक्तलोचनः २९ शरानूधनुषि सं

धाय लक्ष्मणं चेदमब्रवीत् यदि ते प्रथमे युद्धे न दृष्टो मे पराक्रमः ३० अद्य

त्वां दर्शयिष्यामि तिष्ठेदानीं व्यवस्थितः इत्युक्त्वा सप्तभिर्बाणैरभिविव्याध

लक्ष्मणं ३१ दशभिश्च हनूमंतं तीक्ष्णधारैः शरोत्तमैः ततः शरशते ३६

नैव संप्रयुक्तेन वीर्यवानू ३२ क्रोधाद्द्विगुणसंरब्धो निर्बिभेद बिभीषणं

धनुषः सकाशात्प्रेरितेन

ऽ४ अन्योन्यं कृतप्रति कृतौ कृते प्रतिकृतयाभ्यां तौ संधिरार्थः।

लक्ष्मणोपि तथा शत्रुं शरवर्षैरवाकिरत् ३३ तस्य बाणैः सुसंछिद्धं कवचं कांच
नप्रभं व्यशीर्यत रथोपस्थे तिलशःपतितं भुवि ३४ ततः शरसहस्रेण सं
क्रुद्धो रावणात्मजः विभेद समरे वीरं लक्ष्मणं भीमविक्रमं ३५ व्यशीर्यत ताऽप
तादिव्यं कवचं लक्ष्मणस्य च कृतप्रतिकृतान्योन्यं बभूवतुरभिद्रुतौ ३६
अभीक्ष्णं निश्वसंतौ तौ युध्येतां तुमुलं पुनः शरसंकृत्तसर्वांगौ सर्वतो रु
धिरोक्षितौ ३७ सुदीर्घकालं तौ वीरावन्योन्यं निशितैः शरैः अयुध्येतां महा
सत्वौ जयाजयविवर्जितौ ३८ एतस्मिन्नंतरे वीरो लक्ष्मणः पंचभिः शरैः॥
रावणिः सारथिं साश्वं रथं च समचूर्णयत् ३९ चिच्छेद कार्मुकं तस्य दर्श
यन् हस्तलाघवं सोन्यत्तु कार्मुकं भद्रं सज्जं चक्रे त्वरान्वितः ४० तच्चाप

मपिचिच्छेदलक्ष्मणस्त्रिभिराशुगैः तमेवंछिन्नधन्वानंविव्याधानेकसायकैः
॥४१ पुनरन्यत्समादायकार्मुकंभीमविक्रमः इंद्रजिल्लक्ष्मणंबाणैःशातैरा
दित्यसन्निभैः ४२ बिभेदवानरान्सर्वान्बाणैरापूरयन्दिशः ततऐंद्रंसमादा
यलक्ष्मणोरावणिंप्रति ४३ संधायाकृष्यकर्णांतंकार्मुकंदृढनिष्ठुरं उवाचलक्ष्म
णोवीरः स्मरन्रामपदांबुजं ४४ धर्मात्मासत्यसंधश्चरामोदाशरथिर्यदि
त्रिलोक्यामप्रतिद्वंद्वस्तदेनंजहिरावणिं ४५ इत्युक्त्वाबाणमाकर्णाद्विकृष्य
तमजिह्मगं लक्ष्मणः समरेवीरः ससर्जेंद्रजितंप्रति ४६ सशरः सशिर
स्त्राणंश्रीमज्ज्वलितकुंडलं प्रमथ्येंद्रजितःकायात्पातयामासभूतले
४७ ततः प्रमुदितादेवाःकीर्त्तयंतोरघूत्तमं ववर्षुःपुष्पवर्षाणिस्तुवंत

श्च मुहुर्मुहुः ४८ जहर्ष शक्रो भगवान्सह देवैर्महर्षिभिः आकाशेपि
च देवानां शुश्रुवे दुंदुभिस्वनः ४९ विमलं गगनं चासीत्स्थिराभूद्विश्वधा
रिणी निहतं रावणिं दृष्ट्वा जयजल्पसमन्वितः ५० गतश्रमः ससौमित्रिः
शंखमापूरयद्रणे सिंहनादं ततः कृत्वा ज्याशब्दमकरोद्विभुः ५१ तेन
नादेन संहृष्टा वानराश्च गतश्रमाः वानरेंद्रैश्च सहितः स्तुवद्भिर्हृष्टमा
नसैः ५२ लक्ष्मणः परितुष्टात्मा ददर्शोभ्येत्य राघवं हनुमद्रास्ससाभ्यां
च सहितो विनयान्वितः ५३ ववंदे भ्रातरं रामं ज्येष्ठं नारायणं विभुं त्वत्प्र
सादाद्रघुश्रेष्ठ हतो रावणिराहवे ५४ श्रुत्वा तल्लक्ष्मणाद्वाक्यात्तमालिंग्य
रघूत्तमः मूर्ध्न्यवघ्राय मुदितः सस्नेहमिदमब्रवीत् ५५ साधु लक्ष्मण

×पुत्रशोकान्मयायोद्धुं तंहनिष्यामिरावणं ॥ मेघनादंहतंश्रुत्वालक्ष्मणेनमहाबलं ॥ ५८ ॥ रावणः पतितोभूमौमूर्छितः पुनरुत्थितः ॥ विललापाति
दीनात्मापुत्रशोकेनरावणः ॥ ५९ ॥ पुत्रस्यगुणकर्माणिसंस्मरन्पर्यदेवयत् ॥ अद्यदेवगणाः सर्वेलोकपालामहर्षयः ॥ ६० ॥ हतमिंद्रजितंज्ञात्वासुखंस्व
प्स्यंतिनिर्भयाः ॥ इत्यादिबहुशः पुत्रलालसोविललापह ॥ ६१ ॥ ततः परमसंक्रुद्धोरावणोराक्षसाधिपः ॥ उवाचराक्षसान्सर्वान्विनाशयिषुराघवे ॥ ६२ ॥ सपुत्र
वधसंतप्तः क्रूरः क्रोधवशंगतः ॥ संवीक्ष्यसबुद्धोवुध्याहंतुंसीतांप्रदुद्रुवे ॥ ६३ ॥ खड्गपाणिमथायांतंक्रुद्धंदृष्ट्वादशाननं ॥ राक्षसीमध्यगासीताभयशोकाकुलाभृ
बुध्यासंवीक्ष्य वै सीतानाशोराघवहनूर्शैरितिविचार्य

शम् ॥ ६४ ॥ एतस्मिन्नंतरेतस्यसचिवोबुद्धिमान्शुचिः ॥ सुपा
र्श्वोनाममेधावीरावणंवाक्यमब्रवीत् ॥ ६५ ॥ ननुनाम
दशग्रीवसाक्षाद्वैश्रवणानुजः ॥ वेदविद्याव्रतस्नातः स्व
कर्मपरिनिष्ठितः ॥ ६६ ॥ ×२×

रा॰यु॰९
२८

तुष्टोस्मिकर्मतेदुष्कृतंकृत मेघनादस्यनिधनेजितंसर्वमरिंदम ५६ अहोरात्रैस्त्रि
भिर्वीरः कथंचिद्विनिपातितः निःसपत्नः कृतोस्म्यद्यनिर्यास्यतिहिरावणः ५७
अनेकगुणसंपन्नः कथंस्त्रीवधमिच्छसि अस्माभिः सहितोयुद्धे हत्वारामंचलक्ष्म
णं ६७ प्राप्स्यसेजानकींशीघ्रमित्युक्तः सँन्यवर्तत ततोदुरात्मासुहृदानिवेदितंव
चः सुधर्म्यंप्रतिगृह्यरावणः गृहंजगामाथशुचाविमूढधीः पुनः सभांचप्रययौसु
हृद्वृतः ६८ ॥ इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवादेलंकाकांडेनवमःस
र्गः ९ ॥ श्रीमहादेवउ॰ सविचार्यसभामध्येराक्षसैः सहमंत्रिभिः निर्ययौयेव
शिष्टास्तेराक्षसैः सहराघवं १ शलभः शलनैर्युक्तः प्रज्वलंतमिवानलं ततोरा
मेणनिहताः सर्वेतेराक्षसायुधि २ स्वयंरामेणनिहतस्तीक्ष्णबाणेनवक्षसि

व्यथितस्त्वरितंलंकांप्रविवेशदशाननः ३ दृष्ट्वारामस्यबहुशःपौरुषंचाप्यमानुषं
रावणोमारुतेश्चैवशीघ्रंशुक्रांतिकंययौ ४ नमस्कृत्यदशग्रीवःशुक्रंप्रांजलिर
ब्रवीत् भगवन्राघवेणैवंलंकाराक्षसयूथपैः ५ विनाशितामहादैत्यानिहताः
पुत्रबांधवाः कथंमेदुःखसंदोहस्त्वयितिष्ठतिसद्गुरौ ६ इतिविज्ञापितोदैत्यगु
रुःप्राहदशाननं होमंकुरुप्रयत्नेनरहसित्वंदशानन ७ यदिविघ्नोनचेद्धो
मेतर्हिहोमानलोत्थितः ८ महान्रथश्चबाहुश्चचापतूणीरसायकाः सेभ तूणीरस्थिताः ६ सायकास्तथैः
विष्यंतितैर्युक्तस्त्वमजेयोभविष्यसि ९ गृहाणमंत्रान्मद्दत्तान्गच्छहोमंकुरु
द्रुतं इत्युक्तस्त्वरितंगत्वारावणोराक्षसाधिपः १० गुहांपातालसदृशींमं
दिरेस्वेचकारहं ११ होमद्रव्याणिसंपाद्ययान्युक्तान्याभिचारिके गुहांप्रवि
लंकाद्वारिकपाटादिबध्वासर्वत्रयत्नतः

स्यचैकांते मौनी होमं प्रचक्रमे १२ उत्थितं धूममालोक्य महांतं रावणानुजः।
रामाय दर्शयामास होमधूमं भयाकुलः १३ पश्य राम दशग्रीवो होमं कर्त्तुं
समारभत् यदि होमः समाप्तः स्यात्तदाजेयो भविष्यति १४ अतो विघ्नाय
होमस्य प्रेषयाशु हरीश्वरान् तथेति रामः सुग्रीवसंमतेनांगदं कपिं १५ ह
नुमत्प्रमुखान्वीरानादिदेश महाबलान् प्राकारं लंघयित्वा ते गत्वा रावणमंदिरं।
१६ दशकोट्यः प्लवंगानां गत्वा मंदिररक्षकान् चूर्णयामासुरश्वांश्च गजांश्च
न्यहनत्क्षणात् १७ ततश्च सरमा नाम प्रभाते हस्तसंज्ञया विभीषणस्य भा
र्यासा होमस्थानमसूचयत् १८ गुहापिधानपाषाणमंगदः पादघट्टनैः चू
र्णयित्वा महासत्वः प्रविवेश महागुहां १९ दृष्ट्वा दशाननं तत्र मीलिताक्षं ददृ

सनं ततोंगदाज्ञयासर्वेवानराविविशुर्द्रुतं २० तत्रकोलाहलंचक्रुर्लोकत्रयं तच्छ्रु
[illegible] सेवकान् संभारांश्चिक्षिपुस्तत्रहोमकुंडेसमंततः २१ स्रुवमाच्छिद्यहस्ताच्चरा
वणस्यबलाद्रुषा तेनैवसंजघानाशुहनुमान्प्लवगाग्रणीः २२ घ्नंतिदंतैश्चकाष्ठैश्च
वानरास्तमितस्ततः नजहौरावणोध्यानंहतोपिविजिगीषया २३ प्रविश्यांतः
पुरेवेश्मन्यंगदोवेगवत्तरः समानयत्केशबंधेधृत्वामंदोदरींशुभां २४ राव
णस्यैवपुरतोविलपंतीमनाथवत् विददारांगदस्तस्याःकंचुकंरत्नभूषितं २५
मुक्ताविमुक्ताःपतिताःसमंताद्रत्नसंचयैः श्रोणिसूत्रंनिपतितंत्रुटितंरत्नचि
त्रितं २६ कटिप्रदेशाद्विस्रस्तानीवीतस्यैवपश्यतः भूषणानिचसर्वाणिपति
तानिसमंततः २७ देवगंधर्वकन्याश्चनीताहर्षैःप्लवंगमैः मंदोदरीरुरोदाथ

रावणस्याग्रतो भृशं २८ क्रोशंती करुणं दीना जगाद दशकंधरं निर्लज्जोसि परैरे
वं केशपाशे विकृष्यते २९ भार्या तवैव पुरतः किं जुहोषि न लज्जसे हन्यते पश्यतो यस्य
भार्या पापैश्च शत्रुभिः ३० मर्तव्यं तेन तत्रैव जीवितान्मरणं वरं हा मेघनाद ते माता
क्लेश्यते बलवानरैः ३१ त्वयि जीवति मे दुःखमीदृशं च कथं न वेत् भार्या लज्जा च
संत्यक्ता भर्त्रा मे जीविताशया ३२ श्रुत्वा तद्देविते राजा मंदोदर्यो दशाननः उत
स्थौ खड्गमादाय त्यज देवीमिति ब्रुवन् ३३ जघानांगदमव्यग्रः कटिदेशे दशाननः
॥ ततोत्सृज्य ययुः सर्वे विध्वंस्य हवनं महत् ३४ रामपार्श्वमुपागम्य तस्थुः सर्वे प्र
हर्षिताः ' रावणस्तु ततो भार्यामुवाच परिसांत्वयन् ३५ दैवाधीनमिदं भद्रे जीवि
तात्किं न दृश्यते त्यज शोकं विशालाक्षि ज्ञानमालंब्य निश्चितं ३६ अज्ञानप्रभ

वः शोकः शोकोऽज्ञानविनाशकृत् अज्ञानप्रभवाहंधीः शरीरादिष्वनात्मसु ३७ त
न्मूलः पुत्रदारादिसंबंधः संसृतिस्ततः हर्षशोकभय क्रोधलोभमोहस्पृहादयः
३८ अज्ञानप्रभवाह्येते जन्ममृत्युजरादयः आत्मा तु केवलः शुद्धो व्यतिरिक्तो ह्यले
पकः ३९ आनंदरूपो ज्ञानात्मा सर्वभावविवर्जितः न संयोगो वियोगो वा विद्यते केन
चित्सतः ४० एवं ज्ञात्वा स्वमात्मानं त्यज शोकमनिंदिते इदानीमेव गच्छामि हत्वा
रामं सलक्ष्मणं ४१ आगमिष्यामि नो चेन्मां दारयिष्यसि सायकैः श्रीरामो वज्रकल्पै
श्च तेनो गच्छामि तत्पदं ४२ तदा त्वया मे कर्तव्या क्रिया मच्छासनात्प्रिये सीतां हत्वा
मया सार्द्धं त्वं प्रवेक्ष्यसि पावकं ४३ एवं श्रुत्वा वचस्तस्य रावणस्यातिदुःखिता उवाच ना स्त
थ मे वाक्यं शृणु सत्यं तथा कुरु ४४ शक्यो न राघवो जेतुं त्वया चान्यैः कदाचन

=३ सीतां हत्वा त्वया मे क्रिया सपिंडीकरणांता कर्त्तव्या यद्वा मया सार्द्धं पावकं प्रवेक्ष्यसि सत्यामिच्छायामिति शेषः।
सत्यं वाक्यं श्रणु तथा कुरु च

रा॰पु॰१० रामोदेववरःसाक्षात्प्रधानपुरुषेश्वरः ४५ मत्स्योभूत्वापुराकल्पेमनुंवैवस्वतंप्रभुः
५१ ॥ ररक्षसकलापद्भ्योराघवोभक्तवत्सलः ४६ रामःकूर्मोऽभवत्पूर्वंलक्षयोजन
विस्तृतः समुद्रमथनेपृष्ठेदधारकनकाचलं ४७ हिरण्याक्षोतिदुर्वृत्तोहतोनेन
महात्मना क्रोडरूपेणवपुषाक्षोणीमुद्धरताक्वचित् ४८ त्रिलोककंटकंदैत्यंहि
रण्यकशिपुंपुरा हतवान्नारसिंहेनवपुषारघुनंदनः ४९ विक्रमैस्त्रिरेवासौ ५ भि
पादैरितिरो बलिंबध्वाजगत्त्रयं आक्रम्यादान्सुरेंद्रायभृत्यायरघुसत्तमः ५० राक्षसाःक्षत्रि
याकाराजातान्भूमेर्भरावहाः तान्हत्वाबहुशोरामोभुवंजित्वाह्यदान्मुनेः ५१ स
एवसांप्रतंजातोरघुवंशेऽपरात्परः भवदर्थेरघुश्रेष्ठोमानुषत्वमुपागतः ५२
तस्यभार्याकिमर्थंवाहृतासीतावनाद्बलात् ममपुत्रविनाशार्थंस्वस्यापिनिधना ५१

पच ५३ दूतःपरंवावैदेहींप्रेषयस्वरघूत्तमे विभीषणायराज्यंतुदत्वागच्छा
महेवनं ५४ मंदोदरीवचःश्रुत्वारावणोवाक्यमब्रवीत् कथंभद्रेरणेपुत्रान्
भ्रातॄन्राक्षसमंडलं ५५ घातयित्वाराघवेणजीवामिवनगोचरः रामेणस
हयोत्स्यामिरामबाणैःसुशीघ्रगैः विदार्यमाणोयास्यामितद्विष्णोःपरमंपदं
५६ जानामिराघवंविष्णुंलक्ष्मींजानामिजानकीं ज्ञात्वैवजानकीसीतामयाऽ
नीतावनाद्बलात् ५७ रामेणनिधनंप्राप्ययास्यामीतिपरंपदं विमुच्यत्वांतुसं
साराद्गमिष्यामिसहप्रिये ५८ परानंदमयीशुद्धासेव्यतेयामुमुक्षुभिः
तांगतिंतुगमिष्यामिहतोरामेणसंयुगे ५९ प्रक्षाल्यकल्मषाणीहमुक्तिंया
स्यामिदुर्लभां क्लेशादिपंचकतरंगयुगभ्रमाढ्यंदारात्मजाप्तधनबंधुझषा

= २ इहकल्मषाणि राक्षसदेहेन कृतानि पापानि अंतराले रामनामस्मरणात्तन्मूर्तिदर्शनाच्च प्रक्षाल्य दूरीकृत्य दुर्लभां मुक्तिं यास्यामि
= १ क्लेशादिपंचकं योगशास्त्रोक्तं बोध्यं। तत्संचकमेव तरंगायत्र तं चेमं युगं चतुर्युगं तत्सरिद्वृत्तिभ्रमेणाढ्यं। दारादिरूपसर्वैर्ग्राहैः संकुलं। प्राणिनां
निजरोषएवौर्वानलो भीयत्रशोषकत्वात्तं। अनंगः कामएवजालं बन्धकत्वाद्घस्मरं तं कामेन रूप हितं तत्त्विषये जनो बध्यते इत्यर्थः षष्टितश्लोकस्य

भियुक्तं और्वानलाभनिजरोषमनंगजालंसंसारसागरमतीत्यहरिंव्रजामि ॥
६० ॥इतिश्रीमध्यात्मरामायणेयुद्धकांडेदशमःसर्गः १० श्रीमहादेवउवाच
इत्युक्त्वावचनंप्रेम्णाराज्ञींमंदोदरींतथा रावणःप्रययौयोद्धुंरामेणसहसंयुगे
१ दृढंस्यंदनमास्थायवृतोघोरैर्निशाचरैः चक्रैःषोडशभिर्युक्तंसवरूथंस
कूबरं २ पिशाचवदनैर्घोरैः खरैर्युक्तंभयावहं सर्वास्त्रशस्त्रसहितंसर्वोपस्क उपस्करोयुद्धसामग्री
रसंयुतं ३ निश्चक्रामाथसहसारावणोभीषणाकृतिः आयांतंरावणंदृष्ट्वा
भीषणंरणकर्कशं ४ संत्रस्ताभग्नदासेनावानरीरामपालिता ५ हनूमान
थचोत्प्लुत्यरावणंयोद्धुमाययौ आगत्यहनुमान्रक्षोवक्षस्यतुलविक्रमः ६
मुष्टिबंधंदृढंबध्वाताडयामासवेगतः तेनमुष्टिप्रहारेणजानुभ्यामपतद्र

थे ७ मूर्छितोथमुहूर्त्तेनसरावणःपुनरुत्थितः उवाचचहनूमंतंशूरोसिममसंम
तः ८ हनूमानाहतंधिङ्मांयस्त्वंजीवसिरावण त्वंतावन्मुष्टिनावक्षोममताडय
रावण ९ पश्चान्मयाहतःप्राणान्मोक्ष्यसेनात्रसंशयः तथेतिमुष्टिनावक्षोराव
णेनापिताडितः १० विघूर्णमाननयनःकिंचित्कश्मलमाययौ संज्ञामवाप्य
कपिराट्रावणंहंतुमुद्यतः ११ ततोऽन्यत्रगतोभीत्यारावणोराक्षसाधिपः
हनूमानंगदश्चैवनलोनीलस्तथैवच १२ चत्वारःसंमवेताग्रेदृष्ट्वाराक्षसपुं
गवान् अग्निवर्णंतथासर्परोमाणंखड्गरोमकं १३ तथावृश्चिकरोमाणं
निर्जघ्नुःक्रमशोसुरान् चत्वारश्चतुरोहत्वाराक्षसान्भीमविक्रमान् १४
सिंहनादंपृथक्कृत्वारामपार्श्वमुपागताः ततःक्रुद्धोदशग्रीवःसंदृश्य

समवेताः अग्रे इति छेदः संधिरार्षः

पृथक् प्रत्येकं सिंहनादंकृत्वा कृ

क्रोधवशाद्विस्तार्य

रा॰यु॰११ दशाननक्रुदं १५ विदृत्यनयनेक्रूरोराममेवान्वधावत दशग्रीवोरथस्थस्तुरामं
४३ वज्रोपमैः शरैः १६ आजघानमहाघोरैर्धाराभिरिवतोयदः रामस्यपुरतः सर्वा
न्वानरानपिविव्यथे १७ ततःपावकसंकाशैः शरैः कांचनभूषणैः अभ्यवर्ष
द्रणेरामोदशग्रीवंसमाहितः १८ रथस्थंरावणंदृष्ट्वाभूमिष्ठंरघुनंदनं आहूय
मातलिंशक्रोवचनंचेदमब्रवीत् १९ रथेनममभूमिष्ठंशीघ्रंयाहिरघूत्तमं त्वरि
तंभूतलंगत्वाकुरुकार्यंममानघ २० एवमुक्तोथतंनत्वामातलिर्देवसारथिः
ततोहयैश्चसंयोज्यहरितैःस्यंदनोत्तमं २१ स्वर्गादुपायाद्रामस्यत्कपचक्राम
मातलिः अब्रवीच्चततोराममंप्रतर्क्यरथेस्थितः प्रांजलिर्देवराजेनप्रेषितो ४३
सिरघूत्तम २२ रथोयंदेवराजस्यविजयायतवप्रभो प्रेषितश्चमहाराजधनु
=२अन्यैःसर्वैरदृश्यएवे

रैंद्रंचभूषितं २३ अभेद्यंकवचंखड्गंदिव्यंतूणीयुगंतथा आरुह्यचरथंराम
रावणंजहिराक्षसं २४ मयासारथिनादेववृत्रंदेवपतिर्यथा इत्युक्तस्तुपरि
क्रम्यनमस्कृत्यरथोत्तमं २५ आरुरोहरथंरामोलोकान्लक्ष्म्यानियोजयन्
ततोभवन्महायुद्धंभैरवंरोमहर्षणं २६ महात्मनोराघवस्यरावणस्यचधीमतः
आग्नेयेनचआग्नेयंदैवंदैवेनराघवः २७ अस्त्रंराक्षसराजस्यजघानपरमा
स्त्रवित् ततस्ससृजेघोरंराक्षसंचास्त्रमस्त्रवित् २८ क्रोधेनमहताविष्टो
रामस्योपरिरावणः रावणस्यधनुर्मुक्ताःसर्पाभूत्वामहाविषाः शराःकांचन
पुंखाभाराघवंपरितोपतन् २९ तैःशरैःसर्पवदनैर्वमद्भिरनलंमुखैः दिशः
श्चविदिशश्चैवव्याप्तास्तत्रतदाभवन् ३० रामःसर्पांस्ततोदृष्ट्वासमंतात्स

=३रावणवधस्यास्यकालावशिष्टत्वबोधनेनामंदयन्निसर्थः।।३=

रावणसंमुखे

रा॰यु॰ ११ रिपूरितान् सौपर्णमस्त्रं तद्घोरं पुरः प्रावर्तयद्रणे ३१ रामेणमुक्तास्तेबाणा
४४ भूत्वागरुडरूपिणः चिच्छिदुः सर्पबाणांस्तान्समंतात्सर्पशात्रवः ३२ अस्त्रे
प्रतिहतेयुद्धेरामेणदशकंधरः अभ्यवर्षत्ततोरामंघोराभिः शरवृष्टिभिः ३३
ततः पुनः शरानीकैराममक्लिष्टकारिणं अर्दयित्वातुघोरेणमातलिंप्रत्य बाणेनेतिशेषः
विध्यत ३४ पातयित्वारथोपस्थेरथकेतुंच कांचनं ऐंद्रानश्वानभ्यहनद्रा
वणः क्रोधमूर्छितः ३५ विषेदुर्देवगंधर्वाश्चारणाः पितरस्तथा आर्ताकारं
हरिंदृष्ट्वाव्यथिताश्चमहर्षयः ३६ व्यथितावानरेंद्राश्चबभूवुः सबिभीषणाः
दशास्योविंशतिभुजः प्रगृहीतशरासनः ३७ ददृशेरावणस्तत्रमैनाकइ ४५
वपर्वतः रामस्तुभ्रुकुटींबध्वाक्रोधसंरक्तलोचनः ३८ कोपंचकारसदृशं आत्मनः सदृशं

निर्दहन्निवराक्षसं धनुरादायदेवेंद्र धनुराकारमद्भुतं ३९ गृहीत्वापाणिना
बाणं कालानलसमप्रभं निर्दहन्निवचक्षुर्भ्यां ददर्शोरिपुमंतिके ४० पराक्र
मं दर्शयितुं तेजसाप्रज्वलन्निव प्रचक्रमे कालरूपी सर्वलोकस्यपश्यतः ४१
विकृष्यचापं रामस्तु रावणं प्रतिविध्यच हर्षयन्वानरानीकं कालांतकइवा
बभौ ४२ क्रुद्धं रामस्यवदनं दृष्ट्वाशत्रुंप्रधावतः तत्रसुः सर्वभूतानिचचाल
चवसुंधरा ४३ रामं दृष्ट्वा महारौद्रमुत्पातांश्चसुदारुणान् त्रस्तानि सर्वभू
तानि रावणं चाविशद्भयं ४४ विमानस्थाः सुरगणाः सिद्धगंधर्वकिंनराः
ददृशुस्ते महायुद्धं लोकसंवर्तकोपमं ४५ मूर्धानो रावणस्याथबहवो रुधिरो
क्षिताः गगनात्संपतंतिस्म तालादिवफलानिहि ४६ न दिनं नचवै रात्रिर्न सं

ः१ छिन्नमस्तकरावणस्वरूपं पुनः पुनः प्रादुर्भावात्ः

तुल्यतेजसां

रा॰यु॰११
४५

ध्यानदिशोपिवा प्रकाशंतेनतद्रूपंदृश्यंतेनत्रसंगरे ४७ ततोरामोबभूवाथ
विस्मयाविष्टमानसः शतमेकोत्तरंछिन्नंशिरसांचैकवर्चसां ४८ नचैवरावणः
शांतोदृश्यतेजीवितक्षयात् ततःसर्वास्त्रविद्वीरःकौशल्यानंदवर्धनः ४९ अस्त्रै
श्चबहुभिर्युक्तश्चिंतयामासराघवः यैर्यैर्बाणैर्हतादैत्यामहासत्वपराक्रमाः ५०
तएतेनिष्फलंयातारावणस्यनिपातने इतिचिंताकुलेरामेसमीपस्थोविभीषणः
५१ उवाचराघवंवाक्यंब्रह्मदत्तवरोह्यसौ विछिन्नाबाहवोप्यस्यविछिन्नानिशि
रांसिच ५२ उत्पत्स्यंतिपुनःशीघ्रमित्याहभगवानजः नाभिदेशेऽमृतंतस्यकुंड
लाकारसंस्थितं ५३ तच्छोषयानलास्त्रेणतस्यमृत्युस्ततोभवेत् विभीषणव
चःश्रुत्वारामःशीघ्रपराक्रमः ५४ पावकास्त्रेणसंयोज्यनाभिंविव्याधरक्षसः॥

गतचेष्टः।

=स्वकुंडलाकारेण
लेसंस्थितं

धनुषीतिशेषः।

४५

अनंतरंच्च चिछेदशिरांसिच्चमहाबलः ५५ बाहूनपिच्चसंरब्धोरावणस्यरघूत्त-
मः ततोघोरांमहाशक्तिमादायदशकंधरः ५६ बिभीषणवधार्थायचिक्षेपक्रो-
धविह्वलः चिछेदराघवोबाणैस्तांशितैर्हैमभूषितैः ५७ दशग्रीवशिरश्छेदात्त-
दातेजोविनिर्गतं म्लानरूपोबभूवाथछिन्नैःशीर्षैर्नेयकैरैः ५८ एकेनमुँख्यशिरँ-
साबाहुभ्यांरावणोबभौ रावणस्तुपुनःक्रुद्धोनानाशस्त्रास्त्रवृष्टिभिः ५९ ववर्षरा-
मंतंरामस्तथाबाणैर्ववर्षेच तयोर्युद्धमभूद्घोरंतुमुलेलोमहर्षणं ६० अथसं-
स्मारयामासमातलीराघवंतदा विसृज्ञास्त्रंवधायास्यब्राह्मंशीघ्रंरघूत्तम ६१
कथितः विनाशकालःप्रथितोयःसुरैःसोद्यवर्त्तते उत्तमांगानचैतस्यछेत्तव्यंराघवत्वया
६२ नैवशीर्ष्णिप्रभोवध्योवध्यएवहिमंर्मणि ततःसंस्मारितोरामस्तेनवाक्येनमा-
उरःस्थले

=४ मुख्यशिरसोपनेनान्यानिमुखादिकालेएवप्रादुर्भवंतीतिसूचितं

रा.यु.११
४६

तलैः ६३ जग्राहसशरंदीप्तंनिःश्वसंतमिवोरगं यस्यपार्श्वेतुपवनः फलेभास्करपा
वकौ ६४ शरीरमाकाशमयंगौरवेमेरुमंदरौ पर्वस्वपिचविन्यस्तालोकपालाम
हौजसः ६५ जाज्वल्यमानंवपुषाभांतंभास्करवर्चसा तमुग्रमस्त्रंलोकानांभ
यनाशनमद्भुतं ६६ अभिमंत्र्यततोरामस्तंमहेषुंमहाभुजः वेदप्रोक्तेनविधि
नासंदधेकार्मुकेबली ६७ तस्मिन्संधीयमानेतुराघवेणशरोत्तमे सर्वभूता
निवित्रेसुश्चचालचवसुंधरा ६८ सरावणायसंक्रुद्धोभृशमानम्यकार्मुकं चिक्षे
पपरमायत्तस्तमस्त्रंमर्मघातिनं ६९ सवज्रइवदुर्धर्षोवज्रपाणिविसर्जितः
कृतांतइवघोरास्योन्यपतद्रावणोरसि ७० सनिमग्नोमहाघोरःशरीरांतकरः ४६
परः बिभेदहृदयंतूर्णंरावणस्यमहास्वनः ७१ रावणस्याहरत्प्राणान्विवेश

वेगवशाद्रावणप्राणहरणोत्तरंभूमौ
विवेश

रावणंहत्वाभूमौप्रविश्यपुनःस्वाधिष्ठात्देवतातेजोयशाद्रामतूणीरंप्रविष्टः।

२शरपतनकालजातभ्रमिवेगेन

धरणीतले सशरोरावणंहत्वारामतूणीरमाविशत् ७२ तस्यहस्तात्पपाताशुसशरं
कार्मुकंमहत् गतासुर्भ्रमिवेगेनराक्षसेंद्रोपतद्भुवि ७३ तंदृष्ट्वापतितंभूमौहत
शेषाश्चराक्षसाः हतनाथाभयत्रस्तादुद्रुवुःसर्वतोदिशं ७४ दशग्रीवस्यनिधनं
विजयंराघवस्यच ततोविनेदुःसंहृष्टावानराजितकाशिनः ७५ वदंतोरामवि
च जयंरावणस्यँतद्वधं अथांतरिक्षेव्यनदत्सौम्यस्त्रिदशदुंदुभिः ७६ पपातपु
ष्पवृष्टिश्चसमंताद्राघवोपरि तुष्टुवुर्मुनयःसिद्धाश्चारणाश्चदिवौकसः ७७
अथांतरिक्षेननृतुःसर्वतोप्सरसोमुदा रावणस्यचदेहोत्थंज्योतिरादित्यव
त्स्फुरत् ७८ प्रविवेशरघुश्रेष्ठंदेवानांपश्यतांसतां देवाऊचुरहोभाग्यंरावण
स्यमहात्मनः ७९ वयंतुसात्त्विकादेवाविष्णोःकारुण्यभाजनाः भयदुःखादिभि

=४रावणो द्वेषसंयुतोपि भृत्यैः सह रामचरित्रं शुकसारणादिभ्यः श्रुत्वा तच्च हृदि भावयन् रामात्स्वनिधनमास्ति इति च श्रुत्वा

रा॰ यु॰ ११ र्मात्माः संसारे परिवर्तिनः ८० अयं तु राक्षसः क्रूरोत्र स्महानीवतामसः परदाररतो

५७ विप्रद्वेषी तापसहिंसकः ८१ पश्यत्सु सर्वभूतेषु राममेव प्रविष्टवान् एवं ब्रुवत्सु

देवेषु नारदः प्राह सस्मितः ८२ शृणुतात्र सुरा यूयं धर्मतत्वविचक्षणाः रावणो

राघवद्वेषादनिशं हृदि भावयन् ८३ भृत्यैः सह सदा रामचरित्रं द्वेषसंयुतः श्रु

त्वा रामात्स्वनिधनं भयात्सर्वत्र राघवं ८४ पश्यन्ननुदिनं स्वप्ने राममेवानुपश्य

त्ति क्रोधोपि रावणस्याशुगुरुबोधाधिकोभवत् ८५ रामेण निहतश्चांते निर्दूता

शेषकल्मषः राम सायुज्यमेवाप रावणो मुक्तबंधनः ८६ पापिष्ठो वा दुरात्मा वा पर

धनपरदारेषु सक्तो यदि स्यान्नित्यं स्नेहाद्भयाद्वा रघुकुलतिलकं भावयन्संपरेतः

भूत्वा शुद्धोन्तरंगो भवशतजनिताऽनेकदोषैर्विमुक्तः सद्यो रामस्य विष्णोः सुरवरवि

स्नेहाद्गोप्यादिः भयाद्रावणादिः तत्र स्नेहयतामिह लौकिकसुखस्याधिक्यं

विशेषः । पारलौकिकफलं तु तुल्यं इत्याशयेन भयाद्वेति वाशब्दः

पापिष्ठः परानिष्ट
चिंतकः दुरात्मा का
यिकपापवान्

सुरवरो ब्रह्मा

दुःखदं

नुत्तंयात्तिवैकुंठमाद्यं ९७ हत्वायुद्धेदशास्यंत्रिभुवनविषमंवामहस्तेनचापंभ्र
मोविष्टभ्यतिष्ठन्नितरकरधृतंभ्रामयन्बाणमेकं आरक्तोपांतनेत्रःशरदलित
वपुःसूर्यकोटिप्रकाशोवीरःश्रीबंधुरांगस्त्रिदशपतिनुतःपातुमांवीररामः॥
९८ ॥इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेयुद्धकांडेएकादशःसर्गः ११ श्रीमहादेवः
रामोबिभीषणंदृष्ट्वाहनूमंतंतथांगदं लक्ष्मणंकपिराजंचजांबवंतंतथापरान्।
१ परितुष्टेनमनसासर्वानेवाब्रवीद्वचः भवतांबाहुवीर्येणनिहतोरावणोमया
२ कीर्तिःस्थास्यतिवःपुण्यायावच्चंद्रदिवाकरौ कीर्त्तयिष्यंतिभवतांकथांत्रैलो
क्यपावनीं ३ मयोपेतांकलिहरांयास्यंतिपरमांगतिं एतस्मिन्नंतरेदृष्ट्वाराव
णंपतितंभुवि ४ मंदोदरीमुखाःसर्वाःस्त्रियोरावणपालिताः पतितंरावणः

३ यथोचितंततो
लांगः

स्यः

रा॰यु॰१२ स्याग्रेशोचंततःपर्यदेवयन् ५ बिभीषणःशुशोचार्त्तःशोकेनमहतावृतः पतितोरा

४८ वणस्याग्रेबहुधापर्यदेवयत् ६ रामस्तुलक्ष्मणंप्राहबोधयस्वबिभीषणं करोतु

भ्रातृसंस्कारंकिंविलंबेनमानद ७ स्त्रियोमंदोदरीमुख्याःपतिताविलपंतिच निवा

रयतुताःसर्वा राक्षसीरावणप्रियाः ८ एवमुक्तोथरामेणलक्ष्मणोगाद्बिभीषणं उ

वाचमृतकोपांतेपतितंमृतकोपमं ९ शोकेनमहताविष्टंसौमित्रिरिदमब्रवीत्

यंशोचसित्वंदुःखेनकोयंतवबिभीषण १० त्वंवास्यकतमःसृष्टेःपुरेदानीम

तःपरं यद्वत्तोयौघपतिताःसिकतायांतितद्वन्नराः ११ संयुज्यंतेवियुज्यंतेतथा

कालेनदेहिनः यथाधानासुवैधानाभवंतिनभवंतिच १२ एवंभूतेषुभूतानि ४८

प्रेरितानीशमायया त्वंचमेवयमन्येचतुल्याःकालवशोद्भवाः १३ जन्ममृत्यू

दृष्टांतांतरमाह यथेति धानाभ्रष्टयवास्तासु ऊर्ध्वाधरभावेनकाश्चिद्धानाःक्षणंभवंतिततःपुनस्ता सां

सिध्यत्वात्ततोनभवंतिवियुज्यंते २

ननु विसृज्यमाने देह एव जीवो नेत्याह देहेनेति। जीवास्ते न देहिनो न तु देहास्मान एवैने
ननु देहः किं न कारण एव ते हेत्यो देहादिति (कर्मदोषेतिशेषः

यदा यस्मान्न दातस्माद्भविष्यन्तिः ईश्वरः सर्वभूतानि भूतैः सृजति हन्त्यजः १४
आत्मसृष्टैरस्वतंत्रैरनपेक्षोपि बालवत् देहेनदेहिनोजीवा देहाद्देहोभिजाय
ते १५ बीजादेवयथाबीजं देहान्यइव शाश्वतः देहिदेहविभागोयमविवेककृतः
पुरा १६ नानात्वं जन्मनाशश्चक्षयोवृद्धिः क्रियाफलं द्रष्टुराभात्यतद्धर्मोयथा
ग्नेर्दारुविक्रियाः १७ तदिमे देहसंयोगादात्मन्याभांसऽसद्ग्रहात् यथायथान
थान्यध्यायतोसत्तदाग्रहात् १८ प्रसुप्तस्यानहंभावात्तदाभातिनसंसृतिः
जीवतोपि तथा तद्बुद्धिमुक्तस्यानहंकृतेः १९ तस्मान्मायामनोधर्मं जह्यहंम
मतांभ्रमं रामभद्रे भगवति मनोदेह्यात्मनीश्वरे २० सर्वभूतात्मनि परे माया
मानुषरूपिणि बाह्येंद्रियार्थसंबंधात्त्याजयित्वा मनः शनैः २१ तत्रदोषान्दर्शी

=५ तदिमे नानात्वादयः देहसंयोगात् देहपदेनांतःकरणमप्युपलक्ष्यते। असद्ग्रहात् ममताबुद्धेः यथा सदसद्वान्य
किंचिद्वस्तु अत्यहाध्यायतो भृंगीकीटन्यायेन यथा तथा प्रथाभवति। ध्यायमानवस्तु सदसत्त्वाभ्यां ध्यातुरपि
सदसत्त्वप्रथाभवतीति द्वयं। अनेन वास्तवतानाशादीनां निराकृता एवं च श्लोको निराकुरुते। तासयेम् १८

=९८ मायापरिणाम मनोधर्मं अहंममतां भ्रमं जहि

पित्वारामानंदे नियोजयँद्देह बुध्या भवेद्भ्रातापितामातासुहृत्प्रियः २२ विलक्ष
णं यदा देहाज्ज्ञानात्सात्मानमात्मना तदा कः कस्य वा बंधुर्भ्रातामातापितासुहृ
त् २३ मिथ्याज्ञानवशाज्जाता दारागारादयः सदा शब्दादयश्च विषया विवि
धाश्चैव संपदः २४ बलं कोशो भृत्यवर्गो राज्यं भूमिः सुतादयः अज्ञानजत्वा
त्सर्वे ते क्षणसंगमभंगुराः २५ अथोत्तिष्ठ हृदा रामं भावयन्भक्तिभावितं
अनुवर्त्तस्व राज्यादि भुंजन्प्रारब्धमन्वहं २६ भूतं भविष्यदभजन्वर्त्तमानम
थाचरन् विहरस्व यथान्यायं भवदोषैर्नलिप्यसे २७ आज्ञापयति रामस्त्वां य
द्भ्रातुः सांपरायिकं तत्कुरुष्व यथाशास्त्रं रुदतीश्चापि योषितः २८ निवारय म
हाबुद्धे लंकां गच्छंतु माचिरं श्रुत्वा यथावद्वचनं लक्ष्मणस्य विभीषणः २९ त्य

त्क्वाशोकंचमोहंचरामपार्श्वमुपागमत् विमृश्यबुध्याधर्मज्ञोधर्मार्थसहितंवचः
३० रामस्यैवानुवृत्त्यर्थमुत्तरंपर्यभाषत नृशंसमनृतंक्रूरंत्यक्तधर्मव्रतंप्रभो
३१ नार्होस्मिदेवसंस्कर्तुंपरदाराभिमर्शिनं श्रुत्वातद्वचनंप्रीतोरामोवचनम
ब्रवीत् ३२ मरणान्तानिवैराणिनिर्वृत्तंनःप्रयोजनं क्रियतामस्यसंस्कारोममा
प्येषयथातव ३३ रामात्तांशिरसाधृत्वाशीघ्रमेवबिभीषणः सांत्ववाक्यैर्महा
बुद्धिराज्ञींमंदोदरींतदा ३४ सांत्वयामासधर्मात्माधर्मबुद्धिर्बिभीषणः त्वरया
मासधर्मज्ञःसंस्कारार्थेस्वबांधवान् ३५ चित्यांनिवेश्यविधिवत्पितृमेधविधा
नतः आहिताग्नेर्यथाकार्यंरावणस्यबिभीषणः ३६ तथैवसर्वमकरोद्बंधुभिः
सहमंत्रिभिः ददौचपावकंतस्यविधियुक्तंबिभीषणः ३७ स्नात्वाचैवार्द्रव

=५ यथाएषतवभ्रातातथाममापिमरणेनविरोधापगमात्

रा॰यु॰ १२ स्त्रेणतिलानूदर्भैर्विमिश्रितान् उदकेनच संमिश्रान् प्रदायविधिपूर्वकं ३८
५० प्रदाय चोदकं तस्मै मूर्ध्नी चैनं व्रणमप्यच ताः स्त्रियोनुनयामास सांत्वमुक्त्वा पुनः पु
नः ३९ गम्यतामिति ताः सर्वा विविशुर्नगरं तदा प्रविष्टासु च सर्वासु राक्षसीषु वि
भीषणः ४० रामपार्श्वमुपागत्य तदा तिष्ठद्विनीतवत् रामोपि सह सैन्येन स
सुग्रीवः सलक्ष्मणः ४१ हर्षं लेभे रिपून्हत्वा यथा वृत्रं शतक्रतुः मातलिश्च तदा
रामं परिक्रम्याभिवंद्य च ४२ अनुज्ञातश्च रामेण ययौ स्वर्गं विहायसा ततो हृ
ष्टमना रामो लक्ष्मणं चेदमब्रवीत् ४३ विभीषणाय मे लंकाराज्यं दत्तं पुरैव
हि इदानीमपि गत्वा त्वं लंकामध्ये विभीषणं ४४ अभिषेचय विप्रैश्च मंत्रव
द्विधिपूर्वकं इत्युक्तो लक्ष्मणस्तूर्णं जगाम सह वानरैः ४५ लंकां सुवर्णकल ५०

त्रैः समुद्रजलसंप्लुतैः अभिषेकं मुदं चक्रे राक्षसेंद्रस्य धीमतः ४६ ततः पौर
जनैः सार्धं नानोपायनपाणिभिः विभीषणः ससौमित्रिरुपायनपुरस्कृतः
४७ दंडप्रणाममकरोद्रामस्याक्लिष्टकर्मणः रामोऽबिभीषणं दृष्ट्वा प्राप्तरा
ज्यं मुदान्वितः ४८ कृतकृत्यमिवात्मानममन्यत सहानुजः सुग्रीवं च समा
लिंग्य रामो वाक्यमथाब्रवीत् ४९ सहायेन त्वया वीर जितो मे रावणो महान् वि
भीषणोपि लंकायामभिषिक्तो मयाऽनघ ५० ततः प्राह हनूमंतं पार्श्वस्थं विन
यान्वितं विभीषणस्यानुमते गच्छ त्वं रावणालयं ५१ जानक्यै सर्वमाख्याहि रा
वणस्य वधादिकं जानक्याः प्रतिवाक्यं मे शीघ्रमेव निवेदय ५२ एवमाज्ञापि
तो धीमान् रामेण पवनात्मजः प्रविवेश पुरीं लंकां पूज्यमानो निशाचरैः ५३

=३ विभीषणस्यानुमते संमते सति लंकाधीशत्वात् त्वं रावणालयं गच्छ

रा॰यु॰१२ प्रविश्यरावणगृहंशिंशपामूलमाश्रितां ददर्शजानकींतत्रकृशांदीनामनिंदि
५१ तां ५४ राक्षसीभिःपरिवृतांध्यायंतींराममेवहि विनयावनतोभूत्वाप्रणम्यप
वनात्मजः ५५ कृतांजलिपुटोभूत्वाप्रव्होभक्त्याऽग्रतःस्थितः तंदृष्ट्वाजानकी
तूष्णींस्थित्वापूर्वस्मृतिंययौ ५६ ज्ञात्वातंरामदूतंसाहर्षात्सौम्यमुखीभवत् स अभवत्
तांसौम्यमुखींदृष्ट्वातस्याःपवननंदनः रामस्यभाषितंसर्वमाख्यातुमुपचक्र
मे ५७ देविरामःससुग्रीवोविभीषणसहायवान् कुशलीवानराणांचसैन्यैश्च
सहलक्ष्मणः ५८ रावणंससुतंहत्वासबलंसहमंत्रिभिः त्वामाहकुशलंरा
मोराज्येकृत्वाबिभीषणं ५९ श्रुत्वाभर्तुःप्रियंवाक्यंहर्षगद्गदयागिरा किंते ५१
प्रियंकरोम्यद्यनपश्यामिजगत्त्रये ६० समंतेप्रियवाक्यस्यरत्नान्याभरणा

निच एवमुक्तस्तुवैदेह्याप्रत्युवाचप्लवंगमः ६१ रत्नौघाद्विविधाद्वापिदेवरा
ज्याद्विशिष्यते हतशत्रुंविजयिनंरामंपश्यामिसुस्थिरं ६२ तस्यतद्वचनंश्रुत्वा
मैथिलीप्राहमारुतिं सर्वसौम्यागुणाःसौम्यत्वय्येवपरिनिष्ठिताः ६३ रामंद्रक्ष्या
मिशीघ्रंमामाज्ञापयतुराघवः तथेतितांनमस्कृत्यययौद्रष्टुंरघूत्तमं ६४ जान
क्याभाषितंसर्वंरामस्याग्रेन्यवेदयत् यन्निमित्तोयमारंभःकर्मणांचफलोद
त यं ६५ तांदेवींशोकसंतप्तांद्रष्टुमर्हसिमैथिलीं एवमुक्तोहनुमतारामोज्ञानव
तांवरः ६६ मायासीतांपरित्यज्यजानकीमनलेस्थितां आदातुंमनसाध्यात्वा
रामःप्राहबिभीषणं ६७ गच्छराजन्जनकजामानयाशुममांतिकं स्नातांवि
रजवस्त्राढ्यांसर्वाभरणभूषितां ६८ बिभीषणोपितच्छ्रुत्वाजगामसहमारु

त्वा
भिः राक्षसीभिः सुवृद्धाभिस्नापयिँतुमैथिलीं ६९ सर्वाभरणसंपन्नामारोप्यशि
बिकोत्तमे याष्टिकैर्बहुभिर्गुप्तांकंचुकोष्णीषिभिःशुभां ७० तोद्रष्टुमागत्ताः सर्वे
वानराजनकात्मजां तान्वारयंतोबहवः सर्वतोवेत्रपाणयः ७१ कोलाहलंप्र
कुर्वंतोरामपार्श्वमुपाययुः दृष्ट्वातांशिबिकारूढांदूरादथरघूत्तमः ७२ बिभीष
णकिमर्थंत्वंवानरान्वारयंतिहि पश्यंतुवानराः सर्वे मैथिलींमातरंयथा ७३ पाद
चारेणसायातुजानकीममसन्निधिं श्रुत्वातद्रामवचनंशिबिकादवरुह्यसा ७४
पादचारेणशनकैरागतारामसन्निधिं रामोपिदृष्ट्वातांमायासीतांकार्यार्थनिर्मि
तां ७५ अवाच्यवादान्बहुशः प्राहतांरघुनंदनः अमृष्यमाणासासीतावचनं
राघवोदितं ७६ लक्ष्मणंप्राहमेशीघ्रंप्रज्वालयहुताशनं विश्वासार्थंहिरामस्यलो
महं

याष्टिकाः

द्वारेतिष्ठतेति
वेदंतः

कानांप्रत्ययायच ७७ राघवस्यमतंज्ञात्वालक्ष्मणोपितदैवहि महाकाष्ठचयंकृ
त्वाज्वालयित्वाहुताशनं ७८ रामपार्श्वमुपागम्यतस्थौतूष्णीमरिंदमः ततःसी
तापरिक्रम्यराघवंभक्तिसंयुता ७९ पश्यतांसर्वलोकानांदेवराक्षसयोषितां
प्रणम्यदेवताभ्यश्चब्राह्मणेभ्यश्चमैथिली ८० बद्धांजलिपुटाचेदमुवाचाग्निसमी
पगा यथामेहृदयंनित्यंनापसर्पतिराघवात् ८१ तथालोकस्यसाक्षीमांसर्वतःपा शीतोभवतु
तुपावकः एवमुक्त्वातदासीतापरिक्रम्यहुताशनं ८२ विवेशज्वलनंदीप्तंनिर्भये
नहृदासती ८३ दृष्ट्वाततोभूतगणाःससिद्धाःसीतांमहावन्हिगतांभृशार्ताः परस्प
रंप्राहुरहोससीतारामःश्रियंस्वांकथमत्यजंज्ञः ८४ ॥इत्यध्यात्मरामायणेउ
मामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेद्वादशःसर्गः १२ ॥श्रीमहादेवउवाच ततःश

स्नि वन्हिप्रवेशमनुज्ञातवान्

रा॰यु॰१२ क्रःसहस्राक्षोयमश्चवरुणस्तथा कुबेरश्चमहातेजापिनाकीवृषवाहनः १ ब्रह्मा
५३ ब्रह्मविदांश्रेष्ठोमुनिभिःसिद्धचारणैः पितरोऋषयःसाध्यागंधर्वाप्सरसोरगाः
: २ एतेचान्येविमानाग्र्यैराजग्मुर्यत्रराघवः अब्रुवन्परमात्मानंरामंप्रांजल
यश्चते ३ कर्त्तात्वंसर्वलोकानांसाक्षीविज्ञानविग्रहः वसूनामष्टमोसित्वंरुद्रा
णांशंकरोभवान् ४ आदिकर्त्तासिलोकानांब्रह्मात्वंचतुराननः अश्विनौघ्रा
णौतौतेचक्षुषीचंद्रभास्करौ ५ लोकानामादिरंतोसिनित्यएकःसदोदितः
सदाशुद्धःसदाबुद्धःसदामुक्तोगुणोद्वयः ६ त्वन्मायासंवृतानांत्वंभासिमा
नुषविग्रहः त्वन्नामस्मरतांरामसदाभासिचिदात्मकः ७ रावणेनहृतं
स्थानमस्माकंतेजसासह त्वयाद्यनिहतोदुष्टःपुनःप्राप्तंपदंस्वकं ८ एवंस्तु ५३

वत्सुं देवेषु ब्रह्मासाक्षात्पितामहः अब्रवीत्प्रणतो भूत्वा रामं सत्यपथे स्थितं ९
ब्रह्मोवाच वंदे देवं विष्णुमशेषस्थितिहेतुं त्वामध्यात्मज्ञानिभिरंतर्हृदि भाव्यं ।
हेयाहेयद्वंद्वविहीनं परमेकं सत्तामात्रं सर्वहृदिस्थं दृशिरूपं १० प्राणापानौ नि
श्चयबुध्या हृदि रुध्वा छित्वा सर्वं संशयबंधं विषयौघान् पश्यंतीशं यं गतमोहा
यतयस्तं वंदे रामं रत्नकिरीटं रविभासं ११ मायातीतं माधवमाद्यं जगदादिं मा
नातीतं मोहविनाशं मुनिवंद्यं योगिध्येयं योगविधानं परिपूर्णं वंदे रामं रंजित
लोकं रमणीयम् १२ भावाभावप्रत्ययहीनं भवमुख्यैर्भोगासक्तैरर्चितपादांबुज
युग्मं नित्यं शुद्धं बुद्धमनंतं प्रणवाख्यं वंदे रामं वीरमशेषासुरदावं १३ त्वं मे
नाथो नाथितकार्याखिलकारी मानातीतो माधवरूपोऽखिलधारी भक्त्यागम्यो

=३ भावाभावोभयज्ञानाविषयमित्यर्थः। अदृश्यत्वात्सद्रूपत्वाच्चेति तात्पर्यं भोगेष्वसक्तैर्विरक्तैः शि
वादिभिरर्चितं पादकमलद्वयं यस्य तमित्यर्थः

=१ प्रार्थितसकलकार्यकर्त्ता अखिलस्य परिपालक आर्षः। मानातीतो देशकालरूपात्मकत्रिविधपरिच्छेदशू
न्यः मा लक्ष्मीस्तस्याः पतिः अखिलजगदाधारः भक्त्याऽनन्यशरणत्वरूपया

=१ योगविधातारं योगमार्गप्रवर्त्तकं

=१ भावितरूपः सन्भवस्य संसारस्य हर्ता। योगाभ्यासैर्भावितं शुद्धं यच्चेतोंतःकरणं तत्र सहचारी तद्वृत्तिविषयः
लोकपतीनां तत्परंपराणां आद्यंतं सृष्टिनाशहेतुं लोकानां परमीशं लौकिकमानैर्दृशादिभिः नोन अधिगम्यं.
=४ कृष्णावतारे वृंदारण्ये स्थित्वा माधवयुग्नमस्कृतं वृंदारकाणां देवानां च वृंदं येन तं

रा·यु·१

५५

भावित्तरूपो भवहारी योगाभ्यासैर्भावितचेतःसहचारी १४ त्वामाद्यंतं लोकप
तीनां परमीशं लोकानां नो लौकिकमानैरधिगम्यं भक्तिश्रद्धाभावसमेतैर्भजनी
यं वंदे रामं सुंदरमिंदीवरनीलं १५ कोवाज्ञातुं त्वामतिमानं गतमानं मानासं
क्तो माधव शक्तो मुनिमान्यं वृंदारण्ये वंदितवृंदारकवृंदं वंदे रामं भवमुखवंद्यं
सुखकंदं १६ नानाशास्त्रैर्वेदकदंबैः प्रतिपाद्यं नित्यानंदं निर्विषयज्ञानमना
दिं मत्सेवार्थे मानुषभावं प्रतिपन्नं वंदे रामं मरकतवर्णं मधुरेशं १७ श्रद्धा
नीलरत्नविशेषः
युक्तो यः पठतीमं स्तवमाद्यं ब्राह्मं ब्रह्मज्ञानविधानं भुवि मर्त्यः रामं श्यामं
देव
कामितकामप्रदमीशं ध्यात्वा ध्याता पातकजालैर्विगतः स्यात् १८ श्रुत्वा
रहितः
स्तुतिं लोकगुरोर्विभावसुः स्वांके समादाय विदेहपुत्रिकां विभ्राजमानां विम

५४

=५ नानाशास्त्रैर्निर्णीतार्था ये वेदसमूहास्तैः। निर्विषयज्ञानं निर्विकल्पकज्ञानविषयं बाह्यविषयाविषयकज्ञानविषयेमिर्स

=७ अग्रेशत्रुघ्नाय
मधुराराज्यदानेमत
लंकृष्णावताराभिप्रा
येणाचलत्वं।

=६ हे माधव आत्ममानं सर्वलोकव्यापकं गतमानं स्वगतलेयक्तयाऽप
रिच्छेद्यं त्वां मानासक्तः मानेषु प्रमाणेषु बुद्धिद्येव्यासक्तः कः शक्तः
सालु

नसुण्यप्रापद्दष्टा१=

लारुणद्युतिंरक्तांबरांदिव्यविभूषणांचितां १९ प्रोवाचसाक्षीजगतांरघूत्त
मंप्रपन्नसर्वार्त्तिहरंहुताशनः गृहाणदेवींरघुनाथजानकींपुरात्वयामय्य
वरोपितांवने २० विधायमायाजनकात्मजांहरेदशाननप्राणविनाशना
यच हतोदशास्यःसहपुत्रबांधवैर्निराकृतोऽनेनभरोभुवःप्रभो २१
तिरोहितासाप्रतिबिंबरूपिणीकृतायदर्थंकृतकृत्यतांगता ततोतिहृष्टां
परिगृह्यजानकींरामःप्रहृष्टःप्रतिपूज्यपावकं २२ स्वांकेसमावेश्यसदानपा
यिनींश्रियंत्रिलोकीजननींश्रियःपतिः दृष्ट्वाथरामंजनकात्मजायुतंश्रियास्फुरं
तंसुरनायकोमुदा २३ भक्त्यागिरागद्गदयासमेत्यकृतांजलिःस्तोतुमथोपचक्र
मे इंद्रउवाच भजेहंसदारामामिंदीवराभंभवारण्यदावानलाभाभिधानं भ

=५प्रतिबिंबरूपिणीसीताप्रतिबिंबरूपायदर्थंसाकृतानिर्मितातद्विष
यतःकृतकृत्यतांगतातत्रतिरोहितालीना।

२ परेषां ब्रह्मादीनामपीशं
२ वस्तुतो निराकारं =१ भवादिभिः प्रपन्नं सेवितं

ए॰पु॰ १३

वानीहृदा भावितानंदरूपं भवाभावहेतुं भवादिप्रपन्नं २४ सुरानीकदुःखौघना
शैकहेतुं नराकारदेहं निराकारमीड्यं परेशं परानंदरूपं वरेण्यं हरिं राममीशं भ
जे भारनाशं २५ प्रपन्नाखिलानंददोहं प्रपन्नं प्रपन्नार्तिनिःशेषनाशाभिधानं ।
तपोयोगयोगीशभावाभिभाव्यं कपीशादिमित्रं भजे राममित्रं २६ सदा भोगभा
जां सुदूरे विभान्तं सदा योगभाजामदूरे विभान्तं चिदानंदकंदं सदा राघवेशं विदेहात्म
जानंदरूपं प्रपद्ये २७ महायोगमायाविशेषानुयुक्तो विभासीशलीलानराकारवृ
त्तिः त्वदानंदलीलाकथापूर्णकर्णाः सदानंदरूपा भवंतीह लोके २८ अहंमान
पानाभिमत्तः प्रमत्तो न वेदाखिलेशाभिमानाभिमानः इदानीं भवत्पादपद्मप्रसा
दात्त्रिलोकाधिपत्याभिमानो विनष्टः २९ स्फुरद्रत्नकेयूरहाराभिरामं धराभारभू ५५

५५
३ सेवितं भक्तैरिति शे॰

=४ तपसा शमदमादिना योगो येषां तादृशै
योगीशैर्भावेन सत्तारूपेणाभिभाव्यं ध्येयं।

हेश्वर महतीयायोगमायातद्विशेषैः सत्वादिभिरनुयुक्तः लीलयाऽनायासेन नराकारवृत्तिर्भासि
यथा जपाकुसुमादियुक्तः स्फटिकस्तद्वदित्यर्थः। =८ =२ मानपानेति। मानोऽहंकारस्तद्रूपं पानं सुरादिकर्म
सुडंतं तेनाभिमत्तो मत्तोऽत एव प्रकर्षेण मत्तः

लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादियत्रतादृशेपीठे

ताः सुरानीकदावं शरच्चंद्रवक्त्रं लसत्पद्मनेत्रं दुरापारपारं भजे राघवेशं ३० सुराधी
शनीलाभ्रनीलांगकांतिं विराधादिरक्षोवधाल्लोकशांतिं किरीटादिशोभं पुरारातिला
भं भजे रामचंद्रं रघूणामधीशं ३१ लसच्चंद्रकोटिप्रकाशादिपीठे समासीनमंके स
माधाय सीतां स्फुरद्धेमवर्णां तडित्पुंजभासां भजे रामचंद्रं निवृत्तार्तितंद्रं ३२ ततः
प्रोवाच भगवान् भवान्या सहितो भवः रामं कमलपत्राक्षं विमानस्थो नभस्थले ३३
आगमिष्याम्ययोध्यायां द्रष्टुं त्वां राज्यसत्कृतं इदानीं पश्य पितरमस्य देहस्य राघव
३४ ततोपश्यद्विमानस्थं रामो दशरथं पुरः ननाम शिरसा पादौ मुदा भ्रात्रा सहानु
जः ३५ आलिंग्य मूर्ध्न्यवघ्राय रामं दशरथोब्रवीत् तारितोस्मि त्वया वत्स संसारा
द्दुःखसागरात् ३६ इत्युक्त्वा पुनरालिंग्य ययौ रामेण पूजितः रामोपि देवराजं तं दृष्ट्वा

पुरारातिलाभभूतं

निवृत्ते आर्तितंद्रे दुःखालस्ये यस्मात्

प्राहकृतांजलिं ३७ मत्कृते निहतान्संख्येवानरान्पतितान्भुवि जीवयाशुसु
धावृष्ट्यासहस्राक्षममाज्ञया ३८ तथेत्यमृतवृष्ट्यातान्जीवयामासवानरान् ये
येमृतामृधेपूर्वं तेतेसुप्तोत्थिताइव ३९ पूर्ववद्बलिनोहृष्टारामपार्श्वमुपाययुः
॥विभीषणस्तुसाष्टांगंप्रणिपत्याब्रवीद्वचः ४० देवमामनुगृण्हीष्वमयिभक्तिर्य
दातव मंगलस्नानमद्यत्वंकुरुसीतासमन्वितः ४१ अलंकृत्यसहभ्रात्राश्वोगमि
ष्यामहेवयं विभीषणवचःश्रुत्वाप्रत्युवाचरघूत्तमः ४२ सुकुमारोतिभक्तोमेभर
तोमामवेक्षते जटावल्कलधारीसशब्दब्रह्मसमाहितः ४३ कथंतेनविनास्ना
नमलंकारादिकेमम अतःसुग्रीवमुख्यांस्त्वंपूजयाशुविशेषतः पूजितेषुकपी
न्द्रेषुपूजितोऽहंनसंशयः ४४ इत्युक्तोराघवेणाशुस्वर्णरत्नांबराणिच ववर्षरा

१ शब्दब्रह्मप्रणवःतत्रसमाहितःशब्दतोर्थतश्चतद्ध्यानवान्।

क्षसश्रेष्ठोयथाकामंयथारुचि ४५ ततस्तान्पूजितान्दृष्ट्वा रामोरत्नैश्चयूथपान् अ
भिनंद्ययथान्यायंविससर्जहरीश्वरान् ४६ बिभीषणसमानीतंपुष्पकेसूर्यवर्च
सं आरुरोहततोरामस्तद्विमानमनुत्तमं ४७ अंकेनिधायवैदेहींलज्जमानांयश
=पराक्रमप्रशालिना स्विनीं लक्ष्मणेनसहभ्रात्राविक्रांतेनधनुष्मता ४८ अब्रवीच्चविमानस्थःश्रीरामः
सर्ववानरान् सुग्रीवंहरिराजंचअंगदंचबिभीषणं ४९ मित्रकार्यंकृतंसर्वंभवद्भिः
सहवानरैः अनुज्ञातामयासर्वेयथेष्टंगंतुमर्हथ ५० सुग्रीवप्रतिपाल्याशुकि
ष्किंधांसर्वसैनिकैः स्वराज्येवसलंकायांममभक्तोबिभीषण ५१ नत्वांधर्षयि
पीडयितुं तुंशक्ताः सेंद्राअपिदिवौकसः अयोध्यांगंतुमिच्छामिराजधानींपितुर्मम ५२
एवमुक्तास्तुरामेणवानरास्तेमहाबलाः ऊचुःप्रांजलयःसर्वेराक्षसश्चबिभीष

=३ता मिर्यैजन्ता ऋभर्तसमीपायस्थानात्तदभिनयः
पूर्वः

णः ५३ अयोध्यांगंतुमिछामस्त्वयासहरघूत्तम दृष्ट्वात्वामभिषिक्तंतुकौशल्याम
भिवाद्यच ५४ पश्चाद्गृणीमहेराज्यमनुज्ञांदेहिनःप्रभो रामस्तथेतिसुग्रीववा
नरैःसविभीषणः ५५ पुष्पकंसहनूमांश्चशीघ्रमारोहसांप्रतं ततस्तत्पुष्पकं
दिव्यंसुग्रीवःसहसेनया ५६ विभीषणश्चसामात्यःसर्वेचारुरुहुर्द्रुतं तेष्वा
रूढेषुसर्वेषुकौबेरंपरमासनं ५७ राघवेणाभ्यनुज्ञातमुत्पपातविहायसा
बभौतेनविमानेनहंसयुक्तेनभास्वता ५८ प्रहृष्टश्चतदारामश्चतुर्मुखइ
वापरः ततोबभौभास्करबिंबतुल्यंकुबेरयानंतपसानुलब्धं रामेणशोभा
नितरांप्रपेदेसीतासमेतेनसहानुजेन ५९ ॥इतिश्रीमदध्यात्मरामायणे
उमामहेश्वरसंवादेयुद्धकांडेत्रयोदशः सर्गः १३ श्रीरामार्पणः॥

तथेत्युक्त्वाहसुग्रीव वानरैः सहस विभीषणःसहनूमांश्च सांप्रतंशीघ्र मारोहेत्यर्थः।

अपरश्चतुर्मुख इवबभौतस्यहंसवा हनत्वादितिभावः।

श्रीमहादेवउ॰ पातयित्वाततश्चक्षुः सर्वतोरघुनंदनः अब्रवीन्मैथिलींसीतांरामः
शशिनिभाननां १ त्रिकूटशिखराग्रस्थांपश्यलंकांमहाप्रभां एतांरणभुवंपश्यमां
सकर्दमपंकिलां २ असुराणांप्लवंगानामत्रवैशसनंमहत् अत्रमेनिहतःशेतेराव मयात्वत्प्रियेण
कदनं महत
णोराक्षसेश्वरः ३ कुंभकर्णेंद्रजिन्मुख्याःसर्वेचात्रनिपातिताः एषसेतुर्मयाबद्धः
सागरेसलिलाशये ४ एतच्चदृश्यतेतीर्थंसागरस्यमहात्मनः सेतुबंधमिति
ख्यातंत्रैलोक्येनचपूजितं ५ एतत्पवित्रंपरमंदर्शनात्पातकापहं अत्ररामेश्व
रोदेवोमयाशंभुःप्रतिष्ठितः ६ अत्रमांशरणंप्राप्तोमंत्रिभिश्चविभीषणः एषा
सुग्रीवनगरीकिष्किंधाचित्रकानना ७ तत्ररामाज्ञयाताराप्रमुखाहरियोषि
तः आनयामाससुग्रीवः सीतायाःप्रियकाम्यया ८ ताभिःसहोत्थितंशीघ्रं
=२ताराप्रमुखाःसर्वाअयोध्यायामायांतितिरामाज्ञा

सीताम्प्रति शेषः

रा॰ पु॰ १४ विमाने प्रेक्ष्य राघवः प्राह चाद्रिं ऋष्यमूकं पश्य वाल्यत्र मे हतः ९ एषा पंचवटीना

१ छांद ५८ सीघष्ठी म राक्षसा यत्र मे हताः अगस्त्यस्य सुतीक्ष्णस्य पश्याश्रमपदे शुभे १० एते ते शुभे आश्रमपदे इति द्वितीया द्विवचनं

वरैः श्रेष्ठैः वर्णनवति तापसाः सर्वे दृश्यंते वरवर्णिनि। असौ शैलवरो देवि चित्रकूटः प्रकाशते ११

अत्र मां केकयीपुत्रः प्रसादयितुमागतः भरद्वाजाश्रमं पश्य दृश्यते यमुनातटे भरद्वाजाश्रम इति शे-

१२ एषा भागीरथी गंगा दृश्यते लोकपावनी एषा सा दृश्यते सीते सरयूर्यूपमा

लिनी १३ एषा सा दृश्यते योध्या प्रणामं कुरु भामिनि एवं क्रमेण संप्राप्तो भरद्वा

जाश्रमं हरिः १४ पूर्णे चतुर्दशे वर्षे पंचम्यां रघुनंदनः भरद्वाजमुनिं दृष्ट्वा

ववंदे सानुजः प्रभुः १५ पप्रच्छ मुनिमासीनं विनयेन रघूत्तमः शृणोषि क

च्चिद्दूरतः कुशल्यास्ते सहानुजः १६ सुभिक्षा वर्त्तते योध्या जीवंति च हि मातरः त ५८

स्पादुकयोः

श्रुत्वारामस्यवचनंभरद्वाजःप्रहृष्टधीः १७ प्राहसर्वेकुशलिनोभरतस्तुमहा
मनाः फलमूलकृताहारोजटावल्कलधारकः १८ पादुकेसकलंन्यस्यराज्यं
त्वांसुप्रतीक्षते यद्यत्कृतंत्वयाकर्मदंडकेरघुनंदन १९ राक्षसानांविनाशं
चसीताहरणपूर्वकं सर्वंज्ञातंमयारामतपसातेप्रसादतः २० त्वंब्रह्मपरमंसा
क्षादादिमध्यांतवर्जितं त्वमग्रेसलिलंसृष्ट्वातत्रसुप्तोसिभूतकृत् २१ नारा
यणोसिविश्वात्मन्नराणामंतरात्मकः त्वन्नाभिकमलोत्पन्नोब्रह्मालोकपि
तामहः २२ अतस्त्वंजगतामीशः सर्वलोकनमस्कृतः त्वंविष्णुर्जानकील
क्ष्मीःशेषोयंलक्ष्मणाभिधः २३ आत्मनासृजसीदंत्वमात्मन्येवात्ममायया।
नसज्जसेनभोवत्त्वंचिच्छक्त्यासर्वसाक्षिकः २४ बहिरंतश्चभूतानांत्वमेवरघु

आकाशवत् सर्वस्यसाक्षीस्वार्थेकः

नंदन पूर्णोपिमूढदृष्टीनांविछिन्नइवलक्ष्यसे २५ जगत्वंजगदाधारस्त्वमेवप
रिपालकः त्वमेवसर्वभूतानांभोक्ताभोज्यंजगत्पते २६ दृश्यतेश्रूयतेयद्यत्स्मर्य
तेवारघूत्तम त्वमेवसर्वमखिलंत्वद्विनान्यन्नकिंचन २७ मायासृजतिलोकांश्च
स्वगुणैरहमादिभिः त्वच्छक्तिप्रेरिताराम तस्मात्वय्युपचर्यते २८ यथाचुंब
कसान्निध्याच्चलत्येवबलादयः जडास्तथात्वयादृष्टामायासृजतिवैजगत्
२९ देहद्वयमदेहस्यतवविश्वंरिरक्षिषोः विराट्स्थूलंशरीरंतेसूत्रंसूक्ष्ममु
दाहृतं ३० विराजःसंभवंत्येतेअवताराःसहस्रशः कार्यांतेप्रविशंत्येवविरा
जंरघुनंदन ३१ अवतारकथांलोकेयेगायंतिगृणंतिच अनन्यमनसोमुक्ति
स्तेषामेवरघूत्तम ३२ त्वंब्रह्मणापुराभूमेर्भारहारायराघव प्रार्थितस्तपसातु

ष्टस्त्वंजातोसिरघोःकुले ३३ देवकार्येमन्त्रोषेणकृतंतेरामदुष्करं बहुवर्षसहस्त्राणि
मानुषंदेहमाश्रितः ३४ कुर्वन्दुष्करकर्माणिलोकद्वयहितायच पापहारीणिभुवनं
यशासापूरयिष्यसि ३५ प्रार्थयामिजगन्नाथपवित्रंकुरुमेगृहं स्थित्वाद्यभुक्त्वासब
लःश्वोगमिष्यसिपत्तनं ३६ तथेतिराघवोऽतिष्ठत्तस्मिन्नाश्रमउत्तमे ससैन्यःपू
जितस्तेनसीतयालक्ष्मणेनच ३७ ततोरामश्चिंतयित्वामुहूर्तंप्राहमारुतिं इतो
गच्छहनूमंस्त्वमयोध्यांप्रतिसत्वरः ३८ जानीहिकुशलीकश्चिज्जनोनृपतिमंदिरे
शृंगवेरपुरंगत्वाब्रूहिमित्रंगुहंमम ३९ जानकीलक्ष्मणोपेतमागतंमांनिवेदय।
नंदिग्रामंततोगत्वाभ्रातरंभरतंमम ४० दृष्ट्वाब्रूहिसभार्यस्यसभ्रातुःकुशलं
मम सीतायाहरणादीनिरावणस्यवधादिकं ४१ ब्रूहिक्रमेणमेभ्रातुःसर्वंतत्र

विचेष्टितं हत्वाशत्रुगणान्सर्वान्सभार्यः सहलक्ष्मणः ५२ उपयातिसमृद्धार्थः स
हऋक्षहरीश्वरैः इत्युक्तान्तत्रवृत्तांतं भरतस्यविचेष्टितं ५३ सर्वंज्ञात्वापुनःशी
घ्रमागच्छममसंनिधिं तथेतिहनुमांस्तत्रमानुषंवपुरास्थितः ५४ नंदिग्रामं
ययौतूर्णंवायुवेगेनमारुतिः गरुत्मानिववेगेनजिघृक्षन्भुजगोत्तमं ५५ शृंग
वेरपुरंप्राप्यगुहमासाद्यमारुतिः उवाचमधुरंवाक्यंप्रहृष्टेनांतरात्मना ५६
रामोदाशरथिःश्रीमान्सखातेसहसीतया सलक्ष्मणस्त्वांधर्मात्माक्षेमीकुशल
मब्रवीत् ५७ अनुज्ञातोद्यमुनिनाभरद्वाजेनराघवः आगमिष्यतितंदेवंद्र
क्ष्यसित्वंरघूत्तमं ५८ एवमुक्त्वामहातेजाःसंप्रहृष्टतनूरुहं उत्पपातमहावे
गोवायुवेगेनमारुतिः ५९ सोपश्यद्रामतीर्थंचसरयूंचमहानदीं तामतिक्रम्य

हनुमान्नंदिग्रामंपययौमुदा ५० क्रोशमात्रेत्वयोध्यायाश्चीरकृष्णाजिनांबरं दद
र्शभरतंदीनंकृशमाश्रमवासिनं ५१ मलपंकविदिग्धांगं जटिलंवल्कलांबरं फ
लमूलकृताहारंरामचिंतापरायणं ५२ पादुकेतेपुरस्कृत्यशासयंतंवसुंधरां। २ चित्रकूटेरामदत्ते
मंत्रिभिःपौरमुख्यैश्चकाषायांबरधारिभिः ५३ वृतंदेहंमूर्तिमंतंसाक्षाद्धर्ममिव
स्थितं उवाचप्रांजलिर्वाक्यंहनुमान्मारुतात्मजः ५४ यंत्वंचिंतयसेरामंतापसंदं
डकेस्थितं अनुशोचसिकाकुत्स्थःसत्वांकुशलमब्रवीत् ५५ प्रियमाख्यामितेदेवशो
कंत्यजसुदारुणं अस्मिन्मुहूर्तेभ्रात्राखंरामेणासहसंगतः ५६ समरेरावणंहत्वा भविष्यसीति शीघ्रः ३ ५७
रामःसीतामवाप्यच उपयातिसमृद्धार्थःससीतःसहलक्ष्मणः एवमुक्तोमहाते
जाभरतोहर्षमूर्छितः पपातभुविचाश्वस्यःकैकेयीप्रियनंदनः ५८ आलिंग्यभर

तःशीघ्रंमारुतिंप्रियवादिनं आनंदजैरश्रुजलैःसिषेचभरतःकपिं ५९ देवोवामानु
षोवात्वमनुक्रोशादिहागतः प्रियाख्यानस्यतेसौम्यददामिब्रुवतःप्रियं ६० गवांश
तसहस्रंचग्रामाणांचशतंवरं सर्वाभरणसंपन्नामुग्धाःकन्यास्तुषोडश ६१ एवमु सुंदर्यः
क्त्वापुनःप्राहभरतोमारुतात्मजं बहूनिनामवर्षाणिगतस्यसुमहद्वनं ६२ शृणोम्य
हंप्रीतिकरंममनाथस्यकीर्तनं कल्याणीबतगाथेयंलौकिकीप्रतिभातिमे ६३ ए
सख्या
तिजीवंतमानंदोनरंवर्षशतादपि राघवस्यहरीणांचकथमासीत्समागमः ६४
तत्वमाख्याहिभद्रंतेविश्वसेयंवचस्तव एवमुक्तोथहनुमान्भरतेनमहात्मना
६५ आचचक्षेथरामस्यचरितंकृत्स्नशःक्रमात् श्रुत्वातुपरमानंदंभरतोमारु प्राप्येति६१ शेषः२८
तात्मजात् ६६ आज्ञापयच्छत्रुहणंमुदायुक्तेमुदान्वितः देवतानिचयावंति

नगरेरघूनंदन ६७ नानोपहारबलिभिः पूजयंतुमहाधियः सूतावैतालिका
श्चैवबंदिनः स्तुतिपाठकाः द्वारमुख्याश्चशतशोनिर्यांत्वद्यैवसंघशः राजदारा
स्तथामात्याः सेनाहस्त्यश्वपत्तयः ६९ ब्राह्मणाश्चतथापौराराजानोयेसमागताः
॥ निर्यांतुराघवस्यास्यद्रष्टुंशशिनिभाननं ७० भरतस्यवचःश्रुत्वाशत्रुघ्नप
रिचोदिताः अलंचक्रुश्चनगरींमुक्तारत्नमयोज्वलैः ७१ तोरणैश्चपताकाभि
र्विचित्राभिरनेकधा अलंकुर्वंतिवेश्मानिनानाबलिविचक्षणाः ७२ निर्यां
तिवृंदशः सर्वेरामदर्शनलालसाः हयानांशतसाहस्रंगजानामयुतंतथा
७३ रथानांदशसाहस्रंस्वर्णसूत्रविभूषितं पारमेष्ठीन्युपादायद्रव्याण्युच्चा =रईश्वरार्हाणि
वचानिच ७४ ततस्तुशिबिकारूढानिर्ययूराजयोषितः भरतःपादुकेन्य

=१ राममवलोकयन्निति शेषः।

=१ तदेव तस्मिन्नेव काले भरतयात्राकाले इत्यस्य इत्याह पवनात्मज इत्यनेनान्वयः। यदुक्तेवानन्तदाह दृश्यते इती

स्वशिरस्यपवद्धांजलिः ७५ शत्रुघ्नसहितो रामं पादचारेण निर्ययौ तदैव दृश्यते दू
राद्विमानं चंद्रसन्निभं ७६ पुष्पकं सूर्यसंकाशं मनसा ब्रह्मनिर्मितं एतस्मिन्भ्रात
रौवीरौ वैदेह्या रामलक्ष्मणौ ७७ सुग्रीवश्च कपिश्रेष्ठो मंत्रिभिश्च बिभीषणः दृश्यं
ते पश्यत जना इत्याह पवनात्मजः ७८ ततो हर्षसमुद्भूतो निःस्वनो दिवमस्पृश
त् स्त्रीबालयुववृद्धानां रामोयमिति कीर्त्तनात् ७९ रथकुंजरवाजिस्था अवतीर्य
महींगताः ददृशुस्ते विमानस्थं जनाः सोममिवांबरे ८० प्रांजलिर्भरतो भूत्वा प्रहृ
ष्टो राघवोन्मुखः ततो विमानाग्रगतं भरतो राघवं मुदा ८१ ववंदे प्रणतो रामं
मेरुस्थमिव भास्करं ततो रामाभ्यनुज्ञातं विमानमपतद्भुवि ८२ आरोपितो विमा
नं तद्भरतः सानुजस्तदा राममासाद्य मुदितः पुनरेवाभ्यवादयत् ८३ समुत्था

=२ अयं रामोऽयं राम इति निस्वनः

=३ अस्यानंदयतो भरतस्य वर्णने प्रवृत्तस्य कवेरपि तन्मयीभावेनानंदमग्नतया भरतपदपौनरुक्त्यं न दोषाय

प्यचिराद्दृष्टंभरतंरघुनंदनः भ्रातरंस्वांकमारोप्यमुदातंपरिषस्वजे ८४ ततो
लक्ष्मणमासाद्यवैदेहींनामकीर्त्तयन् अभ्यवादयतप्रीतोभरतःप्रेमविह्वलः ८५
~~ततोहर्षसमुद्भूतोनिःस्वनोदिवमस्पृशत्~~ स्त्रीबालयुववृद्धानांरामोयमितिकीर्त्त
नात् ७९ रथकुंजरवाजिस्थाअवतीर्यमहींगताः ददृशुस्तंविमानस्थंजनाःसो
ममिवांबरे ८० प्रांजलिर्भरतोभूत्वाप्रहृष्टोराघवोन्मुखः ततोविमानाग्रगतंभर
तोराघवंमुदा ८१ ववंदेप्रणतोरामंमेरुस्थमिवभास्करं ततोरामाभ्यनुज्ञातंवि
मानमपतद्भुवि ८२ आरोपितोविमानंतद्भरतःसानुजस्तदा राममासाद्यमु
दितःपुनरेवाभ्यवादयत् ८३ समुत्थाप्यचिराद्दृष्टंभरतंरघुनंदनः भ्रातरंस्वांकमा
रोप्यमुदातंपरिषस्वजे ८४ ~~ततोलक्ष्मणमासाद्यवैदेहींनामकीर्त्तयन् अ~~

मित्रत्वात्
रा॰यु॰१४ ~~भ्रमादयन्नप्रीतोभरतःप्रेमविह्वल~~ः ८५ सुग्रीवंजांबवंतंचयुवराजंतथांगदं मैंद
६३ द्विविदनीलांश्चऋषभंचैवसस्वजे ८६ सुषेणंचनलंचैवगवाक्षंगंधमादनं शरभं
पनसंचैवभरतःपरिषस्वजे ८७ सर्वेतेमानुषंरूपंकृत्वाभरतमाहृताः पप्रच्छुःकुश
लंसौम्याःप्रहृष्टाश्चप्लवंगमाः ८८ ततःसुग्रीवमालिंग्यभरतःप्राहभक्तितः त्वत्स
हायेनरामस्यजयोभूद्रावणोहतः ८९ त्वमस्माकंचतुर्णांतुभ्रातासुग्रीवपंचमः श
त्रुघ्नश्चतदाराममभिवाद्यचलक्ष्मणं ९० सीतायाश्चरणौपश्चाद्ववंदेविनयान्वितः
रामोमातरमासाद्यविवर्णांशोकविह्वलां ९१ जग्राहप्रणतःपादौमनोमातुःप्रसाद हर्षयन् ३=
यन् कैकेयींचसुमित्रांचननामेतरमातरः ९२ भरतःपादुकेतेतुराघवस्यसुपू
जिते योजयामासरामस्यपादयोर्भक्तिसंयुतः ९३ राज्यमेतन्न्यासभूतंमयानिर्या ६३ प्रतिदत्तंमे १=

जन्म १

=२ अन्नादिस्थापनगृहं। कोशं धनगृहं

नितंतव अद्यमेसफलंफलितोमेमनोरथः १४ यत्पश्यामिसमायातमयोध्यांत्वा
महंप्रभो कोष्ठागारंबलंकोशंकृतंदशगुणंमया १५ त्वत्तेजसाजगन्नाथपालय
स्वपुरंस्वकं इतिब्रुवाणंभरतंदृष्ट्वासर्वेकपीश्वराः मुमुचुर्नेत्रजंतोयंप्रशशंसुर्मुदा
न्विताः १६ ततोरामःप्रहृष्टात्माभरतेसांकगंमुदा ययौतेनविमानेनभरतस्या
कृत्या इति शेषः
श्रमंतदा १७ अवरुह्यतदारामोविमानाग्र्यान्महीतलं अब्रवीत्पुष्पकंदेवाग
च्छवैश्रवणंवह १८ अनुगच्छानुजानामिकुबेरंधनपालकं १९ रामोवसिष्ठस्य
गुरोःपदांबुजेनत्वायथादेवगुरोःशतक्रतुः दत्वामहार्हासनमुत्तमंगुरोरुपा
विवेशाथगुरोःसमीपतः २० ॥इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसंवा
देयुद्धकांडेचतुर्दशःसर्गः १४ श्रीमहादेवउवाच ततस्तुकैकेयीपुत्रोभरतो

=२ धनपालकंकुबेरंगच्छेसेतदनुजानामित्यर्थः

ए॰यु॰१५ भक्तिसंयुतः शिरस्यंजलिमाधायज्येष्ठंभ्रातरमब्रवीत् १ मातामेसत्कृतारामदत्तं
६५ राज्यंत्वयामम ददामितत्तेचपुनर्यथात्वमदत्तान्मम २ इत्युक्त्वापादयोर्भक्त्यासा
ष्टांगंप्रणिपत्यच बहुधाप्रार्थयामासकैकेय्यागुरुणासह ३ तथेतिप्रतिजग्राह
भरताद्राज्यमीश्वरः मायामाश्रित्यसकलांनरचेष्टामुपागतः ४ स्वाराज्यानु
भवोयस्यसुखज्ञानैकरूपिणः निरस्ताविद्यायानंदरूपिणःपरमात्मनः ५ मा
नुषेणतुराज्येनकिंतस्यजगदीशितुः यस्यभ्रूभंगमात्रेणत्रिलोकीनश्यतिक्षणा
त् ६ यस्यानुग्रहमात्रेणभवंत्याखंडलश्रियः लीलासृष्टमहासृष्टेःकिंपदैस्तद्रमा
पतेः ७ तथापिभजतांनित्यंकामपूरविधित्सया लीलामानुषदेहेनसर्वमप्यनु
वर्त्तते ८ ततःशत्रुघ्नवचनान्निपुणाःश्मश्रुकृंतकाः संभाराश्चाभिषेकार्थमानि ६५

नाराघवस्यहि ९ पूर्वंतुभरतेस्नातेलक्ष्मणेचमहात्मनि सुग्रीवेवानरेंद्रेचराक्ष
सेंद्रेबिभीषणे १० विशोधितजटःस्नातश्चित्रमाल्यानुलेपकः महार्हवसनोपेत
२३ उद्वर्तनादिसंस्कारः स्तस्थौतत्रश्रियाज्वलन् ११ प्रतिकर्मचरामस्यलक्ष्मणस्यमहामतिः कारयामा
सभरतःसीतायाराजयोषितः १२ महार्हवस्त्राभरणैरलंचक्रुःसुमध्यमां ततोवा जानकीं
नरपत्नीनांसर्वासामेवशोभना १३ अकारयतकौशल्याप्रहृष्टापुत्रवत्सला त
तःस्यंदनमादायशत्रुघ्नवचनात्सुधीः १४ सुमंत्रःसूर्यसंकाशंयोजयित्वाग्रतःस्थि
तः आरुरोहरथंरामःसत्यधर्मपरायणः १५ सुग्रीवोयुवराजश्चहनुमांश्चवि
भीषणः स्नात्वादिव्यांबरधरादिव्याभरणभूषिताः १६ राममन्वीयुरग्रेचरथा
श्वगजवाहनाः सुग्रीवपत्न्यःसीताचययुर्यानैःपुरंमहत् १७ वज्रपाणिर्यथा

रा॰यु॰ २५ देवैर्हरिताम्बरथेस्थितः प्रययौरथमास्थायतथारामोमहत्पुरं १८ सारथ्यंनर
६५ तश्चक्रेरत्नदंडंमहाद्युतिः श्वेतातपत्रंशत्रुघ्नोलक्ष्मणोव्यजनंदधे १९ चामरं
चसमीपस्थोन्यवीजयदरिंदमः शशिप्रकाशंत्वपरंजग्राहासुरनायकः २० दि
विजैःसिद्धसंघैश्चर्षिभिर्दिव्यदर्शनैः स्तूयमानस्यरामस्यशुश्रुवेमधुरध्वनिः रामश्रुतिवाक्या नामितिशेषः ४=
२१ मानुषंरूपमास्थायवानरागजवाहनाः भेरीशंखनिनादैश्चमृदंगपणवान
कैः २२ प्रययौराघवश्रेष्ठस्तांपुरींसमलंकृतां ददृशुस्तेसमायांतंराघवंपुरवा
सिनः २३ दूर्वादलश्यामलतनुंमहार्हकिरीटरत्नाभरणान्वितांगं आरक्तकंजा ६५
यतलोचनंतंदृष्ट्वाऽययुर्मोदमतीवपुण्याः २४ विचित्ररत्नांचितसूत्रनद्धपीतांबरं
पीनभुजांतरालं अनर्घ्यमुक्ताफलदिव्यहारैर्विरोचमानंरघुनंदनंप्रजाः॥ २५

सुग्रीवमुख्यैर्हरिभिःप्रशांतैर्निषेव्यमाणंरवितुल्यभासं कस्तूरिकाचंदनलिप्तगा
त्रंनिवीतकल्पद्रुमपुष्पमालं २६ कृतास्त्रियोराममुपागतंमुदाप्रहर्षवेगोत्कलि
ताननश्रियः अपास्यसर्वंगृहकार्यमाहितंहर्म्याणिचैवारुरुहुःस्वलंकृताः २७
दृष्ट्वाहरिंसर्वदृगुत्सवाकृतिंपुष्पैःकिरंत्यःस्मितशोभिताननाः दृग्भिःपुन
र्नेत्रमनोरसायनंस्वानंदमूर्तिंमनसाभिरेभिरे २८ रामःस्मितस्निग्धदृशाप्र =ऽआलिंगितवंत्यः
जास्तथापश्यन्प्रजानाथइवापरःप्रभुः शनैर्जगामाथपितुःस्वलंकृतंगृहंमहें
द्रालयसन्निभंहरिः २९ प्रविश्यवेश्मांतरसंस्थितोमुदारामोववंदेचरणौस्व
मातुः क्रमेणसर्वाःपितृयोषितःप्रभुर्ननामभक्त्यारघुवंशकेतुः ३० ततोभर
तमाहेदंरामःसत्यपराक्रमः सर्वसंपत्समायुक्तंममंदिरमुत्तमं ३१ मित्रायवा

नरेंद्रायसुग्रीवायप्रदीयतां सर्वेभ्यःसुखवासार्थंमंदिराणिप्रकल्पय ३२ रामेणैवंस
मादिष्टो भरतश्चतथाकरोत् उवाचचमहातेजाःसुग्रीवंराघवानुजः ३३ राघवस्या
भिषेकार्थंचतुःसिंधुजलंशुभं आनेतुंप्रेषयस्वाशु दूतां[illegible]रितविक्रमान् ३४ प्रे
षयामाससुग्रीवोजांबवंतंमरुत्सुतं अंगदंचसुषेणंचतेगत्वावायुवेगतः ३५
जलपूर्णान्शातकुंभकलशांश्चसमानयन् आनीतंतीर्थसलिलंशत्रुघ्नोमंत्रिभिः
सह ३६ राघवस्याभिषेकार्थंवसिष्ठायन्यवेदयत् ततस्तुप्रयतोवृद्धोवसिष्ठो
ब्राह्मणैःसह ३७ रामंरत्नमयेपीठेससीतंसंन्यवेशयत् वसिष्ठोवामदेवश्च
जाबालिर्गौतमस्तथा ३८ वाल्मीकिश्चतथाचक्रुःसर्वेरामाभिषेचनं कुशा
ग्रतुलसीयुक्तपुण्यगंधजलैर्मुदा ३९ अभ्यषिंचन्रघुश्रेष्ठंवसवोवासवंयथा ॥

ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैः श्रेष्ठैः कन्याभिः सहमंत्रिभिः ४० सर्वौषधिरसैश्चैव दैवतैर्नभ
सि स्थितैः चतुर्भिर्लोकपालैश्च स्तुवद्भिः सगणैस्तथा ४१ छत्रं च तस्य जग्राह श
त्रुघ्नः पांडुरं शुभं सुग्रीवराक्षसेंद्रौ तौ दधतुः श्वेतचामरे ४२ मालां च कांचनीं वा
युर्ददौ वासवचोदितः सर्वरत्नसमायुक्तं मणिकांचनभूषितं ४३ ददौ हारं नरें
द्राय स्वयं शक्रस्तु भक्तितः प्रजगुर्देवगंधर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ४४ देवदुं
दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात खात् नवदूर्वादलश्यामं पद्मपत्रायतेक्षणं ४५
रविकोटिप्रभायुक्तं किरीटेन विराजितं कोटिकंदर्पलावण्यं पीतांबरसमावृतं।
४६ दिव्याभरणसंपन्नं दिव्यचंदनलेपनं अयुतादित्यसंकाशं द्विभुजं रघु
नंदनं ४७ वामभागे समासीनां सीतां कांचनसन्निभां सर्वाभरणसंपन्नां
स्थितां

रा॰यु॰ १५

६

वामांकेसमुपस्थितां ४८ रक्तोत्पलकरांभोजां वामेनालिंग्यसंस्थितं सर्वा
त्तिशायशोभाढ्यं दृष्ट्वाभक्तिसमन्वितः ४९ उमयासहितोदेवः शंकरोरघुनं
दनं सर्वदेवगणैर्युक्तःस्तोतुंसमुपचक्रमे ५० श्रीमहादेवउ॰ नमोस्तुरा
मायसशक्तिकायनीलोत्पलश्यामलकोमलाय किरीटहारांगदभूषणा
यसिंहासनस्थायमहाप्रभाय ५१ त्वमादिमध्यांतविहीनएकः सृजस्य
वस्यात्सि च लोकजातं स्वमाययातेननलिप्यसेत्वंयःस्वेसुखेऽजस्ररतोन
वद्यः ५२ लीलांविधत्सेगुणसंवृतस्त्वंप्रपन्नभक्तानुविधानहेतोः ना
नावतारैःसुरमानुषाद्यैःप्रतीयसेज्ञानिभिरेवनित्यं ५३ स्वांशेनलोकंसक
लंविधायतंबिभर्षिचत्वंतदधःफणीश्वरः उपर्यधोभान्वनिलोडुपौषधीप्रव

=॰ मायाशक्त्यवता
रसीलासहिताय

=२ प्रपन्नाये भक्तास्तदनुविधानंमोक्षस्तन्निमित्तमित्यर्थः । १ ओषध्योव्रीह्याद्यास्तासांप्रव
र्षसेचकोमेघः । एवंचोपरिभा
न्वादिरूपः । एवमनेकधाप्रकारेण
~~[illegible]~~ भवसौहृकुर्वे:

६

=१ प्रकारांतरेणापि एकत्वमाह त्वमिति

षैरूपोऽवसि नैकधा जगत् ५४ त्वमिह देहभृतां शिखिरूपः पचसि भुक्तमशेष
मन्नमत्र पवनपंचकरूपसहायो जगदखंडमनेन बिभर्षि॥ ५५॥ चंद्रसूर्यशि
खिमध्यगतं यत्तेज ईश चिदशेषतनूनां प्राभवत्तनुभृतामिह धैर्यं शौर्यमायु
रखिलं तव सत्वं ५६ त्वं विरिंचिशिवविष्णुविभेदात् कालकर्मशशिसूर्य
विभागात् वादिनां पृथगिवेश विभासि ब्रह्म निश्चितमनन्यदिहैकं ५७
मत्स्यादिरूपेण यथा त्वमेकः श्रुतौ पुराणेषु च लोकसिद्धः तथैव सर्वं सद
सद्विभागस्त्वमेव नान्यद्भवतो विभाति ५८ यद्यत्समुत्पन्नमनंतसृष्टावुत्प
त्स्यते यच्च भवच्च यच्च न दृश्यते स्थावरजंगमादौ त्वया विनातः परतः परस्त्वं
५९ तत्त्वं न जानंति परात्मनस्ते जनाः समस्तास्तव माययाऽतः त्वद्भक्तसेवा

=४ ननु विरिंच्यादयोऽनेके ईश्वराः। तत्राह त्वं विरिंचीति। हे ईश ब्रह्मादीनां तत्तत्कर्तृत्वेन तत्तत्तेभ्यस्त्वाभिमानवतां तत्तद्रू
पेणापरस्परस्माद्भिन्न इव भासि। विभागो देहः। निश्चितं तु तत्त्वं तु अनन्यं भेदशून्यं अत एवैकं ईशे इति ब्रह्मैव त्वमेव च
ब्रह्मादयः अतो नैषां भेद इति भावः।)

८=१ ननु त्वं नरूपमां सर्वे कुतो न जानंति अत आह तत्त्वमिति। एते सर्वे जनास्तव मायया
संवृता अतः परात्मनस्ते तत्त्वं न जानंति। न हि किं केपि न जानंति नेत्याह त्वद्भक्ति
ति।

=६ प्रकारांतरेणापि सर्वस्य ब्रह्मरूपतामाह मत्स्यादीति। एकस्यैव यथा
दशरूपत्वं तथा एकस्यैव सदसद्विभागरूपता। सा च ब्रह्मविष्ण्वादि
कं असत् तदितरत्सर्वं स एवास्त्वमेव यतो भवतोऽन्यन्न वि
भाति न तत् ज्ञानविषयो भवतीत्यर्थः।६=

=२ हे ईश चंद्रादिगतं यत्तेजो यच्चाशेषशरीराणां चित् चैतन्यं यच्च त
नुभृतां धैर्यं शौर्यमायुश्च तदखिलं तव सत्वं त्वद्रूपसत्वेन प्राभवत् तद्रू
पेण प्रादुर्भूतेत्यर्थः।

=३ यद्यत्समुत्पन्नमिति। अंतहीनायां सृष्टौ। यत्समुत्पन्नं यद्भविष्यति
यच्च वर्तमानं तत्त्वया विना दृश्यते यपि सर्वव्यापकत्वात् त्वद्रूपमेव दृ
श्यतेऽतः परतः उत्कृष्टाद्धिरण्यगर्भादपि त्वं परोसीत्यर्थः।

रर्थेषु
=१ तेच चित्स्वरूपमात्मतत्त्वं ब्रह्मादयोपि न विदुः यतस्ते बहिर्बाह्यार्थेषु भावः चित्तं येषां तादृशाः। ततोऽबुधः तद्रूपज्ञानासमर्थोपि इदं रू
पमेव त्वां भक्त्या भजन् अदुःखः निरस्तसकलदुःखः सन्मुक्तिमुपैति।

=३ अन्यदपि सुदुर्लभं साधनं स्वानुष्ठितं त्वन्नाम्नुपादेयत्वां च सूचयन्ना
ह अहमिति। अहमनिशं तवनाम रामेति उच्चारयन् मरणासम
येजंतूनां मुक्तये हे राम तवनामरूपं मंत्रमुपदिशामीत्यर्थः

रा॰ यु॰ १५
६८

मलमानसानां विभाति तत्त्वं परमेकमैशं ६० ब्रह्मादयस्ते न विदुः स्वरूपं चि
दात्मतत्त्वं बहिरर्थभावाः ततोऽबुधस्त्वामिदमेवरूपं भक्त्याभजन्मुक्तिमुपैत्य
दुःखः ६१ अहं भवन्नाम गृणन् कृतार्थो वसामि काश्यामनिशं भवान्या मु
मूर्षमाणस्य विमुक्तयेऽहं दिशामि मंत्रं तव राम नाम ६२ इमं स्तवं नित्यमनन्य
भक्त्या शृण्वंति गायंति लिखंति ये वै ते सर्वसौख्यं परमं च लब्ध्वा भवत्पदं
यांति भवत्प्रसादात् ६३ इंद्र उवाच रक्षोधिपेनाखिलदेवसौख्यं हृतं च मे
ब्रह्मवरेण देव पुनश्च सर्वं भवतः प्रसादात्प्राप्तं हतो राक्षस दुष्टशत्रुः ६४
देवा ऊचुः हृता यज्ञभागा धरादेवदत्ता मुरारे खलेनादिदैत्येन विष्णो हतो ६८
ब्राह्मणैः
ऽद्यत्वया दुष्टदैत्यो महात्मन् गयादौ नरैर्दत्तपिंडादिकाश्चैः बलादत्तिहत्वा
अस्मभ्यं
२ हतोऽद्य त्वया नो वितानेषु भागाः पुरावद्भविष्यंति युष्मत्प्रसादात् ॥ ६५ ॥ पितर ऊचुः ॥
यज्ञेषु

=१वेतनदानंविनाबलात्कर्मकारणंविष्टिः तांकर्मणि अभियुक्ताःप्रेरिताः।

=१तल्लिंडप्राप्यालब्धबलाः।

समगृहीत्वासमस्तानिदानींपुनर्लब्धसत्वाभवामः ६६ यक्षाऊचुः सदाविष्टि
कर्मण्यनेनाभियुक्तावहामोदशास्यबलाद्दुःखयुक्ताः दुरात्माहतोरावणोराघवे
त्रात्वयातेवयंदुःखजाताद्विमुक्ताः ६७ गंधर्वाऊचुः वयंसंगीतनिपुणागायंतस्ते
कथामृतं आनंदामृतसंदोहयुक्ताःपूर्णाःस्थितापुरा ६८ पश्चाद्दुरात्मनाराम
=५बलेनस्ववशंनीताः रावणेनाभिविद्रुताः तमेवगायमानाश्चतदाराधनतत्पराः ६९ स्थितास्त्व
यापरित्राताहतोयंदुष्टराक्षसः एवंमहोरगाःसिद्धाःकिन्नरामरुतस्तथा ७०
वसवोमनवोगावोगुह्यकाश्चपतत्रिणः सप्रजापतयश्चैतेतथाचाप्सरसांगणाः
७१ सर्वेरामंसमासाद्यदृष्ट्वानेत्रमहोत्सवं स्तुत्वापृथक्पृथक्सर्वेराघवेणा
भिनंदिताः ७२ ययुःस्वंस्वंपदंसर्वेब्रह्मरुद्रादयस्तथा प्रशंसंतोमुदारामं

= २ हृदि अंतर्यामितया स्थितमेव राजेंद्रं दृश्यमानराजेंद्ररूपं ध्यायंतो ययुरित्यन्वयः॥

रा॰यु॰१५ गायंतस्तस्य चेष्टितं ७३ ध्यायंतस्त्वभिषेकाढ्यं सीतालक्ष्मणसंयुतं सिंहासनस्थं रा
जेंद्रं ययुः सर्वे हृदि स्थितं ७४ खे वाद्येषु ध्वनत्सु प्रमुदितहृदयैर्देववृंदैः स्तुवद्भि
६९ र्वर्षद्भिः पुष्पवृष्टिं दिवि मुनिनिकरैरीड्यमानः समंतात् रामः श्यामः प्रसन्नस्मि
तरुचिरमुखः सूर्यकोटिप्रकाशः सीतासौमित्रिवातात्मजमुनिहरिभिः सेव्यमा
नो विभाति ७५ ॥इति श्रीमदध्यात्मरामायणे युद्धकांडे पंचदशः सर्गः १५ ॥
रामेभिषिक्ते राजेंद्रे सर्वलोकसुखावहे वसुधा सस्यसंपन्ना फलवंतो महीरुहाः॥
१ गंधहीनानि पुष्पाणि गंधवंति चकाशिरे सहस्रशतमश्वानां धेनूनां च ग
वां तथा २ ददौ शतवृषान्पूर्वं द्विजेभ्यो रघुनंदनः त्रिंशत्कोटिं सुवर्णस्य ब्रा ६९
ह्मणेभ्यो ददौ पुनः ३ वस्त्राभरणरत्नानि ब्राह्मणेभ्यो मुदा तथा सूर्यकांतिस

मप्रख्यांसर्वरत्नमयींस्रजं ४ सुग्रीवायददौप्रीत्याराघवोभक्तवत्सलः अंगदा
पददौदिव्येह्यंगदेरघुनंदनः ५ चंद्रकोटिप्रतीकाशंमणिरत्नविभूषितं सी
तायैप्रददौहारंप्रीत्यारघुकुलोत्तमः ६ अवमुच्यात्मनःकंठाद्धारंजनकनं
दिनी अवैक्षतहरीन्सर्वान्भर्तारंचमुहुर्मुहुः ७ रामस्तामाहवैदेहीमिंगि
तज्ञोविलोकयन् वैदेहियस्यतुष्टासिदेहितस्मैवरानने ८ हनूमतेददौहा
रंपश्यतोराघवस्यच तेनहारेणशुशुभेमारुतिर्गौरवेणच ९ रामोपिमारुतिं
दृष्ट्वाकृतांजलिमुपस्थितं भक्त्यापरमयातुष्टइदंवचनमब्रवीत् १० हनू
मंस्तेप्रसन्नोस्मिवरंवरयकांक्षितं दास्यामिदेवैरपियद्दुर्लभंभुवनत्रये ११
हनूमानपितंप्राहनत्वारामंप्रहृष्टधीः त्वन्नामस्मरतोरामनतृप्यतिमनो

ग॰यु॰१६ मम १२ अतस्त्वंभामसततंस्मरन्स्छास्यामिभूतले यावत्स्थास्यतितेनामलो
७. केनावत्कलेवरं १३ ममत्विष्टंतुराजेंद्रवरोयंमैंभिकांक्षितः रामस्तथेतितंप्राह
मुक्तस्तिष्ठयथासुखं १४ कल्पांतेममसायुज्यंप्राप्स्यसेनात्रसंशयः तमाहजान
कीप्रीतायत्रकुत्रापिमारुते स्थितंत्वामनुयास्यंतिभोगाःसर्वेममाज्ञया १५ इ
मी त्युक्तोमारुतिस्ता[illegible]राभ्यांप्रहृष्टधीः १६ आनंदाश्रुपरीतांगोनृपोभूयःप्रणम्य
तौ रघूत्ताद्ययौतपस्तप्तुंहिमवंतंमहामतिः १७ ततोगुहंसमासाद्यरामःप्रांजलि
मब्रवीत् सखेगच्छपुरंरम्यंश्रृंगवेरमनुत्तमं १८ मामेवचिंतयन्नित्यंभुंक्ष्वभो
गान्निजार्जितान् अंतेममैवसारूप्यंप्राप्स्यसेत्वंनसंशयः १९ इत्युक्त्वाप्रददौ ७.
तस्मैदिव्यान्याभरणानिच राज्यंचविपुलंदत्वाविज्ञानंचददौविभुः २० रामेणा

लिंगितोहृष्टोययौस्वभुवनंगुहः येचान्येवानरश्रेष्ठाअयोध्यांसमुपागताः २१ अ
मूल्याभरणैर्वस्त्रैःपूजयामाससराघवः सुग्रीवप्रमुखाःसर्वेवानराःसबिभीषणाः
२२ यथार्हंपूजितास्तेनरामेणपरमात्मना प्रहृष्टमनसःसर्वेजग्मुरेवयथागतं
२३ सुग्रीवप्रमुखाःसर्वेकिष्किंधांप्रययुर्मुदा बिभीषणस्तुसंप्राप्यराज्यंनिहतकं
टकं २४ रामेणपूजितःप्रीत्याययौलंकामनिंदितः राघवोराज्यमखिलंशशासा
खिलवत्सलः २५ अनिच्छन्नपिरामेणयौवराज्येभिषेचितः लक्ष्मणःपरयाभ
क्त्यारामसेवापरोभवत् २६ रामस्तुपरमात्मापिकर्माध्यक्षोपिनिर्मलः कर्तृत्वा
दिविहीनोपिनिर्विकारोपिसर्वदा २७ स्वानंदेनापितुष्टःसन् लोकानामुपदेश
कृत् अश्वमेधादियज्ञैश्चसर्वैर्विपुलदक्षिणैः २८ अयजत्परमानंदोमानु

षं व पुराश्रितः न पर्यदेवन्विधवा न च व्यालकृतं भयं २९ न व्याधिजं भयं चासीद्रा
मे राज्यं प्रशासति लोके दस्युभयं नासीदनर्थो नास्ति कश्चन ३० वृद्धेषु सत्सु
बालानां नासीन्मृत्युभयं तथा रामपूजापराः सर्वे सर्वे राघवचिंतकाः ३१ व
वर्षुर्जलदास्तोयं यथाकालं यथारुचि प्रजाः स्वधर्मनिरता वर्णाश्रमगुणा
न्विताः ३२ औरसानिव रामोऽपि जुगोप पितृवत्प्रजाः सर्वलक्षणसंयुक्तः स
र्वधर्मपरायणः ३३ दशवर्षसहस्राणि रामो राज्यमुपास्तसः ३४ इदं रहस्यं
धनधान्यऋद्धिमद्दीर्घायुरारोग्यकरं सुपुण्यदं पवित्रमाध्यात्मिकसंहितं पुरा
रामायणं नाषिसमादितं मुना ३५ शृणोति भक्त्या मनुजः समाहितो भक्त्याप
ठेद्वा परितुष्टमानसः सर्वाः समाप्नोति मनोगताशिषो विमुच्यते पातककोटि

= १ मनसाशास्यमानानर्थान्

आत्मानमधिकृ
सभवमाध्यात्मिकं
तदेकचित्तः २=
७१

भिःक्षणात् ३६ रामाभिषेकंप्रयतः शृणोतियोधनाभिलाषीलभतेमहद्धनं
पुत्राभिलाषीसुतमार्यसंमतंप्राप्नोतिरामायणमादितःपठन् ३७ शृणोति
योध्यात्मिकरामसंहितांप्राप्नोतिराजाभुवमृद्धसंपदं शत्रून्विजित्यारिभिर
नृपः प्रधर्षितोव्यपेतदुःखोविजयीभवेन्नरः ३८ स्त्रियोपिशृण्वंत्यधिरामसंहि राममधिकृत्यप्रवृ
तांभवंतितानजीवसुताश्चपूजिताः वंध्यापिपुत्रंलभतेसुरूपिणंकथामिमां त्तांअध्यात्मरामा
भक्तियुताशृणोतिया ३९ श्रद्धान्वितोयःशृणुयात्पठेन्नरोविजित्यकोपंच यणाख्यां ४=
अनीर्ष्यःभूत्सेतिशे· तथाविमत्सरः दुर्गाणिसर्वाणिविजित्यनिर्भयोभवेत्सुखीराघवभक्तिसं
युतः ४० सुराःसमस्ताअपियांतितुष्टतांविघ्नाःसमस्ताअपियांतिशृण्व
तां अध्यात्मरामायणमादितोनृणांभवंतिसर्वाअपिसंपदःपराः ४१ रज

रा॰यु॰१६ स्त्रीवायदिरामभक्त्याशृणोतिरामायणमेतदादितः पुत्रंप्रसूतेऋषभंचिरा
७२ युषंपतिव्रतालोकसुपूजिताभवेत् ४२ पूँजयित्वांतुयेभक्त्यानमस्कुर्वंतिनित्य =पूजयित्वेत्यादेः पुस्तकमितिशेषः
शः सर्वैःपापैर्विनिर्मुक्ताविष्णोर्यांतिपरंपदं ४३ अध्यात्मरामचरितंकृत्स्नंशृ
ण्वंतिभक्तितः पठंतिवास्वयंवक्त्रात्तेषांरामःप्रसीदति ४४ रामएवपरंब्रह्मत
स्मिंस्तुष्टेऽखिलात्मनि धर्मोर्थकाममोक्षाणांयद्यदिच्छतितद्भवेत् ४५ श्रोतव्यं
नियमेनैतद्रामायणमखंडितं आयुष्यमारोग्यकरंकल्पकोट्यघनाशनं ४६
देवाश्चसर्वेतुष्यंतिग्रहाःसर्वेमहर्षयः रामायणस्यश्रवणेतुष्यंतिपितरस्तथा
४७ अध्यात्मरामायणमेतदद्भुतंवैराग्यविज्ञानयुतंपुरातनं पठंतिशृण्वं ७२
तिलिखंतियेनराः स्तेषांभवेस्मिन्नपुनर्भवोभवेत् ४८ आलोड्याखिलवे
नित्यंरामायणंश्रुत्वात्रिकालंसमवाप्नुयात्॥

=१ योभूतेश्वरः शिवोऽसकृदखिलवेदराशिमालोड्य यत्तारकं ब्रह्मकेवलं तद्रामः विष्णुरहस्यः मूर्तिः विष्णुमूर्त्तिषुं अत्यंतर
हस्यमूर्त्तिः मुख्यामूर्त्तिरिति विज्ञाय आखिलवेदानां सारभूताउपनिषदस्तदर्थसंग्रहमुद्धृत्य संक्षेपत इदं रामस्य निगूढतत्वंप्रि
यायैप्राह तस्मैनमः इतिशेषः ।१=

दराशिमसकृद्यत्तारकंब्रह्मतद्रामोविष्णुरहस्यमूर्त्तिरितियोविज्ञायभूतेश्व
रः उद्धृत्याखिलसारसंग्रहमिदंसंक्षेपतः प्रस्फुटंश्रीरामस्यनिगूढतत्वम
मखिलंप्राहप्रियायैभवः ५१ ॥इतिश्रीमदध्यात्मरामायणेउमामहेश्वरसं
वादेयुद्धकांडेषोडशःसर्गः १६ कांडेयुद्धात्मकेसर्गानवसप्तनीलकंठोक्ताः
सार्धैकादशशतश्लोकामनुसंख्यायुताःपुण्याः॥ ॥अतःपरंउत्तरकां
डंतस्यायमाद्यःश्लोकः अथरामःकिमकरोत्कौशल्यानंदवर्धनः
हत्वामधेरावणादीन्राक्षसान्भीमविक्रमः १ ॥श्रीरामजय॥

```
[OrderDescription]
,CREATED=07.08.20 14:52
,TRANSFERRED=2020/08/07 at 15:10:10
,PAGES=193
,TYPE=STD
,NAME=S0003442
,Book Name=M-2502-RAMAYAN SUNDARKAND
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
```

```
FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
```

```
FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
```

```
FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
```

```
FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
```

```
FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
```

```
FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
```

```
FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
```

```
FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
```

```
FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF
,FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
```

```
FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF
,FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
```

```
FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,
```